2021/5

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XLIX. ÉVFOLYAM

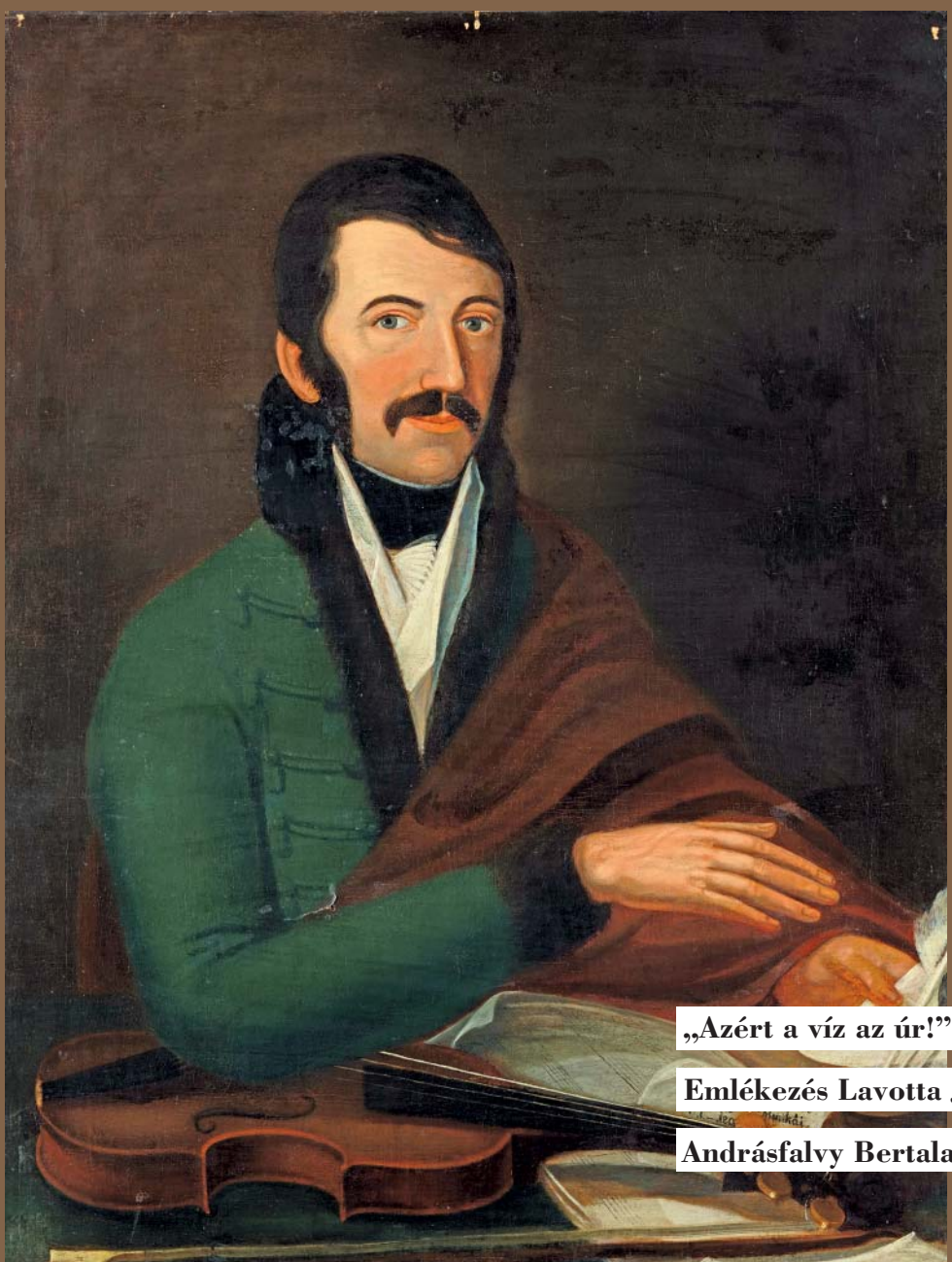

„Azért a víz az úr!”

Emlékezés Lavotta Jánosra

Andrásfalvy Bertalan 90

HONISMERET

XLIX. évfolyam, 5. szám
2021. október

Kiadja a HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.
és a
NÉPRAJZI MÚZEUM
1055 Bp., Kossuth Lajos tér 12.

FELELŐS KIADÓ:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök
SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BAKSA BRIGITTA, BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF, GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HALÁSZ PÉTER, HÁLA JÓZSEF
KOVÁCS GERGELY, KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
VERES GÁBOR
SZERKESZTI:
HÁLA JÓZSEF
SZERKESZTŐSÉG:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: +36 1 327 7761
Internetes elérési cím: www.honismeret.hu
INDEX 25387
E-mail: honismeret25@gmail.com

Megjelenik
az **Emberi Erőforrások Minisztériuma,**
a **Magyar Művészeti Akadémia,**
a **Magyar Nemzeti Múzeum,**
a **Nemzeti Kulturális Alap**
és az **Anyanyelvápolók Szövetsége**
támogatásával**.**

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.
Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon +36 1 767 8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), 1900 Budapest, +36 1 767 8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díj egy évre 3000 Ft

Arculat: Farkas Anna

ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bárth János, Dr. néprajzkutató, történész, ny. múzeumigazgató, címzetes egyetemi docens, Kecskemét
Bartha Júlia, PhD. orientalista, etnográfus, ny. néprajzi osztályvezető, Damjanich János Múzeum, Karcag
Bea Csaba történelem és angol szakos tanár, doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Modernkori Magyarország Doktori Program, Budapest–Vác
Csorba László, DSc. egyetemi tanár, ELTE BTK; címzetes főigazgató, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
Diószegi György Antal, Dr. művelődéskutató, Budapest
Dombóvári János hegedű- és mélyhegedűtanár, Lavotta-kutató, Sátoraljaújhely
Ferencz Győző újságíró, helytörténész, Zalaegerszeg
Fülöp László, CSc. ny. főiskolai tanár, Kaposvári Egyetem, Kaposvár
Glässerné Nagyillés Anikó muzeológus, Móra Ferenc Múzeum, Szeged
Halász Péter ny. főtanácsos, Gyimesközéplok
Ifj. Németh Gyula helytörténész, Borsodszentgyörgy
Kis Krisztián Bálint történész, tanár, Szolnok
Koczó József, Dr. ny. tanár, iskolaigazgató, helytörténeti kutató, Vámosmikola
Kuglics Gábor történész, helytörténeti kutató, Püspökmolnári
Langó Zsuzsanna, PhD. biológus, Budapest
Losonczy Tóth Árpád, Dr. ny. könyvtáros, történész, Nagytarcsa
Lukács László, DSc. néprajzkutató, egyetemi tanár, Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár
Magyar János doktorandusz, ELTE, Őslénytani Tanszék, Budapest
Magyar Zoltán, PhD. néprajzkutató, tudományos főmunkatárs, ELKH BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest–Nagymaros
Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna történész, ny. gimnáziumi tanár, Makó
Petercsák Tivadar, DSc. néprajzkutató, ny. múzeumigazgató, Eger
Petneki Katalin, PhD. ny. egyetemi docens, Budapest
Resócki Rolland néprajzkutató, néptáncpedagógus, Ada, Szerbia
Sági György történész; tudományos segédmunkatárs, MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, ELKH; doktorandusz, PPKE–BTK, Budapest
Sávoly Tamás muzeológus, Budapest
Szoboszlai Sándor, Dr. gyógyszerész-vegyészmérnök, Várpalota
Tölgyesi József, Dr. főiskolai docens, Veszprém
Udvarhelyi Nándor geológus, helytörténeti kutató, Miskolc
Valentyik Ferenc helytörténész, Dabas
Vitányi Ildikó muzeológus asszisztens, Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, Sárospatak

A borítón:
Lavotta János, ismeretlen festő műve a XIX. század elejéről
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok; Dombóvári János cikkéhez)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK
Száz éve született Együd Árpád néprajzkutató (*Koczó József*) 3
„Egyre nehezebben tudok a gyermökeim szömibe nézni”.
Erdei Ferenc halálának ötvenedik évfordulójára (*Halász Péter*).....7
Ötven éve hunyt el Trócsányi Zoltán (*Vitányi Ildikó*) 12

ISKOLA ÉS HONISMERET
Tanítómestereink
Pilinszky János: A teremtő képzelet.....16

HAGYOMÁNY
Keleti örökség a Nagykunság népi kultúrájában (*Bartha Júlia*) 18
Ügyességi táncok a vajdasági Tisza mentén (*Resócki Rolland*)..... 20

TERMÉS
Őslénytani kutatás a Hátszegi-medencében (*Magyar János*) 27
„Azért a víz az úr!”
Sopron vármegye határozata a Rábaköz árvízvédelméről
és a Rába malmairól 1579-ben (*Fülöp László*).....32
Tanárky Gedeon és 1838. évi pesti árvízi naplója (*Losonczy Tóth Árpád*).....36
Az 1970-es nagy tiszai–marosi árvíz és Makó kitelepítésének emlékezete
(*Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna*)..... 48
Adatok két nógrádi kis tó történetéhez (*Langó Zsuzsanna*)..... 54
Görgei és Vác kapcsolata a dualizmus korának helyi sajtójában (*Bea Csaba*).....58
A Nemzeti Lovardától a Magyar Rádió irodaépületéig (*Sávoly Tamás*)..... 60
A Püspökmolnári Önkéntes Tűzoltó Egyesület vázlatos története (*Kuglics Gábor*) 72
Drávaközi nyomdák, könyvkereskedők és sajtótermékek a kezdetektől 1944-ig
(*Kis Krisztián Bálint*)..... 78
Grősz József kalocsa–bácsi érsek kapcsolatának alakulása a magyar állammal
1943 és 1961 között (*Sági György*).....82
A KALOT-mozgalom végnapjai Borsodszentgyörgyön (*Ifj. Németh Gyula*) 87
A Csokonai család Alcsúton (*Lukács László*) 90
Emlékezés Lavotta Jánosra (*Dombóvári János*) 92
Három eltűnt festmény nyomában.
Avagy Mohács, 1931. augusztus 29. (*Petneki Katalin*) 97
Balla Pál, az 1956-os forradalom erdélyi származású mártírja (*Valentyik Ferenc*).....103

KRÓNIKA

A néprajzi kutatás mint erkölcsi kiállás, Andrásfalvy Bertalan 90. születésnapjára (*Halász Péter*) 107
Egy életút emlékei.
Kilencvenéves a lexikográfus könyvtáros, Varga Béla (*Tölgyesi József*) 114
In memoriam
Fehér Zoltán, a bátyai „tudós tanár" (*Bárth János*) 117
Búcsú dr. Bodó Sándortól. (1943–2021) (*Petercsák Tivadar*) 119
„Nekem elhiszik az emberek…". Ráday Mihály személyes közügyei (*Csorba László*) ..123

KÖNYVESPOLC

Palóc mesék hanggal, képpel (*Magyar Zoltán*) 128
Könyvek a magyarországi görögökről (*Diószegi György Antal*) 129
Egy zalaegerszegi gimnázium 125 éve (*Ferencz Győző*) 131
Jubileumi kötet Várpalotáról (*Szoboszlai Sándor*) 133
Könyv Gyula vallásos társulatairól (*Glässerné Nagyillés Anikó*) 135
Leletmentés Sárosban (*Udvarhelyi Nándor*) 136

FELHÍVÁSOK

A millenniumi ünnepségek.
Kárpát-medencei középiskolai honismereti–művelődéstörténeti vetélkedő 140
A Magyar Kultúra Napja, 2022. XXVI. pályázat 143

Tisztelt Szerzőink!
Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásaikat lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a honismeret25@gmail.com címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladja meg a 4–5 oldalt (10–15 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmellékleteket szintén elektronikusan, lehetőleg 300 dpi felbontásban kérjük megküldeni. Aszerzői korrektúrát szintén elektronikus úton küldjük meg.
Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének, titulusának és címének feltüntetésével tudjuk fogadni. Kérjük, hogy a lábjegyzeteket vagy irodalomjegyzéket tartalmazó írások esetében a hivatkozások, bibliográfiai adatok legyenek hiánytalanok, pontosak és azok a Honismeretben használt formában készüljenek! Ellenkező esetben a cikket nem áll módunkban elfogadni!

a *Szerkesztőbizottság*

A Honismeret folyóirat megvásárolható:
Honismeret Szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.),
Litea – Budai Krónika Könyvesbolt (1014 Budapest, Hess András tér 3.)

Száz éve született Együd Árpád néprajzkutató

BEVEZETÉS

A Börzsöny-vidéki Perőcsényben Együd Árpádra, a falu jeles szülöttére emlékeznek. Vajon a felcseperedő gyermekek, ifjak közül – olvasva nevét a művelődési házon vagy a szülői ház emléktábláján – mennyien teszik fel a kérdést a nagy- vagy dédszülőknek: „*Ki volt Együd Árpád?*" Internetes világunkban vajon mennyien keresnek a perőcsényiek, illetve az elszármazottak közül az *Együd Árpád hagyaték*[1] Perőcsényben rögzített felvételeire? Vajon a szülőfaluban és az Ipoly mentén mennyien tudnak arról, hogy 1991 óta jeles földink nevét viseli Somogy megye székhelyének, Kaposvárnak 1979-ben alapított kulturális központja és az intézményben működő alapfokú művészeti iskola?

A kérdések többsége megválaszolhatatlan, bár a személye iránti érdeklődést az mindenképpen jelzi, hogy életpályájáról, munkásságáról 2020. október 20. és december 23. között 10 részben a világháló egyik perőcsényi csoportjába feltett fotókat, rövid ismertetőket alkalmanként 63–191 fő tekintette meg, és 9–23 fő a tetszését nyilvánította.

Születésének 100. évfordulója alkalmat nyújt arra, hogy áttekintsük a kiváló koreográfus, folklorista életútját és emlékének ápolását szülőfalujában.

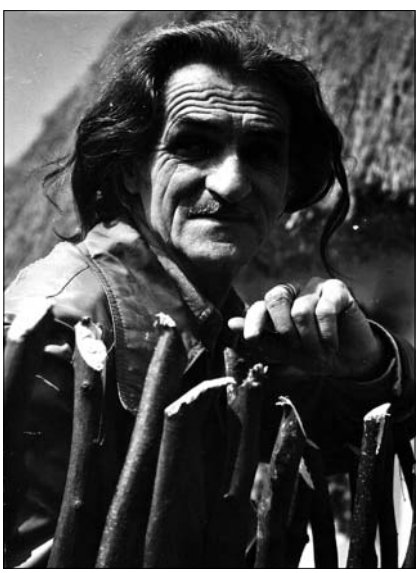

Együd Árpád (**Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Kaposvár, RRM NA–2443**)

EGYÜD ÁRPÁD ÉLETPÁLYÁJA

Somogy majdani híres folkloristája az 1921. január 30-án Együd József és Bukri Erzsébet házasságából született egyetlen gyermek. Kilencéves volt, amikor édesanyja, az „*ides*" meghalt. Nevelése így apjára, Irma nagynénjére és nagyapjára, az „*attyá*"-ra maradt, aki a XX. század elején a község bírója volt. Édesapja fogékony volt a művészetek iránt: szeretett olvasni, verselt, hegedült. Az apa második házasságából egy leány született, Ágnes, aki Svédországban él.

Árpád a népélet megannyi elemével családja körében ismerkedett meg. Gyermekkorában tanulta meg a népi kultúrát becsülni, a hagyományokat tisztelni. Elemi iskolai tanul-

1 http://smmi.hu/egyud/search.php

mányait szülőfalujában végezte, s élte az akkori – a maitól merőben eltérő – falusi gyerekek élménydús: munkával, játékkal, tanulással teli mindennapjait. A paraszti élet szokásrendje szerint a libapásztorkodás, a kalászszedés, az állatok etetése a gyermekekre hárult. Az iskolában a színjátszókör tagjaként korán megmutatkozott tehetsége, muzsikálásával is sikereket ért el. Televízió, videó, magnó akkor még nem lévén, társaival saját szórakozásukra ügyességi, helyi népi eredetű játékokat (labdajátékok, *métázás*, *pitykövezés*, *huhukázás*) űztek.

Családja szerető gondoskodása folytán 1933-ban Palócföld híres városába, Balassagyarmatra, a Balassi Bálint Reálgimnáziumba került, ahol aztán le is érettségizett. „*A perőcsényi parasztfiú* […] *az iskola legjobb szertornásza volt, a tornabemutatók nagy tehetségű »bohóca«. Különösen népszerű volt a diákság körében, mert jó sportember, tréfás fiú volt*" – olvashatjuk diákéveiről a *Nógrád–honti arcképcsarnok*ban.[2]

1941-től a Testnevelési Főiskolán folytatta tanulmányait. Itt ismerkedett meg Molnár Istvánnal, a később *Kossuth-díj*at kapott táncművésszel, akinek hatására ráébredt hivatására: a néptánc, a népzene, a népköltészet kutatásának fontosságára.

Főiskolai tanulmányait azonban félbeszakította a második világháború. Árpád nemcsak bevonult katonának, hanem kikerült a frontra is, ahol hadifogságba esett. Bár az elsők között térhetett haza, tanulmányait csak 1946-ban fejezhette be.

Mint testnevelő tanár, szolgálatát a Csokonai Vitéz Mihály működése révén is ismertté vált híres csurgói gimnáziumban kezdte. Szapu Magda említi, hogy egy katolikus diáktársa helyett ment a református iskolába.[3] Ekkor került kapcsolatba Somoggyal, a somogyi emberekkel. A szabad művelődés kora volt ez, a fiatal és tettrekész, kezdeményező fiatalembert egyenes út vezette a siófoki népfőiskola legendás hírű igazgatójához, a táncművész és tánctudós Molnár Istvánhoz.

Időközben, 1948. december 18-án Csurgón megnősült, feleségül vette Liebstöckl Jenő festőművész leányát, Olgát. Házasságukból három gyermek született. Elsőszülött gyermeküket, kislányukat kétéves korában ragadta el a halál; fiaik: Csaba és Zsolt.

Együd Árpádot a siófoki népfőiskola és az ott kialakított baráti kör, tanítványi közösség képezte a tánctudományon keresztül folkloristává, néprajztudóssá. Nevéhez fűződik az ország első diáktánccsoportjának létrehozása Csurgón. Nevelői tevékenysége mellett színdarabokat is rendezett, tánckoreográfiákat készített, táncot tanított, és maga is táncolt tanítványaival.

Saját pénzén vásárolt magnetofonnal és filmfelvevő géppel nekilátott Somogy falvaiban a szerteágazó naprajzi gyűjtésnek, miközben megtanulta annak módszerét. Gyűjtőmunkája során utazott vonattal, autóbusszal, kerékpáron, gyalogolt és szekerezett is.

1957-től kezdve rendszeresen kapcsolatban állt az MTA Zenetudományi Intézetével. 1963-ban egyik alapítója volt a Balaton Táncegyüttesnek, mely a hazai elismeréseken túl külföldi sikereket is aratott. Az együttesnek kereken húsz esztendeig, haláláig segítője, igényes szaktanácsadója volt.

Ismereteit először a közművelődés keretein belül kamatoztatta: elsősorban mint lelkes, eredményes munkát végző népművelőre figyeltek fel rá. 1960-ban a Somogy Megyei Népművelési Tanácsadóhoz került, annak lett vezetője. 1963-tól a siófoki Perczel Mór

2 Nógrád–honti arcképcsarnok a Madách Imre Városi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteményéből. Összeállította: *Vas Ágnes* helyismereti könyvtáros; https://www.vkbalassa.hu/picture/userfiles/HT/Nogradhontiarckepcsarnok.pdf

3 *Szapu Magda*: Együd Árpád születésének 75. évfordulójára (1921–1983); https://somogy.hu/publikaciok/szapu-magda-egyud-arpad-szuletesenek-75-evfordulojara.html

Gimnáziumban tanított. 1970-től ugyancsak Siófokon a Kálmán Imre Emlékház, majd a Beszédes József Múzeum vezetője. A pedagógusi pályát múzeumira cserélve elmélyültebben foglalkozhatott a néprajztudománnyal. A siófoki múzeumokkal való kapcsolatba kerülése aztán döntő fontosságúnak bizonyult további életfolyására. 1971-től a marcali Helytörténeti és Munkásmozgalmi Múzeum igazgatója volt, majd 1975-ben megyei múzeumigazgató-helyettesi kinevezést kapott. Munkája Kaposvárhoz kötötte, de vállalta a naponkénti vagy hetenkénti ingázást, hűséges maradt lakóhelyéhez. Élete utolsó szakaszában a megyei múzeum tudományos főmunkatársaként dolgozott. Az Úr 62 évesen, 1983. augusztus 17-én Kaposvárról szólította magához. Teste választott otthonában, Siófokon pihen.[4]

EGYÜD ÁRPÁD MUNKÁSSÁGÁRÓL

Mivel vívta ki Együd Árpád környezete és a szakmai körök elismerését? Azzal, hogy több évtizedes előkészület, érlelés és érlelődés után a nagy elődök – Vikár Béla, Bartók Béla, Kodály Zoltán és Gönczi Ferenc – példáján és tanításukat követve, élete utolsó évtizedében, mintegy siettetve a feldolgozó munkát, egymás után adta ki tanulmányait, gyűjteményeit, tette közkinccsé alkotó élete java termését.[5]

Sokat dolgozott a Magyar Rádióval és a Magyar Televízióval. A néphagyományok szolgálatában eltöltött 25 éves jubileuma alkalmából a tv-híradó rövid portrét készített róla. A *Berzencei zászlós lakodalom* forgatása (MTV, 1976; forgatókönyv: Együd Árpád és Lengyelfi Miklós, rendezte: Farkas István) után külön film is készült Együd Árpádról. A *Röpülj páva*-filmek hazai és nemzetközi sikerei is részint Együd Árpádnak és tanítványainak szakmai kiválóságát tükrözték. Nagydíjat nyert a *Somogyi búcsú* (MTVA, 1977; megtekinthetősége: YouTube Somogyi búcsú 1. és 2.) című kompozíciója és a *Somogyi farsangi pásztorlakodalom* (megtekinthető: YouTube Farsangi pásztorlakodalom 1. és 2.) című, az 1979-es *Röpülj páva* televíziós vetélkedő somogyi bemutatója is. Szülőföldjén ebben az időben a *Röpülj páva* című tv-műsorok zsűritagjaként ismerték őt.

Kiadott és kiadatlan tanulmányai arról is tanúskodnak, hogy jeles földink nemcsak szellemi néprajzzal, folklorisztikával foglalkozott, hanem kellő szakértelemmel fordult a néprajztudomány elméleti kérdései, tudománytörténeti problémái felé is. Gyűjtőmunkáját élete végéig folytatta. Gyűjtött anyagának egy része nem kerülhetett feldolgozásra, publikálásra, nem valósíthatta meg szülőfaluja monográfiájának elkészítését sem.

EGYÜD ÁRPÁD HAGYATÉKA

Hagyatékának gondozása, rendezése, feldolgozása és kiadása jórészt a somogyi néprajzosok, irodalmárok megtisztelő feladatává vált. Együd Árpád gyűjtése a Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum (Kaposvár) állományába került. Halálát követően dr. Szapu

4 Életútjának feldolgozását lásd: „Csodatévő szarvasnak ezer ága-boga". Együd Árpád emlékezete. Somogyi Honismereti Műhely 1. Szerk.: *Gálné Jáger Márta*. Somogy Megyei Honismereti Egyesület–Somogy Megyei Művelődési Központ, Kaposvár, 1996; *Matyikó Sebestyén József*: Együd Árpád élete és munkássága. Folklór és etnográfia 96. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1997.

5 Somogyi népköltészet. Kaposvár, 1975. Somogy néprajza I. Főszerk.: *Bakay Kornél*. Lektorálta: *Kríza Ildikó*, zenei szerkesztő: *Olsvai Imre*. Földink még korábban közreműködött A magyar népzene tára 5. Siratók (1966) című kötetének gyűjtésében. Kaposváron megverték a rézdobot. Száz somogyi népdal. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár, 1981. Szerk.: *Várnai Ferenc*. Lektorálta: *Olsvai Imre*.

Magda néprajzkutató gondozta a hagyatékot, összegezte földink életpályáját, tudományos tevékenységét, publikált kutatásaiból.[6]

Együd Árpád életművét publikációin túl levelezései, kéziratai, fotó- és mozgófilmfelvételei, valamint jelentős hangzóanyaga őrzi.

A hagyaték – mintegy kétszáz magnószalag és félszáz kazetta – zömében néprajztudományi, kisebb részt történettudományi értékű. Az archív hangzóanyag munkakópiáját az MTA Zenetudományi Intézete – Olsvai Imre irányításával, Németh István közreműködésével – a 90-es évek elején elkészítette. Az archív filmanyag (majd 250 tekercsnyi mozgófilm) utómunkálatait, videoszalagra rögzítését a Magyar Televízió operatőre, Táskai Mihály és munkacsoportja végezte el. 1991-ben pedig az özvegy jóvoltából sikerült a teljes hagyaték egyesítése. Együd Árpádné a múzeumban látta biztosítva e hagyatékrész szakszerű elhelyezését, gondozását, feldolgozását, közzétételét. Az egyesítést követően elkezdődött a teljes anyag rendezése, nyilvántartásba vétele, a hiányzó adatok pótlása, kiegészítése, illetve mutatózása. 2008-ban pedig elkészült a hangzóanyag digitalizálása, melynek gondozója Molnár Éva.

A http://smmi.hu/egyud/ linken digitalizálva, mutatózva és adatolva interneten is elérhető a gyűjtemény hangzóanyaga a szakma és a nagyközönség számára.

EGYÜD ÁRPÁD EMLÉKÉNEK ÁPOLÁSA SZÜLŐFÖLDJÉN

1995. augusztus 17-én emléktáblát kapott szülőháza és felvette nevét a helyi művelődési ház. Perőcsényi emléktáblájának avatásáról, a szülőföld és Somogyország tiszteletadásáról, a színes műsorról, munkásságának méltatásával Hála József néprajzkutató írt cikket.[7] *Palócföld szülötte – Somogyország néprajzkutatója* címmel e sorok írója emlékezett meg földink életútjáról, munkásságáról.[8]

2005-ben a 750 esztendős Perőcsény rendezvénysorozat keretében a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával tudományos történeti konferenciát tartottunk. Itt hangzott el Matyikó Sebestyén József (1951–2014) helytörténész, etnográfus, költő, író, a siófoki Kálmán Imre Múzeum igazgatójának *Együd Árpád életútja és munkássága* címmel tartott előadása.[9] Földink személyes ismerője, barátja – aki szintén gyűjtött Perőcsényben, és fájdalom, azóta ő is elhunyt – előadását ekként zárta: „*Kívánom, hogy szülőfaluja, Perőcsény mindig tartsa meg emlékezetében Együd Árpádot, emlékezzen életére és munkásságára, nemes humanizmusára és patriotizmusára.*"

A konferencia résztvevői a szüreti felvonulás forgatagában Együd Árpád egykori lakóházánál, emléktáblájánál is tiszteletüket tették. Kovács Sebestény Vera lelkész-tanár rövid emlékbeszédében arra hívta fel a figyelmet, hogy a község jeles szülöttének életútja az utókor számára is tanulságul szolgál: „*Ne hagyjuk elveszni kulturális értékeinket!*"

6 Halála után 1994 és 1998 között a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatóságának kiadásában három kötetben jelent meg Együd Árpád néprajzi gyűjteséből válogatás Szapu Magda szerkesztésében. A válogatás első kötete, az *1848-as katonadalok és Kossuth nóták Somogyban* két kiadást (1994, 1998) is megélt. A második *Karácsonyi ünnepkör adventtől vízkeresztig – Téli jeles napi szokások Somogyban* címmel ugyancsak 1994-ben jelent meg. A harmadik, *Gyermekjátékok – Énekes–táncos, szöveges, mozgásos és sportszerű népi játékok Somogyban* 1996-ban került ki a nyomdából.

7 *Hála József*: Hetvenöt esztendős lenne Együd Árpád. Honismeret XXIII. évf. 1995. 6. sz. 35–37.

8 Múltunk Emlékei II. évf. (2003) 9. szám (szeptember) 4. és 21., továbbá *Őrzők, vigyázzatok a strázsán* – Helytörténet, tájértékek és honismereti nevelés az Ipoly mentéről. Honti Füzetek 10. Vác, 2016. 116–119.

9 Lásd *Hajzé felő' gyün ëgy buró… A 750 esztendős Perőcsényben rendezett tudományos konferencián elhangzott előadások*. Honti Füzetek 9. szám. Vámosmikola, 2006. 79–88.

Együd Árpád száz esztendeje született, majd négy évtizede már a mennyei hazában végzi gyűjtéseit, s okítja a néptánc művészetére a fogékony érdeklődőket. Sajnos, Perőcsényben gyermekkori barátai és egykori adatközlőinek majdnem mindegyike – utoljára 2020-ban Koczó Jánosné Veres Eszter – a minden élők útjára lépett, sőt, az utána következő nemzedékek képviselői is fogyatkoznak. Adatközlői közül már csak Szabó Lajosné Együd Eszter (1927) és Darányi Andrásné Polyák Mária (1926) él.

Emlékezés a szülői háznál 2005-ben, balról jobbra Matyikó Sebestyén József, Együd Ágnes és Együd Csaba **(Koczó József felvétele)**

Bizony, most már az utókornak a feladata és kötelessége, hogy ne engedjük át a feledésnek jeles földink szülőföldi emlékezetét! Emlékének ápolását, perőcsényi gyűjtéseinek gondozását, továbbörökítését a nem egészen 300 lelket számláló falu még élő közösségei által kellene elérnünk. A Börzsöny kis községének ebben sokat segíthetne a budapesti Petőfi Sándor Gimnázium pedagógusainak, diákjainak közössége, akik mintegy 15 éve szoros kulturális és hagyományőrző kapcsolatban állnak Perőcsénnyel.

Koczó József

„Egyre nehezebben tudok a gyermökeim szömibe nézni”

Erdei Ferenc halálának ötvenedik évfordulójára

Sohasem tagadtam, sőt, mindig bizonyos büszkeséggel emlegettem, hogy ifjúkoromban a világra eszmélésem során milyen jelentős hatás ért az úgynevezett *népi írók* ideológiája és értékrendje részéről. Azt sem röstellem bevallani, hogy ehhez a szellemi irányzathoz nem társadalmi örökségem, még csak nem is családi gyökereim vezettek, hanem egy szép emlékű diákszerelem révén jutottam. Másodikos gimnazista koromban ugyanis barátaim és szüleim unszolására én is beiratkoztam Pesten, a Gerlóczy utcában lévő, „*Mimi néni*” nevével fémjelzett tánciskolába, s ott annak rendje és módja szerint hamarosan megakadt a szemem egy kedves lányon, akivel sok közös témánk akadt, s akivel szívesebben táncoltam, mint a többiekkel. 1956. október 20-án, szombaton Csillának hamarabb el kellett mennie a tánciskolából, mert mint mondta, édesapja színházi bemutatójára készül.

– Hát ki a te apád? – kérdeztem.
– Németh László.
– Aha…– mondtam okos képet vágva, bár sohasem hallottam a nevét. – És mit mutatnak be tőle?
– A Széchenyit.
– Hát… – mondtam szomorúan –, jó szórakozást…!

A következő héten már buzgón kotorásztam a Központi Szabó Ervin Könyvtár katalógustermében az N betűs fiókban. De mert nem volt nagy gyakorlatom az effajta kutakodásban, hamarosan mellém lépett egy fiatal könyvtáros:
– Segíthetek? Mit keresel?
– Valamit Németh Lászlótól…

Hát, így kezdődött. Persze nem nulláról indultam a könyvek terén, de addig elsősorban a természetrajzi műveket, útleírásokat olvastam, ám a hamarosan kitört rövid életű forradalom eseményei érdeklődésemet és lelkiismeretemet hamarosan a nemzeti sorskérdések felé terelték, s ehhez jó táptalaj volt a Németh László nyomán megismert *népi irodalom*: Veres Péter, Tamási, Erdei, Kodolányi, Illyés, Féja és a többiek művei. Azt hiszem, hogy aki megélte az oroszok által szétlőtt budapesti utcák torokszorító látványát, átérezte a sorbaállások kilátástalan hangulatát, s odafigyelt a rádióból sugárzott hazugságokra, azt nem lehetett többé megtéveszteni a szovjetek által kínált demokráciáról és a szovjet típusú szocializmusról szóló mesékkel. Akkor kezdtem igazán és őszintén érdeklődni az iránt a világ iránt, amibe Magyarország akkor már kilátástalanul belezuhant, mint a hangya a hangyaleső homoktölcsérébe. A Toldy Gimnázium néhány tanára is terelgette – vonzó vagy éppen taszító magatartásával – tájékozódásom, s szinte természetesnek érzem ma is, hogy ha csak érintőlegesen, de belekeveredtem 1957. október 23-án a *Himnusz* közös eléneklésével a forradalmunkra való megemlékezésbe. Ebből keletkezett aztán az a „*kartoték*", amelynek „*előkotrására*" csaknem tíz esztendő múlva „*lett elég ok*", amikor – már mint az Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Építészet Tanszékének műszaki ügyintézőjét – tanársegéddé akartak volna kinevezni, de – mint egy párttag kollégám megsúgta – az egyetem pártszervezete nem hagyta jóvá, hogy ilyen „*tízesztendős priusszal*" engedélyezzék előléptetésemet. Így kerültem hamarosan – baráti segítséggel – az MTA Agrárökonómiai Kutatócsoportjához, az Agrárgazdasági Kutató Intézet egyik elődjéhez, amelynek Erdei Ferenc volt az igazgatója.

A mi részlegünk kezdetben a Várban, az Úri utcában volt, a központunk pedig a mai Andrássy úton, így személyesen csak odakerülésem után több hónap múlva találkoztam igazgatómmal, de az a találkozás igen emlékezetes volt. Egyrészt azért, mert Erdei éppen olyan volt, mint amilyennek a róla látott képekről ismertem: jellegzetesen markáns, Csoóri Sándor szavaival „*meggyötört nomád fejedelemre emlékeztető arcával*", minden szavával beleillett abba az általános képbe, amit magamban írásai alapján alakítottam ki róla. Éppen csak bemutattak neki, amikor megcsörrent az íróasztalomon lévő telefon, s gépkocsivezetője kérdezte, hogy mikor végez Erdei elvtárs, mert indulniuk kellene, ugyanis ma még nem ebédelt. – „*Mondjad neki, hogy lócsöcs a markába, majd mögyök*" – hangzott a válasz, amitől rettentően zavarba jöttem, s olyasmit hebegtem a telefonba, hogy – Izéé… Erdei elvtárs türelmet kér, hamarosan végez. Ő pedig bosszankodva elmondta, hogy a *röndös* sofőrjét szabadságra küldte, ez valami alkalmi gépkocsivezető.

Ezt követően néhány kutatói értekezletre emlékszem, s arra, hogy Erdei sohasem tűrte az üres szócséplést, különösen pedig arra, hogy az akármilyen bikkfanyelven elmondott, a tárgytól minduntalan eltérő, hosszadalmas szövegelést, milyen bravúrosan foglalta össze

néhány lényegre törő mondatban. Nem voltam közvetlen munkatársa, de első intézeti tanulmányomat az ő vezetésével tartott „szekcióülés" vitatta meg és fogadta el, amire akkoriban igen büszke voltam. Később az ő biztatására vettem részt néhány termelőszövetkezet történetének megírására szerveződött grémium munkájában, s jól esett, hogy amikor valamelyik makói tsz-ről írt kéziratomban az „illetékes" megyei pártbizottsági lektorok kifogásolták az „*eredményeiket elsősorban annak köszönhették, hogy sikerült eltérniük a központi utasítások megvalósításától*", Erdei ezzel tette őket helyre: „*Tudomásul köll vönnünk, hogy a szociológia szömérmetlen tudomány.*" Védelmet jelentő súlyának hiányát azonban akkor éreztem igazán, amikor már halála után, az akkori tanácselnök felkérésére megírtam a püspökladányi termelőszövetkezetek sok megpróbáltatással és keserves gyötrődésekkel terhelt történetét, de az egyik tsz-elnöke kijelentette, hogy amíg ő él, addig az nem jelenhet meg, s úgy is lett. Bizony akkor nagyon hiányzott igazgatóm segítő keze.

Aztán segített abban is, hogy megjelenhessen egy szociográfiai tanulmányom a *Valóság* folyóiratban a „*tisztaszoba*" jelenségéről, majd amikor ennek alapján készült egy dokumentumfilm, kérésemre bejött a tv-székházba, megnézte, s a nála szokásos nyakcsavargatásokkal elmondta nem éppen hízelgő véleményét. – „*Úgy köllött volna mögcsinálni, ahogy Pétör mögírta*" – fejtegette, mert neki sem tetszett, hogy a rendező, különben derék fiú, narráció nélkül, a riportalanyokkal szerette volna elmondatni ennek az igen bonyolult jelenségnek minden árnyalatát.

Nem nagy dolgokról volt tehát szó, de a magyar falut és népét szolgálni kívánó fiatal kutató számára sokat jelentett ez a támogatás. Nem is az eredmény volt fontos, hanem maga a törődés, hogy egy olvasmányaim alapján magamban idealizált személyként élő ember elismeri, amit csinálok, vagy legalábbis ami felé törekszem. Ehhez a valóságosnál talán pozitívabb Erdei-képhez a két világháború között keletkezett szociográfiai munkáinak megismerésén kívül bizonyára hozzájárult, hogy az agrárgazdasági kutatóintézeti kollégáim túlnyomó része olyan parasztpárti gyökerekkel rendelkező ember volt, akik már többé-kevésbé átestek az új világrendből való kiábrándulás különböző stációin és együttérzéssel figyelték azokat az agrárpolitikai törekvéseket, amik során Erdei, Fehér Lajos, Fekete Ferenc és mások kidolgozták és keserves vitákkal, de nagyjából elfogadtatták a pártvezetéssel is, akik hosszú időn keresztül csak a szovjet típusú kolhozmodellt tekintették járható útnak. Az általa írt *Mezőgazdaság és szövetkezet* (1959), *Üzemszervezési kérdések a szocialista mezőgazdasági nagyüzemekben* (1961), különösen pedig a Fekete Ferenccel közösen szerkesztett *Önköltség a szocialista mezőgazdaságban* (1965) című könyvekben, ameddig az akkori politikai viszonyokban elképzelhető volt, megfogalmazták a szovjet kolhoz típusú szövetkezetektől való hazai formációk eltérésének lehetőségeit. Az ezek körül fellángolt viták már a szemem előtt zajlottak, és megismerhettem Erdei tudományos megalapozottságú taktikázásainak apró sikereit. A *Társadalmi Szemlé*ben általa kezdeményezett, *a szövetkezetek elméleti kérdéseiről* folyó *vita* zárszavában pedig megismerhettem azt a képességét, hogy a sok „*marxista*" meg „*szocialista*" tiszteletkörbe bújtatott, óvatosan körülírt véleményből miként hámozta ki azt, ami a hazai szövetkezetek sajátosságainak, sokféleségének hangsúlyozásával felmutatható volt, mintha csak Illyés Gyula *az árnyalatoknak jogot követelő* versének tudományos vetületét láttam volna. Ezeket a politikai köntösbe rejtett tudományos programokat használhatták föl azok a gyakorlati szakemberek, akik „*vették a lapot*" és igyekeztek a sajátos magyar viszonyok között működtetni mezőgazdaságunkat úgy, ahogyan a katonailag megszállt s politikailag kiszolgáltatott körülmények között, az országot börtönőrként felügyelet alatt tartó legfelső vezetést valamennyire kijátszva lehetett. Ismerve a körülményeket, meggyőződésem, hogy az Erdei által kezdeményezett kutatásoknak és

az általa kinevelt, támogatott elméleti és gyakorlati agrárszakembereknek volt köszönhető, hogy Magyarországon más szocialista országoknál jóval több eredményesen gazdálkodó állami és szövetkezeti üzem működhetett, hogy a politikai vezetés eltűrte a dogmatikus szovjet irányzattól különböző „*üzemszervezési*" elképzeléseket mint a termelőszövetkezetek úgynevezett kiegészítő vagy melléktevékenységét, a különbözőképpen érvényesülő érdekeltségi rendszereket, legfőképpen pedig a nagyüzemekkel a legkülönbözőbb módokon integrálódó „*háztáji*" gazdálkodás módozatait. Ezeket onnan tudom, hogy Erdei halála után jó évtizeddel magam is a háztáji gazdaságok szociológiai kérdéseivel foglalkozva gyakran idézhettem az „*öreg*" világos és taktikusan megfogalmazott írásaiból, amikor arra a rendszer álszent kétszínűségéből fakadó ellentmondásra igyekeztem rámutatni, hogy miközben élvezi és saját sikereként igyekszik feltüntetni a *háztáji gazdaságok* tevékenységéből származó előnyöket, aközben bizalmatlanul, sőt, politikai nyilatkozataiban sokszor ellenségesen tekint a háztáji gazdaságaikban robotoló kistermelőkre. Az akkori viszonyok között sajnos az ilyen „*Erdei-féle*" kísérletekkel és próbálkozásokkal csak elviselhetőbbé lehetett tenni a „*szocializmus*"-nak nevezett diktatúrát, de ez számos egyénnek jelenthetett lélegzetvételnyi könnyebbséget, miközben *az egész rendszer* fojtogató jellegén mitsem változtatott. Miként Bakos István megfogalmazta Erdei *Város és vidék*et méltató írásában: „*A legnagyobb tanulság, amit sugall, hogy a társadalmat alakítani kívánó embernek törekednie kell, hogy benne maradjon a történelem sodrában, még ha a pillanatnyi hatalmi viszonyok nem is engednek kibontakozást elképzeléseinek.*"[1]

Természetesen tudtuk Erdeiről, hogy az 1945, különösen pedig az 1949 utáni politikai szerepvállalás során ő sem maradhatott erkölcsileg tiszta, a Rákosi-rendszer kuláküldözései, padlássöprései, kegyetlen tsz-szervezései idején még szülővárosa, Makó is megtagadta, vagy legalábbis nem tartott vele olyan szoros kapcsolatot, mint korábban és később. Én azonban abban a vészkorszakban elsősorban az 1945 előtti, a szociológus Erdei munkásságát ismertem könyveiből, s ha az 1943. évi, Püski Sándor által szervezett szárszói konferencia jegyzőkönyvéből érzékeltem is a Németh László és Erdei Ferenc politikai jövőképe között feszülő ellentéteket, a teóriák megfogalmazásában én legalábbis nem vettem észre az Erdei által Némethnél markánsabban megfogalmazott szövetkezetpolitikai elvekben rejlő veszélyeket, mint ahogy valószínűleg ő sem úgy gondolta, ahogyan később, Rákosi és Kádár idején, szovjet mintára torzították. Hogy aztán abban a torzításban milyen primer, vagy szekunder szerepe volt Erdeinek, azt nem tudtam megítélni. De elfogadom Für Lajos és Pintér János megfogalmazását: „*A szövetkezeti eszmébe vetett hite segítette át s hunyatott vele szemet az 1950-es években végrehajtott erőszakos tsz-szervezések felett. A politikus Erdei pályafutásának nehéz esztendei lehettek ezek. Megalkuvások és kompromisszumok tömkelegén át vezetett az út az 1956-os nagy megrázkódtatásig.*"[2] Még inkább elfogadom Borbándi Gyula véleményét, aki szerint Erdei 1956-ig „*kritikátlanul követte Sztálint és Rákosit, fedezték a kormány törvénytelenségeit, valóságos hatalom nélkül is a hatalmi szerkezet tagja volt.* Nincs még elegendő adatunk annak tisztázására, hogy milyen megfontolások alapján cselekedtek. EF esetében sok jelből ítélve az feltételezhető, hogy minden más politikai út lehetetlenségének a felismerése és az a meggyőződés vezette, hogy szerepvállalásával az elkerülhetetlent enyhítheti. Személyes magatartása és viselkedése is mintha ezt igazolta volna. *Jóllehet alkalmazkodott az akkori politikai szóhasználathoz és híven követte Rákosiék irányát, a maga hatókörében mérsékeltnek, megértőnek, segítőkésznek mutatkozott. Nem*

1 *Bakos István*: Város és vidéke. Magyar Tudomány 1971. 9. 600.
2 *Für Lajos–Pintér János*: Erdei Ferenc. Mezőgazdasági Panteon. Mezőgazdasági Múzeum, Bp., 1987.

szakította meg népi kapcsolatait, hanem felkarolta a hozzá támogatásért folyamodó hajdani parasztpártiakat."[3]

Én már csak az 1960-as évek derekától ismerhettem közelebbről Erdei agrártudományi, agrárpolitikai munkásságát. Ha a közügyek és a gazdaságpolitika területén érvényesülne, érvényesülhetne valamiféle jóvátételi szándék, akkor érzésem szerint az agrárökonómiával foglalkozó Erdei munkásságának ebben a harmadik, 1957-től 1971-ben bekövetkezett haláláig tartó korszakára kell gondolnunk. Ebben az időszakban készültek olyan munkái, amelyekkel kimondatlanul is korrigálni igyekezett a politikailag ránk erőltetett szovjet szövetkezesítési mód embert nyomorító formáját. Ezt a célt szolgálta az *önköltség* fogalmának „*becsempészése*" a termelőszövetkezetekről való politikai „*gondolkodásba*", amit abban az időben elsősorban a bigottság jellemzett, és megtöréséhez Erdei felkészültségére és taktikai érzékére volt szükség, amiben helyet kapott a keze alá dolgozó munkatársak ügyes kiválasztása és az akkoriban szinte kötelező politikai bikkfanyelvezet tökéletes használatáig sok minden. Az önköltség fogalmának szalonképessé tételét követhette a *garantált munkadíjazás* gyakorlatának ideológiai megalapozása, ami – ha lehetséges – még eretnekebb gondolat volt az addigi, „*maradékelven*" működtetett jövedelemelosztási rendszerrel szemben, de kínos-keserves elfogadtatása sokat javított a hazai parasztság anyagi helyzetén. Ezek a fegyvertények ugyanis már az „*én időmben*" történtek, vagyis amikor már az intézet munkatársaként egyre inkább a szemem előtt folytak az események. Akkoriban már több munkaterületen dolgozhattam a közelében. A „*tisztaszoba*" létrejöttéről, funkcionális működéséről írt tanulmányom és a belőle készült dokumentumfilm nyomán bevont az Építőművész Szövetség által meghirdetett *Szép falu – szép lakóház* című pályázatra érkezett művek bírálatába, gyakran helyettesítettem a bírálóbizottság munkájában. De itt kell megemlítenem Erdei „*embermentő*" tevékenységét is, amikor az 1960-as években igazgatóként, főtitkárként nagyon sok olyan emberen segített, akik a forradalomban való különböző szintű részvételük miatti börtönéveik letöltése után földönfutókká válva a Népfrontnál, vagy az Agrárgazdasági Kutató Intézetnél kaptak állást. Erdei Ferenc tehát számomra az 1956 utáni másfél évtizedben a pártállam által képviselt hatalom közelében lévő azon kevés politikus közé tartozott, akik a szovjet hódoltság viszonyai között nem tudták ugyan alapvetően megváltoztatni a fennálló politikai rendszert, de elfogadva a kényszerű és célszerűtlen gazdasági rögeszmék lényegét, igyekeztek elviselhetővé tenni az úgynevezett „*proletárdiktatúrá*"-t. Pozícióját pedig nem egyéni érdekeire, hanem a társadalom, a falusi lakosság helyzetének jobbítására igyekezett felhasználni.

Erdei Ferenc 1970 novemberében Szabó Pál temetésén
(Molnár Edit felvétele)

A halála előtt nem sokkal megjelent *Város és vidéke* című könyvében mintha a „*régi*", 1945 előtti, szociográfus Erdei támadt volna föl. Stílusának emelkedettsége, a „*szocialistá*"-nak gondolt töltelékszövegek szinte teljes hiánya, felelős gondolkodásmódja azt ígéri, hogy ha a gondviselés még megajándékozza néhány termékeny évtizeddel, talán felkészültebben éri Magyarországot a

3 *Borbándi Gyula*: A magyar népi mozgalom: a harmadik reformnemzedék. Püski, New York, 1983. 397.

– valljuk be – váratlan lehetőségeket nyújtó „*rendszerváltás*". A *Város és vidéke* kéziratának készítése során Erdei a TIT Múzeum utcai székházában tartott egy műhelybeszélgetést a könyv legfontosabb tanulságairól. Ott hangzott el a szerző részéről – emlékezetem szerint – a következő, számomra igen tanulságos gondolat: „*Szöged város vezetésit a kettősség jellemzi, egyfelől van egy dinamikus, progresszív gondolkodást gerjesztő réteg, másfelől pedig egy állóvízhez ragaszkodó, abban magát jól érző vezetői réteg. A kettő annyira kioltja, közömbösíti egymást, hogy a városban gyakorlatilag nem történik sömmi.*" Ennek a gondolatnak ugyan később nem találtam nyomát a megjelent könyvben, de az elhangzottakat követő tapsvihar mutatta, hogy a zsúfolásig megtelt terem közönségének nagy része megértette az előadót. Ötven esztendővel ezelőtti halála óta sokszor gondolkodom azon, hogy ha nem távozik közülünk ilyen – a kortárs népi írókhoz képest – fiatalon, vajon hová csapódott volna, vagy minek az élére állt volna az 1980-as évek rendszerváltáshoz vezető politikai viharokban? Vajon a későbbiekben megtalálta volna a régi hangot, a régi őszinteséget?

Az 1960-as évek vége felé néhány hétvégén fiatal kollégáimmal együtt vendégei lehettünk Erdei Ferencéknek a Farkasréti temetőtől nyugatra eső, Irhás-árok fölött lévő hétvégi telkén, ahol „*közreműködhettünk*" kertjének felásásában. Busás fizetségként szellemi sziporkáiban, irodalmi és történelmi anekdotában részesülhettünk. És – nem utolsósorban – megismerhettük a nemsokára megjelenő *Néprajzi ínyesmesterség* című, játékosan megírt, de rendkívül tartalmas könyve néhány fogásának készítésmódját és zamatos ízeit. A nyárs-ra húzott csirke forgatása vagy a dunai módra főzött halászlé bográcsának perdítése közben nagyapjáról, a régi „*makai*" emberekről, vagy éppen Veres Péter hadügyminisztersége idejéből mesélt érdekes, mindig tanulságos eseteket. Egy ízben pedig, ki tudja már honnan fűzve a szót, számomra nagyon emlékezetes mondatokat hallhattunk tőle: „*Egyre nehezebben tudok a gyermökeim szömibe nézni* – mondta gondterhelten –, *mikor fölidézzük az ötvenes évek történéseit és mögkérdik: Apa, te akkor hol voltál? Te akkor mit csináltál? Egyre nehezebb!*" Bizony, megfagyott körülöttünk a levegő. Talán még a faszénparázs füstje sem bodorodott néhány pillanatig…

És mi nem mertük megismételni a kérdést. Nem mertük megkérdezni a nagy, fekete, meggyötört arcú embertől: valóban, hol volt Erdei elvtárs azokban a nehéz években, napokban? Hol volt a test… és hol lehetett a lélek?

Halász Péter

Ötven éve hunyt el Trócsányi Zoltán

Magyar régiségek és furcsaságok címmel jelent meg 1924-ben Trócsányi Zoltán kötete, melyet később még öt követett. Rövid idő alatt nagyon népszerű lett, szerették olvasni, ajándékozni az emberek. Ki is volt ez a nagyszerű író, akit mára már kicsit elfeledtünk?

Trócsányi Zoltán (Sárospatak, 1886. december 25–Budapest, 1971. február 17.): nyelvész, irodalom- és könyvtörténész, műfordító, könyvtáros, a nyelvtudományok kandidátusa (1957) volt. Neve ma már sokak számára nem ismerős, talán e visszaemlékezés halálának 50. évfordulója alkalmából ráirányítja a figyelmet munkásságának értékeire, valamint felidézi a nagy múltú Trócsányi családnak Sárospatakhoz és a magyar könyvtörténethez kapcsolódó jeles képviselőit.

A Trócsányi fivérek: Zoltán, György és Dezső. Közös vonásuk, hogy valamennyien Sárospatakon születtek, és az irodalomtudomány valamely ágában tevékenykedtek. Családi hagyományként örökölték a könyvek szeretetét, a könyvgyűjtés szenvedélyét, hiszen édesapjuk nyomdász és könyvkereskedő volt. Sárospatakon, a Rákóczi utca 6. szám alatti épület utcai homlokzatán található emléktáblán ezt olvashatjuk: „*Ebben a házban működött Trócsányi Bertalan nyomdája és könyvkereskedése, mely Sárospatak közművelődésében jelentős szerepet játszott a XIX. század közepétől kezdődően.*"

***Trócsányi Zoltán portréja a Budapest IX. kerület Kinizsi utca 35. sz. ház falán lévő emléktáblán, Gulácsy-Horváth Zsolt műve* (https://www.kozterkep.hu/11576/trocsanyi-zoltan)**

Az édesapa, Trócsányi Bertalan előbb nyomdász volt Nagyváradon, majd a Pesti Könyvnyomdánál, később a Sárospataki Református Kollégium könyvbizományosaként könyvkereskedői tevékenységet is folytatott. Nála rendelték a református nép- és középiskolák számára a tankönyveket az egész országban, sőt, Amerikába is szállított a kivándorolt kálvinista magyaroknak énekes- és imádságoskönyveket. 1896-ban – György fia születésének évében – meghalt. Az özvegy édesanya, Radácsi Julianna nehéz körülmények között nevelte fel nyolc gyermekét. Zoltán ekkor tízéves volt. Továbbra is ebben a „*könyves*" környezetben maradt, egyik bátyja vezette tovább az üzletet.

***A sárospataki „Gólyavár", ebben a házban működött Trócsányi Bertalan nyomdája* (Gombos Levente felvétele)**

A gimnáziumot szülővárosában, Sárospatakon, a tudományegyetemet Eötvös-kollégistaként Budapesten végezte el. Vonzotta a nyelvészet, több munkájában foglalkozott nyelvtörténeti emlékeinkkel. Kitűnő nyelvtehetséggel rendelkezett, így könnyen tanulta meg a latin, az angol, a finn, a francia, a német, az orosz és a spanyol nyelveket. 1906-ban belépett a Magyar Nyelvtudományi Társaságba. Itt hamar nagy segítségére lett Szily Kálmán elnöknek. Egyetemi disszertációja is nyelv- és könyvtártörténeti tárgyú volt (*A XVI. századbeli nyomtatványok e-jelölése*), mellyel a Tudományos Akadémia *Sámuel Körber-díját* nyerte el. 1908-ban avatták bölcsészdoktorrá.

Az egyetem elvégzése után, 1908–1913 között az Akadémiai Könyvtár könyvtárosi tisztét látta el. Az egyetemi évek emlékére, hivatali munkája mellett, 1910-ben készítette el értékes publikációját, egy vogul szójegyzéket. 1913–1921-ig az Akadémia főtitkári irodáját vezette. 1921-től újságírással foglalkozott és Király Györggyel együtt a *Kétnyelvű Klasszikus*

Emléktábla Trócsányi Bertalan egykori nyomdájának falán
(Gombos Levente felvétele)

Könyvtár sorozat szerkesztője volt. 1925–1928 között az általa alapított Magyarság Könyvterjesztő Vállalat igazgatójaként tevékenykedett, majd 1928–1933-ig az *Új Barázda* című napilap főszerkesztője volt.

1935-ben az Országos Széchényi Könyvtár főkönyvtárosává nevezték ki. A könyvtári feladatok közül legjobban az olvasókkal való foglalkozást kedvelte. 1937-ben átvette a *Magyar Könyvszemle* szerkesztését, s ezt a lapot igyekezett minél érdekesebbé, változatosabbá tenni. A szigorúan tudományos-történeti tanulmányok mellett a folyóiratban helyet adott közérdekű könyvtári kérdéseknek is. Mint újságíró, felhívta a figyelmet a Széchényi Könyvtár muzeális hivatására, valamint arra, hogy az intézménynek minden nyomdaterméket gondosan meg kell őriznie, még abban az esetben is, ha annak nincs tudományos értéke. Munkatársait arra biztatta, hogy tanulmányozzák a különféle árverési és egyéb katalógusokat, ily módon a ritkaságok áráról is folyamatosan tájékozódhatnak. A használattól pusztuló, töredező régi újságok megvédése érdekében mikrofilmmásolatok készítését szorgalmazta.

1939-ben a budapesti egyetem bölcsészkarán a magyar könyvtörténet magántanára, majd rendkívüli tanára lett és egészen 1950-ig, nyugdíjba vonulásáig az orosz nyelv és irodalom tanszéken tanított. A magyar gimnáziumok első orosz szakos tanárai az ő jegyzeteiből ismerték meg a legújabb szovjet irodalomkutatás eredményeit. Műfordításaival lehetővé tette az orosz irodalom mélyebb megismerését. Elsőként állított össze Dosztojevszkij-monográfiát. Páratlan nyelvtehetségének köszönhetően sokat fordított nemcsak oroszból, hanem németből (E. T. A. Hoffmann, G. Keller), franciából (Maupassant) és finnből (novellák). Rendszeresen ismertette a finn irodalmat, könyvet írt a szibériai tundrák nomádjairól (*Észak nomádjai*, 1934).

Elbeszéléseket is írt, melyek gyakran írói álnéven adott ki. Legismertebb műve, melyet archaizáló nyelven írt és Zoltán deák álnévvel adott ki: *Az ördög meg a leányzó* (Budapest, 1921). Fáradhatatlanul olvasta, böngészte a régi folyóiratokat és könyveket. Jó érzékkel fedezte fel az érdekességeket, furcsaságokat. Ilyen tárgyú könyv-, irodalom- és művészettörténeti kisebb cikkeinek, rádióelőadásainak a száma több százra tehető. Ennek az érdeklődésnek köszönhetőek történelmi könyvei, a *Magyar régiségek és furcsaságok* hat kötete (1924–28), *A magyar falu* három kötete (1933), a *Kirándulás a magyar multba* (1937), *A történelem árnyékában* (1936) és a *Régi világ, furcsa világ* (1958) című művei. Ezeket ismerte Trócsányi munkái közül legjobban a nagyközönség.

Rendkívül sokoldalú, minden iránt érdeklődő ember volt. Sok jó barát vette körül, köztük szellemi életünk olyan kiválósága is, mint Kodály Zoltán. 1950-től, nyugdíjba vonulása után teljesen visszavonultan élt. Ferencvárosi lakásának udvarra néző szerény szobájában, kedves könyvei között mindennap legalább 2–3 órát dolgozott. A tollat nem szerette, ceruzával írt. Alig publikált valamit, noha szellemileg teljesen friss maradt egészen haláláig, mely 1971. február 17-én következett be. Kéziratos hagyatékát a Széchényi Könyvtár kézirattára őrzi.

Testvére, György (Sárospatak, 1896–Budapest, 1973) a sárospataki gimnáziumi évek után a budapesti tudományegyetem jogi karán végzett. Az első világháború idején a keleti fronton harcolt, ahol négy évre hadifogságba került. Ezt az időt használta fel orosz nyelvtudása tökéletesítésére. 1922-ben doktorált, s ösztöndíjasként Párizsban és Berlinben tanult tovább. Társadalomtudományi és könyvtárügyi tanulmányokat írt. 1921-től az Országgyűlési Könyvtár munkatársa, 1945-től főigazgatója volt. 1949-ben nyugdíjazták, ezután számos szépirodalmi és irodalomtörténeti munkát fordított oroszból.

A harmadik Trócsányi fivér, Dezső (Sárospatak, 1889–Pápa, 1962) Sárospatakon végezte el a református teológiát, majd a kolozsvári egyetem bölcsészeti karán szerzett tanári és bölcsészdoktori oklevelet. Hazai tanulmányai végeztével Németországban volt ösztöndíjas. 1929–1951 között a pápai református teológián a filozófia és teológia tanára, 1951-től 1962 nyaráig a Dunántúli egyházkerület levéltárosa volt. Több középiskolai magyar nyelvtankönyvet, filozófiai és nyelvészeti műveket is írt. Folyóiratokban számos tanulmánya jelent meg.

A következő nemzedék képviselője, Dezső fia: Trócsányi Zsolt (Pápa, 1926–Budapest, 1987) tanulmányait az Eötvös Kollégium tagjaként 1949-ben végezte el a budapesti tudományegyetem történelem, latin és levéltár szakán. 1956-ban lett a történelemtudomány kandidátusa. Fő kutatási területe Erdély XVI–XIX. századi története volt. 1949-től az Országos Levéltár munkatársa, 1969-től főlevéltárosa volt egészen 1986-ig, nyugalomba vonulásáig. Legismertebb írása, mely a népszerű *Labirintus* sorozat részeként jelent meg: *Wesselényi Miklós hűtlenségi pere* (Bp., 1986).

A Trócsányi fivérek jelentős és maradandó alkotásokkal járultak hozzá, hogy nevük az utókor számára fennmaradjon. A *Magyar régiségek és furcsaságok* utószavában Lukácsy Sándor így emlékezett Trócsányi Zoltánra: „*Olykor kaján, olykor groteszk, de mindenkor vidám történetet adott át olvasóinak. Azáltal őrzött meg és adott tovább értékeket, hogy mosolyogva tanított meg mosolyogni.*"

Vitányi Ildikó

Irodalom. *Dezsényi Béla*: Trócsányi Zoltán nyolcvan éves. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1965–1966. Budapest, 1967. 16–18.; Magyar életrajzi lexikon. II. Szerk.: *Kenyeres Ágnes*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 913.; Magyar életrajzi lexikon. III. Szerk.: *Kenyeres Ágnes*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 797–798.; *Trócsányi Zoltán*: Magyar régiségek és furcsaságok. Az 1924-ben Budapesten, a Dante Kiadónál megjelent mű reprintje. Helikon, Budapest, 1987. Lukácsy Sándor utószavával.

FELHÍVÁS

Honismereti Bibliográfia. Kedves Olvasóink! *Honismereti Bibliográfia* rovatunk tartalmának gazdagítása érdekében javasoljuk és kérjük, hogy ha tudomásuk van arra érdemes és másoknak is jó szívvel ajánlott honismereti témájú kiadványról, szíveskedjenek címleírását a rovatunkban szokásos formában az összeállító címére (tatrosmente@gmail.com) elküldeni! Ha a kiadvány címe nem egyértelmű, kívánatos egy értelmező mondat, ha a tanulmánygyűjteményről van szó, kérjük az egyes írások szerzőinek és címeinek tételes felsorolását. Hálás köszönettel: *Halász Péter*

Tanítómestereink

Pilinszky János: A teremtő képzelet[1]

[…] Bűnbeesésünkkel, úgy vélem, nemcsak értelmünk homályosult el, s nem csupán akaratunk vált hajlamossá a rosszra, de képzeletünk is bűnbeesett, s ezzel mintegy megcsorbult a világ realitása, inkarnációja, az a végső kiteljesítés és befejezés, ami a teremtésben eleve és eredendően képzeletünkre volt bízva.

Bukásunk a teremtés realitását a puszta exisztálás irrealitásává redukálta. *Azóta* a művészet a *képzelet morálja,* hozzájárulása, verítékes munkája a teremtés realitásának, inkarnációjának a beteljesítésére, helyreállítására. „Et incarnatus est"[2] – *azóta* minden remekmű zárómondata, hitelesítő pecsétje lehetne.

Ennek az inkarnációnak a beteljesítése tökéletesen szellemi természetű, s akár az imádság vagy a szeretet, szabadon hatol be az idő legkülönbözőbb állomásaiba. Előszeretettel választja a múltat, s abból is a tragikusat, a jóvátehetetlent, a botrányt, a „megoldhatatlant". Halottaiért úgy imádkozik, hogy inkarnálja őket.

Sokat írtak misztika és művészet rokonságáról. Valójában a kettő úgy egy, hogy tökéletes ellentéte egymásnak. Ugyanannak az útnak, ugyanannak a szeretetnek: a világból fölszálló és a világba alászálló, de mindenképp tökéletesen egybeeső két ága, az odaadó engedelmességnek és a fölszabadult extázisnak dinamikus egyensúlyában, kifürkészhetetlen békéjében. Jákob létrája: Isten föl-alá szálló angyalaival a képzelet hazatalálásának közös és egyetlen módja.

Ha már most korunkat nézzük: képzeletünk sorsa meglehetősen nyugtalanító és tragikus. Nem mondanám azt, hogy végleg föladta verítékes hivatását, de kétségtelenül eretnek utakra, mellékösvényre tévedt. Eredendő gyöngeségének engedett, amikor a tudományoktól alkalmasint elirigyelte a bizonyosságot. Azóta tükör-életet él, s a stílus bizonyosságában kívánja megélni azt, amit egyedül az engedelmesség önfeledtségében, egyedül „szemlesütve" szabadna megvalósítania.

A tudományos gondolkodás – különös módon – a művészetben, akarva-akaratlanul a nárcisztikus elemek tükör-korszakát nyitotta meg. Azóta beszélünk jó stilisztákról. Beköszöntött egy egész korszak: amely a látszat stiláris bizonyosságát elébe helyezi a világ

1 Száz éve született és negyven éve hunyt el Pilinszky János (Budapest, 1921. nov. 27.–Budapest, 1981. máj. 27.), a XX. század egyik egyéni hangú, nagy hatású magyar költője. Esztétikájának alapgondolata: „*Művészi teremtés a szó szoros értelmében nincsen. De az engedelmes képzelet érintkezésbe léphet azzal az abszolút szabadsággal, szeretettel, jelenléttel és otthonossággal, amivel Isten a világot választotta*." Az itt közölt szöveg részlet a költő *A „teremtő képzelet" sorsa korunkban* című előadásából. Időszerűségét a hazánkban megrendezett 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus is indokolja. Forrásunk: *Pilinszky János* Válogatott művei. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1978. 144–146. (*A szerk.*)

2 Utalás a bibliai Újszövetségre: „*És az Ige testté lett*" (János evangéliuma 1, 14.).

önfeledt inkarnálásának. A nagy irodalmak minden erényét igyekeztünk beköltöztetni a tükörbe, az ellenőrzött szépségtől az ellenőrzött extázisig. Mindent látunk, mindent tudunk, sőt jobban látunk, és jobban tudunk azóta; de bárcsak lennénk vakok és élők – háttal a tükörnek.

Amikor a lélek elfárad, s vele együtt a képzelet, a stílusban valamiképp úgy tárgyiasítjuk a világot, ahogy az elfáradt szerelem tárgyiasítja a szexualitásban a másikat. A világ súlyának mindig teremtő vállalásával szemben fölülkerekedik a világiasság, a testiesség, egyszóval az anyagiasság szelleme, inkarnációnknak a nihillel tehermentesített, s a felületig-pillanatig biztosított – és súlyosbított – hiú uralma.

Paradox módon azonban mégis csak megvakultunk, sőt, mi vakultunk meg egyedül és igazán, ahogy a féltékenység bizonyosság-szomja a másik emberből, a testiesség a testből, egyszóval a világiasság a világból végül is semmit se lát. Nemcsak a realitást, utoljára még legfőbb ambíciónkat, jelenlétünk élményét is szem elől vesztettük. Ékes példa rá a modern színház.

Egy szép napon arra ébredtünk, hogy az, ami a színpadon történik: *sehol sincs jelen*. Mintha a történésből eltűnt volna az állítmány. Többé hiába volt minden mimikri: jelző, főnév és igenév –, ha egyszer eltűnt az, ami a történést a hic et nunc erejével vertikálisan is megvalósítsa, leszögezze. Ebből a merőben horizontálissá vált színházból keresett kiutat az abszurd dráma. De kudarca nyilvánvaló. Ha egy deszakralizált és deinkarnált világban a verbum vertikálisát választom, ez a történés azonos lesz az öngyilkosság és a merénylet pillanatával, kiterjedés nélküli meredékével. Innét, hogy amennyiben a mimikri-színház keresi *igéit,* az abszurd-színház kínos-keservesen jelzőit kényszerül összelopkodni, hogy valamiféle életet nyerjen. Mindkettő ugyanattól a léghiánytól fuldokol. Az egyik jelzőinek lapályán bolyong anélkül, hogy megtörténne, a másiknak azon kívül, hogy megtörténik, valójában nincs is egyéb lehetősége. Kettejük közt a különbség csupán annyi, hogy az egyik „vertikálisan", a másik „horizontálisan" próbál csalni.

Jelen akartunk lenni minden áron, s legfőképp épp jelenlétünket semmisítettük meg.

Igaz, a tükörben minden fokozottan együtt van. Ami kívül esik rajta, látszatra semmi, valójában egyedül érdemes. Miután pedig épp ez az egyedül érdemes vált sivataggá: a tükör minden gazdagságát, meglepetését semminek találjuk.

Van azonban a tükörnek egy nagy és kárhozatos előnye. Az, hogy végletesen manipulálható. Amikor napjainkban a művészet a különböző manipulációk ellen tiltakozik, nem veszi észre, hogy ő maga már jóval előbb bűnbeesett, s hogy tüköréletéből adódik áldatlan rugalmassága, boldogtalan labilitása, készsége minden látszólagos megújulásra. […]

Keleti örökség a Nagykunság népi kultúrájában

A XIII. században a keletről jött etnikai csoportokkal újra megjelenik a Kárpát-medencében az eurázsiai sztyeppe lovasnomád kultúrája. A török és iráni eredetű beköltözők hatása a magyar nép embertani képén, anyagi és szellemi kultúráján egyaránt érezhető. Velük felülrétegződött a keleti kultúra. Igaz, hogy a török hódoltság másfél évszázada elég hosszú idő volt ahhoz, hogy jelentős kulturális átadás-átvétellel számolhatnánk, de a török közigazgatás berendezkedése folytán erre csekély lehetőség volt. A törökök szinte érintetlenül hagyták a birodalomhoz tartozó területek intézményrendszerét, mert az érdekük az volt, hogy jó adófizetőik legyenek. Így a hódoltság alatt meglévő települések és azok gyér lakossága a kereskedelem révén jutott török hatáshoz, ami leginkább a díszítőművészetben, a táplálkozási kultúrában és a viseletben nyilvánul meg.

A Kunságban a korábban elkezdődött pusztásodás a török idők alatt folytatódott. A hódoltság, illetőleg a Rákóczi-szabadságharc utáni visszatelepülés, a Nagykunság benépesülése után alakult ki az a sajátos történelmi tudat, ami a Jászkunságot, jászokat és kunokat egyaránt jellemezte. Egyfelől származástudatot takar, de területhez kötődést is jelent. Kunnak lenni az élők tudatában annyit jelent, mint „*konok, nyakas, kálvinista*", a sziken is megélő, összetartó, de azt is jelenti egyben, hogy a Kunságon lakó. Befelé zárt világába alig enged be idegent, más etnikumot, más vallásút. A Kunság mint az Alföld legnagyobb állattartó körzete *életmódjában* sokáig megőrizte a *keleti hozadékot*, ami fundamentumát jelenti annak a származástudatnak, és annak a sajátos színezetű népi kultúrának, amely olyan markánsan megmutatkozik. A redemptióval újabb erősítést kapott az a másság, a régi jogállás visszaszerzésére irányuló törekvések egyesítették az erőket, egyben a határokat is kijelölték. Ez védelmet jelentett az itt élő lakosságnak.

Feltételezzük, hogy a visszatelepült lakosság között arányaiban több lehetett a kun származású, a többi betelepült pedig alkalmazkodott a kultúrájukhoz. A redemptio során visszavett privilégiumok keretei között zajlott az a sajátos parasztpolgári fejlődés, ami, ha töredékeiben is, de megőrzött jó néhány olyan kulturális elemet, ami nem tulajdonítható másnak, mint az egykori kun műveltség töredékének. Végső soron mindegy, hogy *kuntudat*nak vagy *redemptus tudat*nak nevezik a történészek, az etnicitás modern értelmezésének megfelel így is. A két fogalom nem ellentétpárja egymásnak. Az etnikus identitás hangsúlyozása mindig nagy társadalmi problémák esetén, amolyan válsághelyzetben kap nagyobb hangot és teret. Kétségtelen, hogy e sajátos történeti tudat kialakulásában, formálásában a helyi értelmiségnek mindig nagy szerepe volt. A helytörténet oktatása az iskolák tanmenetének része volt. A két világháború között a helyi nyomdában készült füzetek hátsó borítóján rövid Kunság-történetet olvashatott a kisdiák, a helybéli tanítók, nagy hírű gimnáziumi tanárok között jó tollúak is voltak. Ők autentikus közvetítői voltak egy néprajzi csoport kultúrájának. Ám a származástudatot „bizonyítékokkal" nehéz igazolni. Végső soron az ember az, aminek tartja magát. Függetlenül attól, hogy „*őslakos*"-ok vagy „*tős-*

gyökeres"-ek avagy jövevények voltak, gondolkodásukban egységessé váltak a Nagykunság lakói. A *kuntudat* mindig úgy forog közszájon, mint a magyar társadalmi tudat egyik része, a magyar kultúrába olvadt idegen elem oly módon integrálódott az itteni hagyományokhoz, hogy közben megtartott – elsősorban az átmeneti rítusoknak köszönhetően – olyan elemeket, amelyek a már vázolt történeti körülmények között hagyományozódva szinte máig fennmaradtak.

A kun műveltség archaikus rétegét képezik a nyelvemlékek, elsősorban a földrajzi nevek, személynevek és a szórványemlékek, amelyeket a tájnyelv olykor jelentését veszítve is, de megőrzött. A kun műveltség, így a nyelv is a XVI. századra fokozatosan belesimult a magyar műveltségbe. A nyelvtudomány jórészt összegezte a magyarországi kunok nyelvének problémáit, az újabb kutatási irány is kirajzolódott mostanra. Ezzel kapcsolatban azt állapíthatjuk meg, hogy a helynevek a kun műveltség archaikus rétegébe tartoznak – de a hozzájuk fűződő történeti mondák a török kort idézik. Végső soron érthető, hiszen időben az a kor áll az emberemlékezettel befogható idő közelében. A személy- és ragadványnevek azonban olyan területei a nyelvemlékeknek, amelyek még szép eredményekkel kecsegtetik a nyelvészeket. A szórvány nyelvemlékek többsége a pásztorkultúrához kötődően élt tovább.

A gyermekfolklór területéről a Mándoky Kongur István gyűjtötte kiszámolós mondókát, annak kapcsán az asztragalos csontokkal játszott kapójátékok keleti párhuzamait találjuk, hasonlóan a *kótya*, *bige* játékhoz.

A proverbiumok között a *farkasgégén eresztett* szólás keleti háttere érdekes. Elsősorban anatóliai kapcsolatai miatt úgy vélem, hogy ez a szólás Erdélyen át a kisázsiai török kultúra felé mutat. A farkasín mint rontószer a néphit etnikus sajátossága, amely közép-ázsiai gyökerekkel rendelkezik. A műfajilag nehezen behatárolható káromkodások főleg a török ellen irányuló „*hajdúbeszéd*"-et őrizték meg.

A néphit területén a táltoshit tekinthető olyan sajátosságnak, amely keleti párhuzamai alapján az ősvallás emléke kultúránkban. Diószegi Vilmos és Barna Gábor megállapításait a *Szolnok megye néprajzi atlasza* felmérései igazolták. Fentiek alapján állíthatjuk, hogy a pásztorkultúrához kapcsolódva a táltoshit etnikus gyökerű eleme népi kultúránknak, ami a kun műveltségi felülrétegződés okán maradhatott meg napjainkig.

Népszokásaink közül, a lakodalmas szokáskör és a temetkezési kultúra sajátos elemei említendők. A lakodalmas szokásrendben az egykori hódoltsági területen – beleértve a Kunságot is – számos régi keleti, kelet-európai szokáselem él, főként a házassági ajándékozásnál, a lakodalmas jelképeknél, így az almaszimbólumok, a lakodalmas zászlók, a vőlegénytől a menyasszony számára megkívánt ajándék esetében. A kunsági lakodalmas szokásrendben a menyasszony vételára (a hajdani *kalim*) emlékének meglétét a néprajzi atlasz felmérései igazolták. A keleti párhuzamokból az világlik ki, hogy a közép-ázsiai törökség kultúrájával mutat rokonságot, hasonlóan a jelképes nőrablás – az útelkötés – szokásához, amelynek analógiái napjainkig fennmaradtak. A kunsági lakodalmas szokásokban a századfordulóig éltek. A tisztségviselők között archaikus a vőfély és a lovas legények alakja. A vőfély a törökségi lakodalmas gazdának felel meg, a vőfélyversek pedig az esemény elbeszélését adják. Nem lehet véletlen, hogy az első vőfélyversek az Alföldről kerültek elő. Itt, a Nagyalföld közepén, a Kunságon maradtak meg olyan apró elemek a legösszetettebb társadalmi intézménybe, a lakodalmas szokásrendbe ágyazva, mint a lakodalmas zászló–kendő mint jelkép, a juhfej rituális osztása, amit az összehasonlító vizsgálatok eredményeként etnikus gyökerű műveltségi elemnek véltek.

A temetkezési kultúrában a kunok sajátosságának tekintik a kutatók a *kurgán*on álló, kezükben áldozati csészét tartó ősszobrokat, amelyek a kunok vándorlási területén a IX–XI.

századtól megtalálhatók. Az ősök tiszteletének ezt a módját feltehetően a *kunkép* Korhány (kurgán), Kormancsok (áldozati hely) nevei és néhány földrajzi név őrizte meg. A kunok lila gyásza és a sírokba rontáselhárítás céljából tett kultikus növények, az anyarozs (Secale cornutum) és az üröm (Artemisia) olyan elemei a népi kultúrának, amelyek minden kétséget kizáróan a kunokat jellemezték. Közülük pl. a lila gyász emléke, a kunsági kitelepülés miatt a bácskai Feketics és Bácskossuthfalva (Ómoravica) helységekben századunk elejéig megmaradt.

A népi táplálkozás terén a szárítást, füstölést, és a juhhús főzésének, fogyasztásának sajátos szokását tartom etnikus gyökerűnek.

A tárgyi kultúrában, elsősorban az állattartáshoz kötődően, a kunsági legénybot, a kutyanyakörv és a nyereg szerkezete őrizte a keleti kultúra emlékét. A viseletben a *kunsüveg* az, amelynek kontinuitását igazolni lehet szinte a kezdetektől addig, míg a kalapviselet ki nem szorította. A szűrviselet ázsiai eredete bizonyított. A kunságra annyiban jellemző, amennyiben a rajta lévő díszítés sajátossá tette. Ez a viseleti darab a legvitatottabb, hiszen a magyar nyelvterületen elterjedt, ám a különböző kelet- és nyugat-európai hatásokra alakult sajátosan magyar viselet lett, amelynek álló gallérja, szabása, rátétes díszítése archaikus, közép-ázsiai, de a díszítése olykor hódoltság kori török hatást is mutat. A kérdést nem lehet eldönteni, az azonban tény, hogy a legrégebbi táji típusnak a jászkunsági szűr tűnik. Díszítőművészetünkben a kunhímzés őrizte meg a keleti elemeket.

A kunsági népi kultúrában számos olyan elem őrződött meg, amely az egykori kun műveltség része volt. Beépült a magyar kultúrába, így annak különös színt adott, s egyben táplálta azt a sajátos történeti tudatot, ami a térség legfőbb jellemzője.*

Bartha Júlia

Ügyességi táncok a vajdasági Tisza mentén

BEVEZETÉS

Vajdaság Szerbia északi, Magyarországgal határos, részben magyarok által lakott területe. Etnikai összetétele rendkívül változatos: a régió lakosságának egyharmadát számos különböző etnikai csoport teszi ki.[1] Három nagy folyója, a Duna, a Tisza és a Száva három földrajzi területre osztja a tartományt: Bácskára, Bánátra (Bánságra) és Szerémségre. Vajdaság magyarok által lakott területe – eddigi kutatásaim alapján – három táncdialektológiai egységre osztható: a Dél-Duna mentére (Gombos, Doroszló, Bácskertes), az al-dunai székelyek lakta területekre (Hertelendyfalva, Székelykeve, Sándoregyháza) és a Tisza mentére. Más területekről nem áll rendelkezésünkre kutatási információ.

* Részletesebben lásd *Bartha Júlia*: Keleti örökség a Nagykunság népi kultúrájában. Nagykun Hagyományőrző Társulás, Kisújszállás, 2018. *A szerk.*

1 Főként szerbek és magyarok lakják a régiót, azonban szlovák, horvát, roma, román, montenegrói, bunyevác, ruszin, jugoszláv, makedón, ukrán, német, albán, szlovén és bolgár nemzetiségűek is élnek a területen.

A jelenkori néprajzi vizsgálatok alapján a Tisza mente bácskai és bánsági oldalát kulturális értelemben is egységes kisrégióként kezelhetjük. A *Magyar néprajzi atlasz* számítógépes csoportelemzése is ezt támasztja alá,[2] azzal az eltéréssel, hogy a Bácska Duna menti részét a nyugati középrégióhoz sorolja.[3] Bácska és Bánság területi egységét a Tisza folyó választja ketté.[4] A Tisza menti helységek hatalmas, termékeny határai kedveztek – a török hódoltságot követően – a mezővárosok fejlődésének. A XIX. század második felétől jelentős tanyásodás, külterjes állattartás, búza- és kukoricatermesztés, valamint a gyáripar szinte teljes hiánya jellemezte a vidéket. A Tisza menti településeket a vasútvonal egészen a XIX. század végéig teljesen elkerülte, ez jelentősen visszavetette a fejlődésüket.[5] Meglehetősen fejlett, polgárosult paraszti kultúráját, színes és gazdag folklórját, amely az újabb keletkezésű, tanyaközpontokból növekedett falvakban virágzott legtovább, a néprajzi kutatás viszonylag kevésbé ismeri.[6] A XX. század elején a bácskai és bánáti térségben túlnyomórészt magyar ajkú lakosság élt, amely kulturális értelemben is egységes kisrégiót alkotott, elkülönülve a környező vegyes népességtől.[7]

AZ ÜGYESSÉGI ÉS ESZKÖZÖS TÁNCOKRÓL ÁLTALÁBAN

A különféle ügyességi táncokra – elsősorban az eszközös pásztortáncokra – Magyarországon már az 1900-as évek elején felfigyeltek, de komolyabb elemzéseket és forrásfeltárásokat csak az 1950-es évektől folytattak a kutatók. A magyar tánckutatás ezekben a táncokban a középkori hajdútánc és azon keresztül a fegyvertáncok maradványait vélte felfedezni – amelyek még korábbra vezethetők vissza. Az eszközös pásztortáncok (*botoló*, *kanásztánc* és *söprűtánc*) és a különböző ügyességi táncok a régi stílusú táncaink közé tartoznak. A kárpát-medencei előfordulásukat tekintve megállapíthatjuk, hogy a legtöbb adatot a Felső-Tisza vidékéről (pl. *pásztor-* és *cigánybotoló*k), a Dunántúlról (pl. *seprűtánc*, *gyertyás* és *üveges tánc*), valamint a Felvidék egyes részeiről ismerünk. Az Alföld középső és déli területeiről már kevesebb adat áll rendelkezésünkre, ez részben a terület korai polgárosodásával, a mezővárosok kultúrájának homogenizáló hatásával, illetve a gyűjtések hiányával magyarázható.[8] Martin György állítása szerint a tánctípus szórványosan megtalálható a nyelvterület többi részén is, kivéve Erdélyt, ahol különös módon az eszközös táncok hiányoznak a tánckészletből, illetve nagymértékben átalakultak.[9]

Általánosan elmondható, hogy a régebbi eredetű ügyességi és kultikus táncok használata az idő múlásával egyre inkább az élet ünnepi megnyilvánulásaira, a lakodalomra, keresztelőre szorítkoztak. Ha a táncos összejöveteleken be is mutattak efféle táncot, azt nem az egész közösség táncolta már, hanem egy-két ügyesebb, rátermettebb legény járta,[10] – ezekhez a tánctípushoz a magyar népzene legrégebbi dallamtípusai társíthatók.[11]

2 Borsos Balázs néprajzkutató a *Magyar néprajzi atlasz* 9 kötete alapján klaszteranalízis vizsgálattal határozta meg a magyar népi kultúra regionális struktúráját (*Borsos* 2011).
3 A Duna menti tömbmagyarság három településre összpontosul: Gombos, Doroszló és Bácskertes, amelyek betelepülésükből kifolyólag eltérő kultúrával rendelkeznek Bácska más területeitől (*Borsos* 2011. 246.).
4 Fontos megjegyezni, hogy a jelenlegi vajdasági néprajzi kutatások is ez alapján igyekeznek behatárolni a régiókat.
5 Vö. *Borsos* 2011. 254.
6 *Kósa* 1982. 297. Bővebben lásd: *Borsos* 2011. 254–255.
7 Bővebben lásd: *Borsos* 2011. 251.
8 Vö. *Varga* 2010. I. Bevezetés.
9 *Martin* 1980. 143.
10 *Belényesy* 2006. 281.
11 *Martin* 1974. 50.

ESZKÖZÖS TÁNCOK A VIZSGÁLT TERÜLETEN

Az ugrós táncok eszközös, mutatványos változatai a pásztortáncok vonásait viselik,[12] melyek megtalálhatók a vajdasági Tisza mentén is *söprű- és botos tánc* formájában. Az 1970-es évek végén történt gyűjtések alkalmával csak Mohol,[13] Óbecse[14] és Csantavér[15] településekről rögzítettek söprűtáncot. E táncra jellemző: láb alatt, a táncos háta mögött átvett, végénél fogott és földre helyezett, illetve a láb közé szorított söprű használata képezte a tánc fő részét, olykor erotikus mozdulatokkal kiegészülve.[16] Az óbecsei Berta András állítása szerint, akitől ő a söprűtáncot tanulta, olyképpen táncolta, hogy miközben feldobta a söprűt a levegőbe, az idő alatt a kocsmai padot is volt ideje átugrani.[17]

Huszár Ferenctől (szül. 1913) tudjuk, hogy ezt a tánctípust éjfél után, csak férfiak táncolták lakodalmak alkalmával.[18] Azt, hogy a söprűtáncot csak lakodalmakban táncolták, a moholi származású Bor János (és az ő édesapja is) megerősíti. Előszeretettel táncolta az „*Az oláhok, az oláhok…*" és a „*Hipp, hopp zörög a kocsi…*" kezdetű dallamra. Fiatalabb korában gyorsabb zenére táncolta akár a söprű-, akár az olához táncot.[19] A filmfelvétel alkalmával nem tartotta tökéletesen a dallam ritmusát – szívére panaszkodott –, bár a dallam tempója a leírtak alapján nem volt túl gyors.[20] Elszórt adatokkal rendelkezünk arról is, hogy a táncos úgy használta az eszközt (akár söprűt, akár botot), mintha lánnyal táncolt volna: fogta és jobbra-balra rakosgatta. Veréb Gyula elmondása alapján ezt kocsmában, vagy bálban nem, csak otthon csinálták.[21]

Olyan táncfelvétel sajnos nem készült, amelyen ugyanazon adatközlő söprű- és botostáncot is táncolt volna. Azonban szóbeli közlések nyomán arra következtethetünk, hogy mindkét táncot nagy hasonlósággal táncolhatták, ezt több adatközlő is elmondja: „*Az »olához« nevű táncot ismeri?*" „*A botosnál szokták, a lakodalomban söprűvel szoktam csinálni.*"[22] „*Lábuk közé vették a söprűt, és akkor adj neki, aztán elébük tették, és akkor ott ugrálták körösztül a söprűt* […], *ugyanúgy, mint amit mutattam az olájoknál, ott, ugyanúgy, ugyanúgy* […], *táncoltatták a söprűt, és úgy adták tovább.*"[23]

Kéziratos lejegyzés maradt meg Völgyesről, amelyben leírják, hogy a juhászok hogyan táncoltak söprűvel: „*A juhászok söprűvel is táncoltak, »mint hogyha az lett volna a partnerje, de a földre is letette és átugrálta.« Borosüveggel is járták a táncot, letették az üveget a*

12 Vö. *Martin* 1995. 102.

13 Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet (továbbiakban: BTK ZTI) Ft. 1030. és Nagy Albert hagyatéka a BTK ZTI tulajdonában.

14 BTK ZTI Ft. 1030. és Nagy Albert hagyatéka a BTK ZTI tulajdonában.

15 Nagy Albert hagyatéka a BTK ZTI tulajdonában, valamint Nagy István és Tandi Tibor 1991-ben Csantavéren készült gyűjtése (BTK ZTI Akt. 1307.).

16 Huszár Ferenc (csantavéri adatközlő) táncában láthatunk efféle gesztusokat. Nagy Albert hagyatéka a BTK ZTI tulajdonában, valamint Nagy István és Tandi Tibor 1991-ben Csantavéren készült gyűjtése (BTK ZTI Akt. 1307.).

17 BTK ZTI Ft. 1030. 008. Helyszíni jegyzőkönyv.

18 Elmondta: Huszár Ferenc (1913). Gyűjtötte: Beszédes Valéria 1997-ben. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet népzenei adattára: múzeumi szalagszám 183.

19 Az adatközlő állítása szerint volt, aki a söprűtáncot söprű nélkül járta, tánc közben tapsolva tenyerével (BTK ZTI Ft. 1030. 008. Helyszíni jegyzőkönyv.). Ezt a filmen is láthatjuk tőle olához táncként jegyzőkönyvezve, amely komoly hasonlóságot mutat az általa táncolt söprűtánccal és annak szerkesztésével.

20 BTK ZTI Ft. 1030. 008. Helyszíni jegyzőkönyv.

21 *Tandi* 1991. 23. Huszár Ferenc söprűtáncában láthatunk hasonló eszközkezelést (Nagy Albert hagyatéka a BTK ZTI tulajdonában).

22 *Tandi* 1991. 20.

23 A „*Mint amit mutattam az olájoknál*" kitételen a tánc kíséródallamát érti az adatközlő, amelyre a *botostánc*ot is táncolták. Elmondta: Rajnai szül. Kalmár Jolán (1941). Gyűjtötte: Resócki Rolland 2014. augusztus 4-én.

földre, és ugráltak körülötte. Söprűvel többen is táncoltak egyszerre. Tánc közben mindenkinek volt saját söprűje, körbeálltak és úgy fogták egymás söprűjét, de a söprűt cserélgették is. A földre tett söprűk kereszt formája között is táncoltak."[24]

Magyar juhász a nyájával Palicson 1912-ben
(Schmidt Tibold felvétele;
Néprajzi Múzeum, Fotótár, F 73025)

Más eszközzel járt táncot az archív felvételeken nem találunk, azonban az 1900-as évek közepéig használtak más – karaktereiben nagymértékben megegyező – hasonló táncot. Ilyen például a *botostánc*, amelyben a földre támasztott, illetve fektetett bot feletti táncolás, többféle átugrálása, és a földön keresztbe tett botok közötti szerkesztett motívumfűzés jellemző. Gyakori a két szakaszra való tagolódás a tánctípuson belül. Az első részben az eszközök körül, vagy azok előtt táncolnak, míg a másodikban az eszközök között. A két fázis többször ismétlődhet. Gyakoriak voltak a férfi-nővel járt típusai is a keresztbe helyezett eszközök között. Ilyenkor hol az egyik, hol a másik táncolt a botok felett, illetve mindketten az eszközök által határolt térközben táncoltak, szabályos vagy szabálytalan rendben.[25]

A rendelkezésünkre álló forrásokból tisztán nem olvasható ki az, hogy ezt a táncot a juhászok jellegzetes, hosszú pásztorbottal, azaz *gamósbot*tal (amelynek egyik végén természetes fa-, vagy ráhelyezett fémkampó van), vagy sima (gamó nélküli) bottal táncolták. Azonban a feltárt adatok alapján arra következtethetünk, hogy inkább az utóbbi fajtát használták ehhez a tánchoz.

Huszár Ferenc juhásztáncként mesélt róla.[26] Lába közé vette és a nő felé *böködött* vele tánc közben – azon volt, hogy tánca térhasználata során nő közelébe kerüljön. Ahogy mondja: nem szerették, ha a gyerekek nézik, „*mert fölébred bennük az ösztön idő előtt*". Beszámolása szerint ezt csak férfiak táncolták, bottal és söprűvel egyaránt.[27] Fontos adatokkal rendelkezünk vásárt követő, kocsmai mulatozásról is, az 1930-as évek legelejéről. Az idősebbek közül némelyik kemény bocskorban, a botot a hátán keresztbe fogva, a leterített szűrén táncolt. A jó hangulatú férfiak sokszor maguk mulattak a zenészek előtt. A csizmát, tenyeret ütötték, lábuk alatt a tenyerüket csapkodták. Ahogy mondták: akiben a „*tánc kukucskál*", az tudta jól járni.[28] Többen is láttak még az 1970-es években is férfiakat

24 *Farkas–Nagy* 1992. 10.
25 *Pesovár* 1981. 96.
26 Ezt a megnevezést több adatközlő is használja, azonban törökbecsei gyűjtésben megjelenik a *kanásztánc* elnevezés is (*László Bencsik* 1952. 1.).
27 BTK ZTI Ft. 1049. 019. Helyszíni jegyzőkönyv.
28 BTK ZTI Ft. 1049. 020. Helyszíni jegyzőkönyv.

„*egymagukban*" táncolni,[29] de bottal még 1942-ben vásárok alkalmával biztosan.[30] Veréb Gyula a pásztoremberek táncát bottal és fokossal[31] is ismerte,[32] míg más adatközlő aratás alkalmával látott juhászembereket „*pikulára*" bottal táncolni, ahogy mondja: „*forgatták a botot*".[33] A „*kampós bot forgatásáról*" elszórt adatokkal Moholról is rendelkezünk – egy adatközlő nagyapja táncára emlékezett vissza, aki 1901-ben született.[34] Völgyesen juhásztáncot kampós bottal csak Jó Vince táncolt – erre vonatkozólag más konkrét adattal jelenleg nem rendelkezünk. Helyi adatközlők arra is emlékeztek, hogy amikor két juhász táncolt egymással, le is guggoltak és egyik kezükre támaszkodva a lábukat ki-kirúgták. Juhászokat így táncolni utoljára 1965 körül láttak.[35]

Részletekbe menő ismeretekkel a botos táncról csak Mohol, Kispiac és Tiszaszentmiklós településekről rendelkezünk. Ezek mindhárom esetben nagy hasonlóságot mutatnak. Az „*Az olájok, az olájok…*" kezdetű dalra táncolták – amelyet olykor esetleg másik követett –, fő motívumai pedig nagymértékben megegyeztek a kanásztáncokéval. Ezek mellett megjelentek a középkori *hajdútánc*okra visszavezethető harcias formák is: a táncosok botjaikat többszöri alkalommal összeütötték a levegőben, vagy akrobatikus mozdulatokat végeztek tánc közben – ahogy ezt a korabeli ábrázolásokon is láthatjuk.

Rajnai szül. Kalmár Jolán elmondása szerint ezt a táncot a szüleitől látta körülbelül az 1950-es években – házi mulatságok alkalmával saját házuk udvarán –, ő pedig ezen alkalmakkor sajátította el, függetlenül attól, hogy csakis férfiemberek táncolták.[36]

Az 1968-ban megjelent lendvai újságban a Belgrádi RTV-állomás magyar nyelvű televízió *Barázda* című műsoráról olvashatunk, amelyet 1968. április 7-én, 9 óra 45 perckor vetítettek. A Péter Pál, nyolcvannégy éves bácsföldvári juhásszal készült beszélgetés mellett a műsor zenei melléklete is külön figyelmet érdemel. A leírtak szerint Bartuc Szilveszter *moholi botos táncot* adott elő a moholi tamburazenekar kíséretében.[37] A tánctípusról hiteles felvétel nem készült a saját kutatásaimat megelőzően a területről, ezért a tánc formájára vonatkozóan kevés adatunk van. Talán ez a felvétel nyújthat valamiféle segítséget és viszonyításai alapot – amelyen Bartuc táncol –, ugyanis megfelelő képesítéssel rendelkezett, valamint kutatta is a helyi táncokat. Így feltételezhetjük, hogy ez a korai felvétel új adatokat adhat számunkra a kutatás elmélyítéséhez.

Itt kell említést tenni a kispiaci botos táncról is. Szöllősy Vágó László bevezetőjében olvashatjuk, hogy a helyiek színpadra állított táncát miként készítette el a két alkotó – Bartuc Szilveszter és Vince Miklós –, valamint a szakemberek miként fogadták: „*A szakemberek a motívumok eredetiségét értékelték magasra: alapos, hosszan tartó munkával, Bartucz Szilveszter és Vince Miklós kecskeméti koreográfus közreműködésével rögzítették, reprodukálták a falu öregjeinek emlékezetében még élő régi kanásztánc-figurákat, füzérbe fogták őket, és*

29 Sajnos a gyűjtésből nem derül ki, hogy ezt eszközzel tették-e, ha igen, akkor mifélével.
30 *Nagy* 1994. 28.
31 Erre vonatkozóan Tiszaszentmiklósról is rendelkezünk adatokkal: „*Összecsattogtatták a fokost.*" Ha felvágta a gerendába, akkor vigyázni kellett, mert annak verekedés lett a vége. Elmondta: Szabó szül. Kéri Magda (1948). Gyűjtötte: Resócki Rolland 2020. november 10-én.
32 *Tandi* 1991. 24.
33 *Tandi* 1991. 24.
34 Elmondta: Bálizs szül. Vlasity Gizella (1952). Gyűjtötte: Fitos Dezső, Kocsis Enikő és Resócki Rolland 2019. március 16-án.
35 *Farkas–Nagy* 1992. 8, 10.
36 Elmondta és a táncot bemutatta: Rajnai szül. Kalmár Jolán (1941). Gyűjtötte: Resócki Rolland 2014. május 7-én.
37 Népújság. A szlovéniai magyarok hetilapja. 1968. 13. sz. 4.

a többi már Szabó Margit tanítónőn, a csoport vezetőjén, és a hetyke legényeken múlt."[38] Az előadás olyan figurákból táplálkozott, melyek nagymértékben megegyeztek a kanásztáncok motívumkészletével. A földre támasztott bot átugrálása, körbetáncolása, forgatása, valamint az egymással viaskodó legények botjainak egymáshoz ütése jellemezte a táncot. Az elmondások alapján ezeket a motívumokat táncolták a faluban élő pásztoremberek, ezt örökítették generációról generációra, így került fel végül a színpadra.[39]

Ezek mellett a Tisza bánáti oldaláról – Tiszaszentmiklósról – már olyan információkkal is találkozhatunk, amikor a férfiak táncához nők is csatlakoztak. Erre főként akkor adódott alkalom, amikor a botokat a földre keresztben letették. Amíg a férfi a táncra jellemző mozdulatokat mutatta be, a párja odébb állva várt. Majd mikor már látta, hogy a férfi a földre helyezi az eszközt, akkor csatlakozott a tánchoz. Amíg a férfi a botok mellett „*bokázott, vagy a csizmát verte*", addig a nő lépegette és ugrálta át a botot – de az elmondás szerint ő nem haladt körbe a botokon, csak helyben táncolt. A táncot több férfi is táncolta egyidejűleg (melyben olykor több nő is részt vett). Ilyenkor akár keresztbe is tették a botokat a másik legénnyel, majd ezeket körültáncolták. Kezükben fogott botjaikat oda és vissza is – egy lábbal, vagy egyszerre mindkettővel – átugrálták, ami nagy tudást és elismerést jelentett. A körülbelül csípőig érő botjaikat összeütötték (időnként görbebotot is használtak a tánchoz), olykor támadó, vagy védekező formában. Az adatközlő édesapja (szül. 1920), nagyapja (szül. 1884) és nagyanyja (szül. 1888) táncáról számolt be, amelyet elmondása alapján ők is a felmenőiktől tanulták meg. Általánosan elmondható, hogy ez a tánctípus az 1950-es években szorult háttérbe, majd az 1970-es évek közepére teljesen kikopott a helyi táncéletből. Főként házibálokban és lakodalmakban táncolták, bálokban nem volt szokás.[40]

A *kisszéktánc* kifejezetten férfitánc, női változata nem ismert. A táncos a széken lovaglóülésben ült, s azt elöl-hátul megfogva, kézváltásokkal emelgette, és a zene által adott ritmust követve a földhöz ütögette. A játék történhetett helyben vagy jelentősen nagyobb ügyességet kívánva körben előre és hátra haladva. Szóló és csoportos formákban is táncolták. A zene tempója rendszerint lassan emelkedett, amelynek követése egyre nehezebb ritmikai és fizikai feladat elé állította a táncosokat. Erről a tánctípusról viszonylag kevés adattal rendelkezünk a vizsgált területen. Egy moholi adatközlő Ódri Pál nevére emlékezett vissza, aki eltáncolta Bartuc Szilveszternek ezt a tánctípust, amely később a moholi tánccsoport által színpadra is került.[41] Csantavéren úgy táncolták, hogy a kisszéken ülő táncos előtt a földön egy üveg bor volt, a kisszéket hol jobbra, hol balra fordították, majd ezt követően ittak az üvegből.[42]

Az *üveges tánc* leginkább a nyugati táncdialektus vidékein, de az egész nyelvterületen ismert volt. Férfiak és nők egyaránt táncolták, főként lakodalmakban.[43] Kéziratok és elmondások tanúskodnak arról, hogy valamikor ezen a vidéken is élt ez a tánctípus, és fő-

38 *Szöllősy* 1982. 10.
39 Elmondta: Szabó szül. Szabó Margit (1932). Gyűjtötte: Resócki Rolland 2014. május 11-én.
40 Elmondta: Szabó szül. Kéri Magda (1948). Gyűjtötte: Resócki Rolland 2020. november 10-én.
41 BTK ZTI Ft. 0773. Elmondta: Rajnai szül. Kalmár Jolán (1941). Gyűjtötte: Resócki Rolland 2014. augusztus 4-én. Más moholi adatközlők irányítottak Paragi Lajoshoz, aki mesélt nekem a *kisszéktánc*ról, melyet egészségi állapota miatt sajnos már feltáncolni nem tudott. Későbbi gyűjtések alkalmával elmondta, hogy véleménye szerint ez a tánc Erdélyből, vagy Magyarországról is származhat. Elmondta: Paragi Lajos (1959). Gyűjtötte: Resócki Rolland 2021. január 5-én.
42 *Tandi* 1991. 23.
43 *Pálfy* 1997. 176.

ként a csárdásban használták.[44] Magyarkanizsán *cécók*[45] alkalmával egy idős asszony előre elkészített kerek kendőt kötött a fejére, erre helyezte fel az üveget, táncát pedig a csárdás motívumaiból építette fel.[46] Olyan adatokkal is rendelkezünk, amikor a táncot a férfi kezdte el kezében az üveggel. Miután átadta a nőnek, az először a fejére tette, majd ezután a földre, és így táncolta körül.[47] Csantavéren még az 1950–1960-as években is hasonlóképpen táncoltak a férfiak, lakodalomban volt, hogy a földre tették az üveget és úgy táncoltak körülötte.[48] Burány Béla így emlékezik vissza: „*Gyermekkoromban még emlékszem a lakodalmakra, ahol egészen másképpen, más élettel és tartalommal ment a tánc, még üvegtánc is volt, de az eltűnt.*"[49]

Szabó szül. Kéri Magda elmondás alapján tudunk egy úgynevezett *kalapos tánc*ról is, amelynek során a férfiak különböző mozdulatokkal adták át egymásnak a kalapokat – azonban erről a táncról több információval nem rendelkezünk.[50]

Resócki Rolland

Adatközlők. Bálizs szül. Vlasity Gizella (1952), Mohol; Paragi Lajos (1959), Ada; Rajnai szül. Kalmár Jolán (1941–2015), Mohol; Szabó szül. Kéri Magda (1948), Tiszaszentmiklós; Szabó szül. Szabó Margit (1932), Adorján (1961-ben költözött Kispiacra).

Felhasznált irodalom. *Belényesi Márta*: Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél. In *Felföldi László–Karácsony Zoltán* (szerk.): Magyar táncfolklorisztikai szöveggyűjtemény. II/A. Budapest, 2006. 270–282.; *Borsos Balázs*: A magyar népi kultúra régiói. 1. Dunántúl, Kisalföld, Alföld. Budapest, 2011; *Farkas Katalin–Nagy István*: Néprajzi gyűjtés Völgyesről. Kézirat, 1992; *ger*: Újjáéled a művelődési élet Felsőhegyen. Ki Mit Tud? óriási érdeklődéssel. Magyar Szó 1991. március 22. 3.; *Kósa László*: Tisza mente. In Magyar néprajzi lexikon. V. Budapest, 1982. 297.; *László Bencsik Sándor*: Törökbecse. Torontál m. Kézirat, Zenetudományi Intézet Néptánc Archívumának Kézirattára, ZTI Akt. 0401. 1952; *Martin György*: A magyar nép táncai. Gyoma, 1974; Táncdialektusok és történeti táncdivatok. In *Paládi-Kovács Attila* (szerk.): Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához. 7. Néprajzi csoportok kutatási módszerei. Budapest, 1980. 139–148.; Magyar tánctípusok és táncdialektusok. Budapest, 1995; *Nagy István*: Oromhegyesi táncok (24426 Senćanski Trešnjevac). Kézirat, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum, EA 26036, 1994; *Pálfy Gyula*: Néptánc kislexikon. Budapest, 1997. 40.; *Pesovár Ferenc*: Kanásztánc, ugrós. In *Bodai József* (szerk.): Tánckutatás és tánchagyomány Dél-Dunántúlon. Budapest, 1981. 94–98.; *Szöllősy Vágó László*: Megismerni a kanászt... Tíz év munkáját vették számba a kispiaci táncosok – és holnap? Magyar Szó 1982. október 21. 10.; *Tandi Tibor*: Szakdolgozat. Kézirat, Zenetudományi Intézet Néptánc Archívumának Kézirattára, ZTI Akt. 1307. 1991; *Tóth Ágnes–Bosznai Károly*: Gyűjtés Kanizsa város népi kultúrájának alakulásáról a századfordulótól a II. világháború végéig, különös tekintettel a tánchagyományokra. Kézirat, Zenetudományi Intézet Néptánc Archívumának Kézirattára, ZTI Akt. 1437. 1997; *Varga Sándor*: Eszközös táncok Közép-Erdélyben. Folkszemle; http://folkradio.hu/folkszemle/varga_eszkozos/index.php, (Utolsó letöltés: 2017. 05. 25.)

44 *Farkas–Nagy* 1992. 6. BTK ZTI Ft. 1049. 007. Helyszíni jegyzőkönyv.
45 Alkalmi házibálok.
46 *Tóth–Bosznai* 1997. 3.
47 Elmondta: Szabó szül. Kéri Magda (1948). Gyűjtötte: Resócki Rolland 2020. november 10-én.
48 *Tandi* 1991. 23.
49 ger. 1991. 3.
50 Elmondta: Szabó szül. Kéri Magda (1948). Gyűjtötte: Resócki Rolland 2020. november 10-én.

Őslénytani kutatás a Hátszegi-medencében

Több mint száz éve elfeledett erdélyi dinoszaurusz-lelőhelyekről jelentek meg új eredmények a közelmúltban a *Cretaceous Research* nevű tudományos szaklapban az ELTE Őslénytani Tanszékének és a Magyar Természettudományi Múzeum Őslénytani és Földtani Tárának munkatársai által vezetett nemzetközi csapatnak köszönhetően.[1]

Az erdélyi Hátszegi-medence régóta ismert a felső-kréta időszaki, pontosabban a maastrichti emeletből származó dinoszaurusz-maradványairól, melyek első leleteit még báró Nopcsa Ferenc fedezte fel a XIX. század legvégén. Az itt található csoportok között számos olyan is akad, amely csak innen ismert. Ilyen állat például a hazánkról elnevezett törpe növésű saurupoda, a *Magyarosaurus dacus*, vagy a szintén kis méretű dinoszaurusz, a *Zalmoxes robustus* nevű növényevő is. De a dinoszauruszok mellett számos egyéb jelentős állatcsoport leletei is előkerültek már innen, mint például az *Allodaposuchus precedens* nevű krokodilé, vagy a *Kallokibotion bajazidi* nevű teknősé is. Bár Nopcsa Ferenc halálával a kutatások egy viszonylag hosszú időre teljesen leálltak, 1977-ben azonban Dan Grigorescunak köszönhetően azok újraindultak szisztematikus gyűjtések formájában. Ezeknek a kutatásoknak az eredményei tovább növelték az ismeretanyagot a Hátszegi-medence egykori élővilágával kapcsolatban. Viszont az évtizedek óta zajló kutatások ellenére még a mai napig kerülnek elő új és fontos leletek a területről, és számos tudományos kérdés megválaszolása is még várat magára.

A KUTATÁSUNK ELŐZMÉNYEI

A Magyar Királyi Földtani Intézet országos földtani térképezése az XX. század első éveiben ért el a Hátszegi-medence nyugati részére, a Valiora nevű település környékén fekvő vidékre. Ennek a térképezésnek a részeként Kadić Ottokár 1909-ben végzett geológiai kutatásokat a területen, majd miután gerinces állatoktól származó maradványokba botlott, ezeknek a begyűjtésébe fektette az energiáit. A lelőhelyek rendszeres ásatásait 1915-ig folytatta, ezen idő alatt taxonómiailag fontos és kövületekben gazdag leletegyüttest gyűjtött be. A begyűjtött valiorai leletanyagot a Földtani Intézetben helyezték el véglegesen (ez az intézmény a mai Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat elődje volt). A begyűjtött fosszíliákról csak az 1915-ös évi intézeti jelentésben írt egy rövid összefoglalót. A lelőhelyekről, azok rétegtani jellemzőiről és a gyűjtési körülményekről csekély információt jegyzett fel. Ráadásul a huszadik század későbbi viszontagságos éveinek köszönhetően a Kadić által különböző lelő-

1 *Botfalvai, G.–Csiki-Sava, Z.–Kocsis, L.–AlbertL, G.–Magyar, J.–Bodor, E. R.–Ţabără, D.–Ulyanov, A.–Makádi, L.* (2021): 'X'marks the spot! Sedimentological, geochemical and palaeontological investigations of upper Cretaceous (Maastrichtian) vertebrate fossil localities from the Vălioara valley (Densuş-ciula formation, Haţeg basin, Romania). Cretaceous Research 104781.

helyekről gyűjtött leletek sajnos teljesen összekeveredtek. Ez nagymértékben nehezítette a kutatók által jelentősnek tartott leletanyag további vizsgálatát.

A közelmúltban azonban a Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat (MBFSZ) könyvtárosainak segítségével a térképtárból előkerült az az eredeti térkép, amit Kadić Ottokár használt a terepen a térképezési munkálatai alatt. Ezen a térképen megtalálható volt hét nagyobb lelőhely, amelyeket római számokkal jelölt, valamint további 16 db, szám nélküli, csak pontokkal jelzett kisebb gyűjtőpont is. A megkerült dokumentumnak köszönhetően lehetőségünk nyílt az eredeti lelőhelyek beazonosítására. A több mint egy évszázaddal ezelőtti domborzati viszonyokat mutató térkép georeferálásával és topológiai elemzésével a gyűjtőpontok földrajzi koordinátái nagy megbízhatósággal megadhatók lettek. Ezzel lehetőség nyílt arra, hogy felkeressük és dokumentáljuk az egykori lelőhelyeket. Továbbá rögzítsük azoknak a rétegtani helyzetét, illetve szerettünk volna további gerinces maradványokat begyűjteni annak érdekében, hogy lehetővé tegyük a későbbi őskörnyezeti vizsgálatokat. Fontosnak tartottuk még, hogy az MBFSZ gyűjteményében található összekeveredett Kadić-gyűjtemény leleteit lelőhelyeik szerint szétválogathatóvá tegyük egymástól. Ennek feltétele volt az, hogy az újra megtalált, a térképen jelölt helyek mindegyikéről tudjunk csontokat gyűjteni, amelyeket összehasonlíthatunk a történelmi gyűjtemény leleteivel. Ennek az összehasonlításnak egyik fontos lépése a csontokból vett minták nyomelem-összetételének a vizsgálata.

Ma már rendelkezésünkre állnak olyan eszközök, amelyek segítségével megállapíthatjuk egy fosszília nyomelem-összetételét. Ezeknek a módszereknek az alapja, hogy miután egy élőlény elpusztul és a csontjai betemetődnek, akkor megindulhat a fosszilizáció, amelyek során a szerves anyagban gazdag csont elveszti a víztartalmát, és a szerves anyag elbomlásával létrejövő üres teret különböző ásványok tölthetik ki. Ez a folyamat a megkövesedés. A folyamat végén a maradvány összetétele nagyban különbözik a kiinduló csont anyagától. Ez alatt az átalakulás alatt a csontot különféle oldatok járják át, amelyek az adott területre egyedi kémiai összetételűek. Az oldatokból bizonyos nyomelemek, pl. stroncium, magnézium, vagy ritkaföldfémek is be tudnak épülni a maradványok szerkezetébe, ezzel megőrizve a csont fosszilizációja során jelen lévő kémiai környeztet. Ha követjük az összefüggéseket, akkor könnyen beláthatjuk, hogy ha egy adott leletanyagban szereplő két csontelem különböző helyen és/vagy időben került a föld alá és fosszilizálódott, akkor azok eltérő nyomelem-összetétellel fognak rendelkezni.

AZ ÁSATÁS

Ilyen célokkal indultunk el és töltöttünk egy-egy hetet ásatással 2019 szeptemberében és októberében, egy dinoszauruszos témájú tudományos-fantasztikus filmre való utalással élve: „*az elveszettek földjén*", ahol több mint száz éve végeztek ásatást utoljára.[2]

Maga a táj szemet káprázta tó. Maguknak a lelőhelyeknek a felkeresése alatt gyakran nyílt gyönyörű kilátás a teljes Hátszegi-medence területére. Hosszan terült el alattunk, a háttérben a távolban magasodó Retyezát-hegység kékesbe hajló sziklás hegycsúcsaival. A feltételezett lelőhelyek megközelítése viszont nem mindig volt egyszerűen végrehajtható. Szúrós, tövisekkel és tüskékkel rendelkező bozótossal és eléggé meredek domboldalakkal kellett megküzdenünk, hogy el tudjunk jutni a térképen könnyedén kiszemelt

2 A kutatást a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, NKFIH PD 131557 projekt, az MBFSZ FKFO-11 projekt, NKFIH TKP2020-NKA-06 és az ELTE Dinoszaurusz Kutatócsoport támogatta.

területekre. Az adott helyen pedig nem az elképzelt nyílt, kopár felszínek vártak, ahol a vékony homokréteg alól szinte már ki is bukkannak a csontmaradványok. Ezek a gyűjtőpontok az erdők sűrűjében, leggyakrabban kiszáradt patakmedrekben voltak, amelyeket mi csak horhosoknak neveztünk. Ezeknek a víz vájta mélyedéseknek az oldalát vastag avarréteg és erdőtalaj borította, amelyet először el kellett takarítani. A terület letisztítását viszont nagymértékben nehezítette a fák és az egyéb növényzet sűrűn nőtt vastag gyökérzete. A fáradozásaink azonban nem voltak hiábavalók, hiszen már az első napon találtunk leletet, egy teknőspáncél-töredéket. Pedig ekkor csak késő délután tudtunk kijutni a lelőhelyre és csak 1–2 óra állt rendelkezésünkre sötétedés előtt. Az ásatás végeztével hat főbb lelőhely közelében találtunk csontokat tartalmazó kőzetrétegeket, a hetedik lelőhely sajnos mára már teljesen megsemmisült. A megkutatott rétegekből pedig korábban nem várt mennyiségű és váratlan méretű leletek kerültek begyűjtésre.

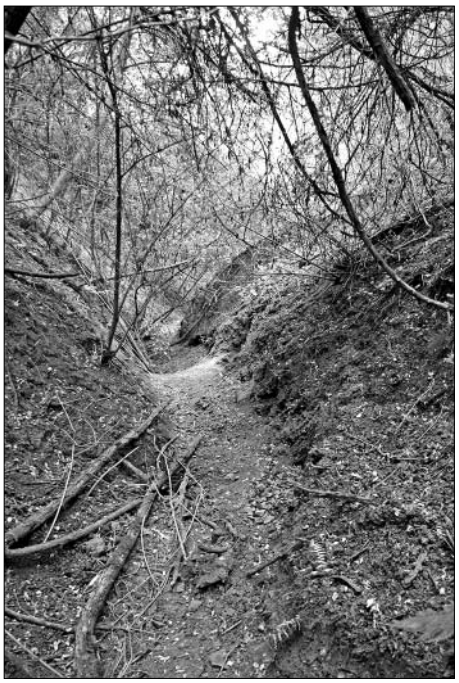

Az egyik időszakos vízfolyásban található lelőhely **(A Magyar Dinoszaurusz Kutatócsoport felvétele)**

AZ EREDMÉNYEINK

A Hátszegi-medence kőzetrétegeivel kapcsolatban azt érdemes tudni, hogy kelet–nyugati irányban egyre idősebbek, így a medence nyugati sarkán található Valiora környéki kőzetek számítanak a legidősebbnek a medencén belül. Adja magát a dolog, hogy az ezekben a rétegekben előforduló maradványok is korábbiak, mint a Hátszegi-medence más területeiről származó leletek. Tehát a Valiora környékéről begyűjtött maradványok nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy megtudhassuk, hogyan is változott az egykor itt élt élővilág. Az ásatás alatt hat lelőhelyről összesen 117 db gerinces maradványt sikerült begyűjteni. Ezek között több olyan állatcsoport is szerepel, amelyeket a Kadić-gyűjtés nem tartalmaz, így új taxonokként sikerült kimutatnunk a területről. Ilyen állatok például a ragadozó, raptorszerű theropoda dinoszauruszok. Ennek a csoportnak a ritkaságát az is mutatja, hogy a gyűjteményünkben csak egyetlen hátsóvégtag-töredékkel képviselteti magát. Ennek a töredéknek a mérete és felépítése alapján az is feltételezhető róla, hogy egy nem kifejlett állattól származik, és közeli rokonságban állt a szintén Erdélyből ismert dromeosauridával, a *Balaur bondoc*-kal. A nagyjából 1,8 méter hosszúra növő *Balaur*nak különös ismertetőjegye a hátsó végtagjain a *Velociraptor*éhoz hasonló sarló alakú, úgynevezett ölőkarom. De a *Velociraptor*tól eltérően neki egymás mellett kettő is megtalálható volt ebből.

Az újonnan felfedezett anyag talán legfontosabbnak számító leletei az emlősök multituberculata nevű csoportjához köthetőek. A két lelet különböző lelőhelyről került elő, így semmiképp sem tartozhattak egy példányhoz. Az egyik lelet egy bal oldali alsó metszőfog, a másik pedig egy jobb oldali humerus töredéke, azaz egy felkarcsont darabja. Ezek a maradványok alig pár milliméteresek. Az ilyen kis méretű maradványok általá-

ban a begyűjtött kőzetek átiszapolása után a mikroszkóp alatti átválogatás során szoktak előkerülni, de jelen esetben a begyűjtésük a nagy csontokhoz hasonlóan a terepi ásatás alatt történt meg.

Ezek a rágcsálókhoz hasonló, minden bizonnyal mindenevő és többnyire fákon élő emlősök már a késő jura időszaki rétegekből is ismertek Nyugat-Európában. Viszont Közép-Európában csak a felső-kréta időszaki erdélyi területeken találták meg a maradványaikat. Az emlősök közül ez a multituberculata csoport volt jelen a leghosszabb ideig a Földön, ugyanis túlélték a kréta végi nagy kihalási eseményt, és csak több millió évvel később, az oligocén elején, nagyjából 34 millió évvel ezelőtt haltak ki.

Mivel a Kadić-gyűjtésben nem szerepel ilyen állattól maradvány, ezért új felfedezésnek mondható még az a csigolyanyúlvány is, amely valószínűleg egy, a többnyire nagy méretű fajokat tartalmazó Azdarchidae családba tartozó repülő őshüllőhöz, vagyis egy pteroszauruszhoz tartozhatott.

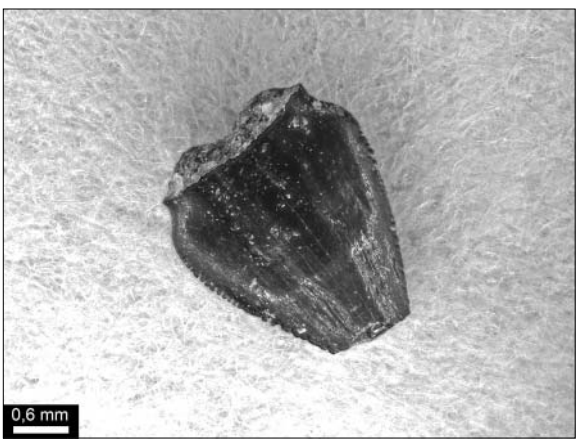

Egy Doratodon-szerű krokodil foga **(A Magyar Dinoszaurusz Kutatócsoport felvétele)**

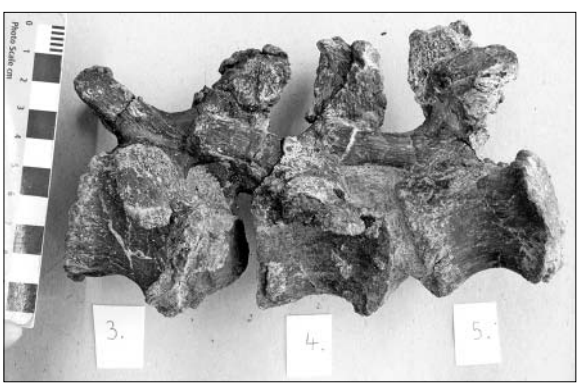

Egy Titanosauria dinoszaurusz néhány farokcsigolyája **(A Magyar Dinoszaurusz Kutatócsoport felvétele)**

A növényevődinoszaurusz-leleteink között megtalálható a Kadić-gyűjteményben is előforduló mind a három csoport. Ezek a *Zalmoxes*, a *Telmatosaurus* és a Titanosauria dinoszauruszok maradványai. Azonban az új gyűjtésben található egy kiemelkedően fontos, tíz darab különböző méretű csigolyából álló, összetartozó és részben asszociált farokcsigolyasor is. Ezek a csigolyák egy hosszú nyakú sauropoda dinoszauruszhoz, azon belül is egy Titanosauriához tartoznak. Ezektől az állatoktól kevés összetartozó elemet ismerünk Erdélyből, így ez az új lelet nagyban segítheti ennek az állatcsoportnak a rendszertani hovatartozása körüli kérdéseknek a megválaszolását. Jelenleg két erdélyi Titanosauria nemzetséget ismerünk, az egyik a korábban már megemlített *Magyarosaurus*, a másik pedig a valamivel ritkább *Paluditian*. A két taxon csigolyái egymáshoz nagyon hasonló felépítéssel rendelkeznek, így elkülönítésük csak kevés esetben lehetséges. Egy tulajdonság alapján az általunk talált leletről eleinte úgy gondoltuk, hogy valószínűleg a *Paludititan* nemzetséghez tartozhat, de a részletesebb tanulmányozása után a csigolyanyúlványok jellegeiben mégis jelentős különbségeket találtunk. Ezért jelenleg úgy tűnik, hogy mégsem a *Paludititan* nemzetségébe sorolható.

Az MBFSZ térképtárából előkerült térkép, a felfedezett csontok, illetve az, hogy az újonnan begyűjtött maradványok színe és megtartása nagyon hasonlított a múzeumban található csontokhoz, már valamennyire erősítették azt a feltételezést, hogy azok a helyek, ahol mi végeztük az ásatást, megegyeznek azokkal a területekkel, ahonnan a Kadić Ottokár által gyűjtött leletanyag származik. Azonban a teljes meggyőződéshez ezeknél több bizonyítékra volt szükségünk.

A csontminták nyomelem-összetételének a vizsgálati eredményei már meggyőző érveket szolgáltattak arra vonatkozóan, hogy a Kadić Ottokár által begyűjtött és a mi általunk felfedezett maradványok ugyanarról a lelőhelyekről származnak. Hiszen a vizsgálati eredmények azt mutatták, hogy a múzeumi és az újonnan gyűjtött csontok geokémiai összetételei nagymértékben hasonlóak.

TOVÁBBI CÉLJAINK

A kéthetes ásatás alatt feltárt gazadag leletanyag arra utal, hogy az őslénytani kutatásokat mindenképp érdemes folytatni ezen a területen. Úgy véljük, hogy az újabb ásatások során előkerülő maradványok értékes eredményekkel szolgálhatnak a tudomány számára. Az általunk tervezett expedíció során a már felfedezett csonttartalmú rétegek teljes megkutatását és feltárását, valamint további értékes csontdúsulások felfedezését szeretnénk elérni. Továbbá az iszapolási munkálatokhoz szükséges, különböző rétegekből származó nagyobb mennyiségű üledékek begyűjtését is szeretnénk véghezvinni, amelyekből az átiszapolást követően gazdag mikrogerinces leletanyagra számítunk. Ha lesz rá lehetőségünk, akkor a Kadić-térképen szereplő 16 kisebb gyűjtőpont környékét is szeretnénk megvizsgálni. Azt reméljük, hogy az új kutatások segítenek majd behatóbban megismerni azt a környezetet, ahol a hátszegi dinoszauruszok éltek. Az esetlegesen újonnan előkerülő leletanyagok pontosíthatják az évmilliókkal ezelőtt itt élt életközösségekről jelenleg rendelkezésünkre álló ismereteket. Ez azért is lenne fontos, mert az itt bemutatott lelőhelyek csak néhány millió évvel előzik meg a kréta végi tömeges kihalást, tehát ebbe a viszonylag rövid időintervallumba engednek betekintést. Ezáltal nagy segítséget nyújt a kréta időszak legvégét jelző kihalási eseményt megelőző időszak ökológiai folyamatainak mélyebb megismeréséhez is.

Magyar János

HÍREK

Jövőre kezdődik a Hunyadi-sorozat forgatása. Európa megmentőjéről, Hunyadi Jánosról készül korábban sosem látott nemzetközi léptékű tévésorozat külföldi partnerekkel, a Nemzeti Filmintézet támogatásával és a TV2 közreműködésével. A forgatókönyv alapjául Bán Mór nagy sikerű Hunyadi-sorozata szolgált, a producer Róbert Lantos, a rendezők a magyar származású George Mihalka, Nagypál Orsi és Róbert Dornhelm. Már folynak az előkészületek és a szereplőválogatás, a forgatás 2022-ben kezdődik. (Magyar Nemzet, 2021. júl. 17.)

„Azért a víz az úr!”

Sopron vármegye határozata a Rábaköz árvízvédelméről és a Rába malmairól 1579-ben

A történelmi Sopron vármegye délkeleti határa a Rába folyó volt. Gyakori áradásaival rendszeresen veszélyeztette az ott lévő települések lakosságát, házait, termését. Ezért 1579. november 27-én a megye gyűlést hívott össze a folyó közeli Cirákon, ahol döntés született arról, hogy végignézik a folyóparti településeket, és megvizsgálják azok malmait, amelyek az árvizek egyik, de nem egyedüli okozói voltak. A határozatot egy kijelölt bizottság határbejárással és az egyes települések malmainak megvizsgálásával a következő év pünkösd utáni vasárnapjára jelölte ki. Végül minderre az egyházi ünnepet követő hétfőn került sor. Mind a végzésről, mind pedig a bejárásról a vármegye 1578-tól 1590-ig terjedő jegyzőkönyveiből válogatva Komáromi András[1] közölte ezeket átírásban 1908-ban. Ezen két dokumentumot felhasználva mutatjuk be az azokban szereplő személyek, települések nevét, a malmok állapotát. És kiegészítjük mindazt, amit az akkori határozat köré utólag sikerült összegyűjtenünk az akkori, a korábbi és a későbbi állapotokról a Rába folyóval kapcsolatosan.

A Rába jelenleg hazánk harmadik legnagyobb folyója, hossza hazánk területén 188 km. A legnagyobb jelző nem az átlagos vízhozamára, hanem a hosszára értendő. A Keleti-Alpokban eredő, kanyargós és szeszélyes vízjárású folyó – mondhatjuk, hogy – már évezredek óta a sok kedvező adottsága mellett komoly veszélyt jelentett az ott élők számára a hirtelen jövő árvizeivel. Évente általában kettő vagy három áradása van: az első márciusban, amikor az Alpokban megindul a hóolvadás, a másik kettő esetenkénti. Ez utóbbiak nyáron és ősszel szoktak bekövetkezni nagyobb esőzések idején. A nagy árvizek közül csupán néhány évszámot emelünk ki, természetesen ezek a címben közölt évszámnál mind újabbak. Azonban úgy véljük, hogy ezek mutatják meg azt, hogy a korábbi évszázadokban is hasonló veszéllyel kellett megküzdeni a folyó partján vagy annak a közelében élő lakosságnak.

Mielőtt ezen évszámokat közölnénk, egy fontos megjegyzést kell tennünk. Külön kell kezelni a Sárvár alatti folyórészt, amelyen gyakorlatilag az ősállapotok a jellemzőek, mivel mind a mai napig nem történt vízszabályozás ezen a szakaszon. A Sárvártól Győrig tartó folyómedret viszont már több ízben is szabályozták, módosították, s mindkét oldalon széles gátakkal védték. Ezeket az ott lakók ma is „*ösztörü*”-nek[2] nevezik. Olyan szélesek, hogy szekérrel is járhatóak, épp ezért sorompókkal kellett lezárni, mivel gyakorlatilag ezek let-

1 *Dr. Komáromi András*: Levéltári kutatások. II–III. Sopron vármegye végzései a malmokról és a Rábaköz védelmezéséről. Történelmi Tár 1908. 61–65.

2 Az 1. lábjegyzet utáni IV., 1643-ban kelt dokumentumban osztor~osztoru alakban olvasható. Lehetséges, hogy az ékezetek elhagyása csupán az ö és ü betűink még kialakulatlan volta, illetve ritka használata miatt történt. Ebben az esetben helyesírás-történeti problémával van dolgunk. Maga az ösztörű szó elsődlegesen széna-, edényszárító faágast jelent. Jelen esetben arra utalhat, hogy ezeket a gátakat, védőtöltéseket hasonló ágasfákkal erősítették meg.

tek volna a legrövidebb utak az egyes falvak között. Visszatérve az árvizekre, a legnagyobbak 1879-ben, 1883-ban, 1900-ban voltak, a legsúlyosabb pedig 1965-ben, amikor a Rába az előbb említett városnál, Sárvárnál 495 cm-rel tetőzött.[3]

A folyó kordában tartására és vizének hasznosítására korai feljegyzéseink vannak. Már a rómaiak idejében is történtek erre kísérletek. Amikor kialakították Sárvár északi részén (Bassiana) és Árpásnál (Mursella) az átkelőket – egyes források szerint a fából készült hidakat –, védelmükre meder- és partrendezést kellett végezniük. Különben nem tudták volna azokat és az odavezető utakat megvédeni a folyó áradásától. Később, az Árpád-korban is történtek kisebb kiigazítások, gátépítések a folyó történetében, majd ezt követően is próbálkozott egy-egy település önerejéből védekezni az árvizek ellen.[4] Ismert, hogy a címben jelzett időpontnál már körülbelül 35 évvel korábban, 1543–44-ben I. Ferdinánd parancsára Nádasdy Tamás vezetésével megtörtént a Rába teljes felmérése. Azonban ennek a célja nem a meder rendezése, hanem az 1526-os csatavesztés után a folyó hadászati stratégiai szerepének a felmérése volt.[5]

Későbbi, igazi nagy tereprendezésre és a mai értelemben vett folyószabályozásra először csak az 1699-es évben, majd 1886–93 között került sor. (Ezekben a nagy munkálatokban Vas megye különböző sérelmekre hivatkozva másodszor sem vett részt, ezért történt az, hogy a már említett Sárvár alatti szakasz érintetlen.) Az elindítás első lépcsőjében a malmok melletti gátakat, s vele együtt az odatelepített malmokat számolták föl. A két évszám között 1877–78-ban csak a Rába Sárvár alatti szakaszán 17 vízimalmot szüntettek meg. A második időszakaszban átmetszettek 80 (!) kanyart, ezzel a folyónak ezen szakaszát kb. 48 km-rel rövidítették meg. Ugyanezen alkalmakkor pedig elvégezték a Rábába torkolló kisebb-nagyobb patakok medrének a rendezését is, valamint a nagy folyóból kiágazó Kis-Rába folyásának, vonalának a végső kialakítását.

Mindezek eredményeképpen állandósultak Rábaköz végső határai, illetve az ezen a területen átfolyó patakok medrei. A Rábaközt mint tulajdonnevet az 1579-es dokumentum is említi.[6] Ez a Kisalföld egyik jellegzetes tája: délen és keleten a Rába, nyugaton a Répce, északon pedig a Hanság határolja. Jó talajú és jól termő síkság, amelynek védelmére és megőrzésére gyűltek össze Cirákon Sopron vármegye érintett vezetői és a folyó mentén birtokló nemesek 1579-ben.

A folyó vízi energiájának hasznosításáról a XIII. századból ismerünk korai adatokat. Ekkor már működtek vízimalmok, mellettük létesültek gátak, amelyek egyúttal a gyakori árvizek fokozói voltak, mivel akadályozták az árhullámok gyors levonulását.[7] Ezért például 1247-ben mind lebontatták az áradást növelő malmokat a folyón. Természetesen ez csak ideiglenes állapot lehetett, mert később ismét újabb és újabb malmokat építettek a víz mellé, hisz a lakosságnak szüksége volt ezekre a mindennapi, kis ipari létesítményekre.

Felvetődik a kérdés, hogy a XVI. században milyen malmok lehettek – ahogy ők írják: a Külső-Rábán és a Belső-Rábán? Ugyanis erről konkrétan nem szól a jegyzőkönyvük, csak néhány szónyi utalásból következtethetünk rá. Pongrácz Pál is azt írja a malomfajtákról

3 Sárvár története. Szerk.: *Söptei István*. 2000. 13.

4 *Fülöp László*: Tulajdonnevek a Rába szabályozásának 1699-es jegyzőkönyvében. Vasi Szemle 2013. 5–6. 1. [661–666.] 661.

5 *Vadas András*: A Rába-mente környezeti viszonyai a 16. század közepén egy 1543–44-es folyófelmérés tükrében. Soproni Szemle 2015. 1. 16–40. A tanulmány már említi a következő falvak malmait: Beled, Kisfalud (2), Mihályi és Vica.

6 Legkorábbi írott alakja 1214/1269-ben: Rabakuz. *Kiss Lajos:* Földrajzi nevek etimológiai szótára. II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 389.

7 Sárvár története i. m. 13.

szóló szakkönyvében, hogy „*A korábbi malomépítészek alig térnek ki adatokra, építési és szerkezeti megoldásokra* […].”[8]

Az biztos, hogy nem hajómalmok voltak, mivel azokat csak nagyobb, állandóbb, kiegyenlített vízjárású, szélesebb folyókon építettek hazánkban (Duna, Tisza, Mura, Maros). Különben ez a típus nálunk csak a XVII. századtól kezdett elterjedni, viszont a népszerűségük miatt akkor a számuk rövid időn belül hirtelen megnőtt. Patakmalmokról sem beszélhetünk, hisz azokat kisebb folyócskákra telepítették, mint például a Répce, Gyöngyös. Ez utóbbiak szinte mind állandó kőépületek voltak (többnyire emeletesek), általában a patak medre mellett. A gáttal vagy zsilippel felduzzasztott vizet az épülethez úgynevezett malomcsatornán, másképp malomárkon vezették a malomszerkezethez. Ezek szűk keresztmetszetükkel a vizet felgyorsították, és a lapátokhoz irányították. Ha a vízhozam változott, emelkedett, akkor a fölösleges vízmennyiség a malom melletti zsilip változtatásával, az épület megkerülésével az elfolyócsatornán távozott. Ezáltal a víz visszakerült magába a patakba, és tudta táplálni a rajta lejjebb elhelyezkedő malmokat is. A víz esésétől és a terepviszonyoktól függően kétfélét építették hazánkban: az alulcsapott kerekű és a felülcsapott kerekű malmot. (Ezek működésének leírásától itt eltekintünk.)

Azoknál a folyóknál, amelyeknek a vízszintje évszakonként nagymértékben változott, ott úgynevezett merülőmalmokat (néhány vidéken cölöpházas malmokat) építettek. Ezek fából készültek, egyik oldaluk a parthoz, a másik pedig a folyómederhez volt rögzítve. Szükség esetén a malmot a szárazföldre vagy távolabbra lehetett vontatni. A vízkereket emelhető-süllyeszthető mechanizmussal készítették, s ennek szabályozásával érték el, hogy csökkenő vízszint esetén a kerék nehogy „*szárazon*” maradjon. Ez a malomtípus általában derékban, középencsapott (néha alulcsapott) vízikerekekkel működött. A Rába esetében ilyen malomtípusra kell gondolnunk, ugyanis a rájuk vonatkozó megállapítások erre utalnak: „*alább kell szállétani*”, „*leszállittyák*”, „*lejjebb szállitanyi*”, „*el vonyattasanak*”, „*elvonyatni*” stb.[9]

Szólunk még az okirat nyelvezetének egy kiemelt szaváról, a malomról. A XVI. századi két szövegben következetesen úgy nevezik, hogy: *moln* vagy *molna*. Ismert, hogy a malom és a molnár szavunk délszláv jövevényszó az óhorvát vagy ószlovén mlin, illetve mlinár származéka. Ezek előzménye pedig valószínűleg a latin molina, molinarius szavak voltak, tehát a magyarban többszörös átvételről van szó.

Ezek után tekintsük át, hogy kik vettek részt (vagy képviseltették magukat) az 1579 novemberében Cirákon tartott gyűlésen, majd a tavaszi bejáráson. Mindkettőnek a vezetője Ostffy Jakab, Sopron vármegye alispánja és Viczay György, Sopron város első alispánja volt.

A továbbiakban betűrendben soroljuk föl azokat a nemeseket, akiknek malmuk vagy a módosítást érintő birtokuk, majorjuk volt a Rábaközben: Ajkay Gergely, Bornemissza Mihály, Cziráky Mátyás, Chászár Miklósné,[10] Csáky János, Dőry Ambrus, Edwy Balázs, Finta András, Ládonyi Miklós, Laky Mihály, Nádasdy Ferenc,[11] Niczky Boldizsár, Sarudy László,

8 *Pongrácz Pál*: Régi malomépítészet. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1967. 92.

9 Magyarország első katonai felmérésének térképén (1782–1785), amely körülbelül kétszáz évvel későbbi állapotokat tükröz, jó pár falunál az látható, hogy már a Rábából kiágazó malomcsatornára építették a malmokat (Pápoc, Vág stb.). A térkép jelzése szerint a többi településnél is állandó, kőépületek voltak mind a Rábán, mind pedig a Kis-Rábán.

10 Oláh Ilona ugyanebben az évben írt végrendeletében nem említ sem malmot, sem Rába menti birtokot. Ezek szerint az unokaöcs, Oláh (Császár) Miklós és felesége, Szluny (Frangepán) Anna örökölhetett ott Oláh Miklós érsektől. *Fülöp László*: Oláh Ilona családja és vagyona 1579-es végrendelete alapján. Soproni Szemle 2017. 3. 319–320.

11 Nádasdy Tamás nádor fia, a Dunán inneni Magyarország főhadnagya. Beledben volt malma.

Sennyey Ferenc, Szelestey Ferenc, Török István, Vághy György, Vatay (hiányzik a keresztnév) és Viczay György. Rajtuk kívül említés történik név nélkül a csornai prépostról, a győri püspökről,[12] valamint Császár Gergely molnárról és egy Demeter nevű diákról (feltehetően ő volt a jegyzőkönyv készítője).

A malmok megtekintésénél és bemérésénél természetesen mindannyian nem vettek részt, csak Ostffy Jakab, Sennyey Ferenc, a környékbeli szolgabírók, az őket szállító emberek és a nótárius (ezen utóbbiak név nélkül szerepelnek).

Elsőként a Rába menti malmokat járták be, ahogy ők nevezik, a Külső-Rábát (régen: Öreg-Rába), majd ezután a Belső-Rábát, mai nevén Kis-Rábát, amely akkor Beled közelében ágazott ki nyugat felé. Az úgynevezett „*őss molnokat*" mind meghagyták, az újabbakat pedig mind megszüntették, azaz elvonatták.[13] Régi malmok voltak a következő falvakban: Beled (két malom), Mihályi (két malom volt, egyiket el kell vonatni), Sebes (ma Rábasebes; két malom), Vág (három malom, a régit újra kell építeni), Vica. Újak, amelyek további működését nem engedélyezték: Páli és Vág két újabb malma. Lejjebbre kell vetetni azokat a malmokat, amelyeknél a magas gát és a felduzzasztott vízszint miatt nagy az árvízveszély: Beled, Kisfalud, Mihályi, Páli, Sebes falvakban. (Sennyey Ferenc malmánál nem közölnek települést.) Tehát e hét faluban 14 + 1 malom volt, igaz, hogy ezek közül nem mind működött. Volt, amelyik már tönkrement, s át kellett volna építeni, de olyan is, amelyik az előtte lévő, szabálytalanul használt miatt nem tudott őrölni. Ilyen volt Viczay György alispáné, amelyért panaszt is emelt. Idézzük úgy, ahogy a nótárius rögzítette nagyon archaikus magyar nyelven: „*... hogy az minémü molnot csináltatott volna Szelestey Ferenc uram Ladonÿ Miklós számára Mihálÿba, mel* [...] *nagy kárt tenne az ő viczai molnának, mivel hogy igen fel vették volna és holt vizet ontana az ő molnának, ki miatt nem foroghatna* [...]."

A malmok megtekintése után további „*végzés*"-eket rögzített a bizottság, amelyekre részben a folyó védelmében, részben az ott lakók mindennapi, biztonságos életéhez és a közlekedéshez volt szükség.

Az egyik, hogy révet kell készíteni Pápoc és Vág falunál. Feltehetően mindkét településnek az akkori határa átnyúlt a folyó másik partjára, ugyanakkor ezt megkívánta az áruszállítás, a kereskedelem és a vásárokra történő megközelítés is. Mindkettőnél erősséget kell építeni, és a révek őrzését a későbbiekben biztosítani 20–20 gyalogossal. Majd felsorolja, hogy az őrök fizetésére ki mennyi pénzösszeget adjon, még az „*egyházhelyes*" kisnemeseknek is hozzá kell járulniuk ezek őrzéséhez. A már meglévő „*Rábavágás*"-t az új hídtól Pápocig újra kell „*vágni*", azaz a fáktól, bozóttól kitisztítani, és a medret megmélyíteni.[14] (Sajnos az új híd helyét pontosan nem nevezi meg, így nem tudjuk, hogy a folyó melyik részén találjuk ezt a feltehetően fából készült átkelőt. Csupán a szövegkörnyezetből lehet következtetni arra, hogy azt Keszőnél [ma Várkesző] építhették föl.) S végül embereket, pontosan 195 főt kér a vármegye leggazdagabb uraitól, birtokosaitól. Az ő feladatuk lesz a kijelölt malmok elvontatása, az azok melletti töltések, gátak elbontása is, a már említett vágás kiásásán kívül. Név szerint megnevezi, hogy Nádasdy Ferenc uramtól 100, a „Lánzsiri

12 A *Magyar katolikus lexikon* szerint 1573-tól a csornai prépost Galamboki Máté, 1578–82-ben a győri püspök pedig Trakostyáni Draskovich György volt.

13 Hogy ez valóban megtörtént-e és mikor, arra nem találunk följegyzést. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy a körülbelül kétszáz év múlva készült első katonai felméréskor (1782–1785) Páli község malmán kívül az összes többit jelölték a térképen. Természetesen nem biztos, hogy a XVI. századi malmokról van szó, hisz azok helyét nem tudjuk pontosan lokalizálni, később építhettek újabbakat is.

14 *Pájer Imre*: Fejezetek a rábaközi árvízvédelem múltjából; http://www.hontar.hu/hely/pajer05.htm

asszonyom"-tól (Császár Miklósnétól, aki Lánzsérban élt) 50, magától a vármegyétől 25, a győri püspöktől pedig 20 jobbágyembert kér a munkák elvégzésére.[15]

Természetesen a bejárás hitelesített, lepecsételt jegyzőkönyvét eljuttatták Sopron vármegye akkori vezetőségének a további intézkedések végett.

Nagyon tiszteletre méltó munkát végeztek a XVI. század második felében élt Sopron megyei nemes urak a folyó itt bemutatott védelmében. Azonban tevékenységük – mint feljebb taglaltuk – csupán egy csepp volt a tengerben. Pontosabban a Rába vizében.

Fülöp László

Tanárky Gedeon és 1838. évi pesti árvízi naplója

Az „*ifju szép Pest*"-et, az ország fővárosának tekintett Duna menti várost 1838 márciusában szörnyű csapás érte. A hömpölygő jeges áradat 13-án este 9 órakor, felülemelkedve a váci töltésen, áttörte a korábban homokból és trágyából emelt ideiglenes gátat, s a medréből kilépő Duna szennyes hordalékával hatalmas pusztítást okozva, elöntötte a védtelen várost. Bár a Pest-Budát elöntő vízár néhány napig tartott csupán, mégis szörnyű rombolás járt a nyomában, súlyos károkat, s számtalan személyes tragédiát okozva. Romba döntött otthonok ezreit és több tízezer, reménytelenségbe taszított életet hagyott maga után a városon szétterülő hömpölygő áradat. Sok ezer, házát, egész addigi élete munkáját, minden vagyonát elvesztő, földönfutóvá vált család[1] soha nem tudott többé talpra állni. Noha a város tulajdonképpeni belső magját adó Belváros és Lipótváros sok háza is megrongálódott vagy teljesen összedőlt, az igazi pusztítást a város külső kerületei, Teréz-, Ferenc- és Józsefváros szenvedték el. A szilárdabb alapokra épült belvárosi középületek és emeletes magánházak többsége, melyekben az árvíz ideje alatt igen sok hajléktalan zsúfolódott össze, zömmel sikeresen átvészelte a katasztrófát. Ugyanakkor a belvárosi nagyobb épületek közül – talán jelképszerűen – éppen a reformkori Pest két meghatározó, tekintélyes épülete szenvedte el a legjelentősebb károsodást.[2] Az egyik a vármegyei közigazgatás székhelye, legfontosabb

15 Ezek a számok eltérnek, jóval kevesebbek, mint a novemberi megyei gyűlésen tervezett és rögzített adatok, amelyek több mint 300 személyről szóltak.

1 A legújabb kutatások szerint 50–60 000 főre becsülhető azoknak a károsultaknak a száma, akiket az árvíz tett hajléktalan földönfutókká. A korabeli sajtó szerint a vízár következtében mintegy 22 000 ember mindenét elvesztette. *Faragó Tamás*: Katasztrófa és társadalom. Az 1838. évi árvíz történetének vázlata. In *Faragó Tamás* (szerk.): Pest-budai árvíz, 1838. Bp., 1988. 29. /Fejezetek Budapest múltjából 5./

2 *Trattner János*: Jégszakadás és Duna' kiáradása Magyar Országban, 1838. évi böjtmás haván. Buda, 1838. II. füzet. 147.; Jelenkor 1838. 25. szám. márc. 28. 96.; Hazai 's Külföldi Tudósítások 1838. 24. szám. márc. 24. 177. E helyütt említjük meg, hogy a Pestet sújtó szerencsétlenség kapcsán az épületekben esett károkat tételesen fölsoroló listákban, illetve a jeges ár pusztításait taglaló tanulmányokban nem történik említés a szépülő Pest egyik legszebb ékkövének tartott, kimondottan a városi polgárság szórakozását szolgáló egykori lövölde kálváriájáról. Ez a pompás épület is menedékéül szolgált kezdetben a sorsüldözött menekült családoknak az árvíz napjaiban. *Asztalos Miklós*: Az árvíz története. In *Némethy Károly* (szerk.): A Pest-Budai árvíz 1838-ban. Budapest, 1938. 42. A Zambelli András által tervezett, 1824-ben, az egykori Széna (ma: Kálvin) tér közelében, a mostani Királyi Pál (korábban Lövész vagy Lövöldöző utca, németül: Schützen Gasse) utcában (Budapesti utcanevek A–Z. Szerk.: *Ráday Mihály*. Budapest, 2013. 34.) átadott épületet az 1838-as árvíz elpusztította, de 1840-ben újjáépítették. *Zádor Anna–Rados Jenő*: A klasszicizmus építészete Magyarországon. Budapest, 1943. 322.

intézményeinek és vezető tisztviselőinek központja, a már ekkor vezérmegyének tekintett Pest-Pilis-Solt székházának régebben épült „*ócska szárnya*" a Gránátos utcában. Falai annyira megrepedeztek, hogy gerendákkal kényszerültek azokat a víz levonulása után alátámasztani, s hamarosan le is kellett bontani. Hasonlóan a vármegye kuriális házához, a legfelsőbb bíráskodási fórum, a Királyi Táblából és a Hétszemélyes Táblából álló Magyar Királyi Curia patinás barokk épülete is „*romladozó állapotba*" került. Hosszú időre alkalmatlanná is vált az egykori Szeleczky-ház a két kúriai bíróságban addig folytatott igazságszolgáltatási tevékenység folytatására.

A most közlésre kerülő naplórészlet szerzője, a 23. életévében járó ifjú Tanárky Gedeon mint Somssich Pongrác királyi személynök joggyakornoka, valósággal nagy úr volt a juratéria egyéves időszaka alatt, aki akkor úgy érezhette: övé a világ. Azáltal, hogy fölesküdött a királyi tábla jegyzőjének (juratus tabulae regiae notarius), a fiatal jogász élte a jurátusok gondtalan életét. Mindkét hivatalhoz személyesen kötődött. Jól ismerhette a két intézmény működését és hivatalnoki karát, hiszen korábban, szintén „*patvarista*"-ként a törvénygyakorlatát Földváry Gábornál, Pest-Pilis-Solt vármegye másodalispánjánál (subvicecomes) végezte, jurátusként pedig szívesen látogatta Pest megye közgyűléseit, noha a joggyakornokoknak hivatalból nem volt kötelességük a megyegyűléseken való rendszeres részvétel.

Árvízi naplója azért különösen érdekes számunkra, mert annak lapjait olvasva a pesti árvízi védekezésben kiemelt szerepet vállaló két fontos tiszt-

A lipótvárosi Kereskedelmi Kar környéke az 1838-as árvíz idején, Georg Scheth és Klette Károly litográfiája
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

A pesti Városháza tér az 1838-as árvíz napjaiban, Szakmáry József litográfiája
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

viselő személyiség, a megyei közigazgatásban vezető szerepet betöltő másodalispán és a nádor által kinevezett királyi biztos – kiket személyesen is jól ismert a fiatal joggyakornok – árvíz alatti ténykedéséről tudhatunk meg néhány, eddig még nem ismert apró részletet. Ugyanakkor talán az sem érdektelen, hogy a napló lapjait olvasva hírt kapunk egy királyi főtisztviselő, a személynök irodájában ténykedő némely, maguknak később komoly tekintélyt kivívó ügyvédek fiatalkori szerepléséről is. Némi fantáziával képet is alkothat magának a kései olvasó a napló írójának érdeklődéséről, szórakozási szokásairól és ismeretségi köréről. Nyilván nem a véletlen műve, hogy a felesketett ügyvédbojtár „*árvízi vizitútja*" során felfigyel Telepi, az ismert színész vergődésére, hiszen Tanárky a pesti színházi előadásokat sűrűn látogatta. Az ismerős házai, melyekről említést tesz naplójában, nyilvánvalóan olyan fontos igazodási pontok, amelyekhez különböző okokból személyesen is kötődött, s melyekben hivatali tevékenysége közben vagy szellemi igényeit kielégítendő, gyakran megfordult. A királyi Kúriánál dolgozó, keresett ügyvéd, Kendelényi Károly sem lehetett ismeretlen számára, s mint fiatal, kultúrára szomjúhozó ügyvédjelölt, minden bizonnyal jól tudta, hogy az általa említett „*Kulcsár-ház*"-ban lakik az egyik politikai hírlap kiadója, Kultsár István özvegye.

Tanárky Gedeon (Nagykőrös, 1815. okt. 26.–Budapest, 1887. nov. 23.) igen művelt és tehetséges értelmiségi (honorácior) családból származott. A jeles família több képviselője is komoly tudományos, illetve szépirodalmi tevékenységet fejtett ki. Apja, Tanárky János (1781–1842) református lelkész Gárdonyban, majd a pesti egyetem orvosi karán és később Bécsben tanult; 1811-ben Pesten orvosdoktorrá avatták. 1831-től Nagykőrös város főorvosa. Szépirodalmi és fordítói munkássága jelentős.[3] Testvére, Sándor (1784–1839) hadtörténész, a Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi munkásságáért először levelező, majd 1838-ban rendes tagjai közé választotta. Cikkei a *Tudományos Gyűjtemény*ben és a *Magyar Tudós Társaság Évkönyve*iben jelentek meg. Buzgón tevékenykedett a hadtudományi műszavak magyarosítása terén. Őt bízta meg az akadémia a hadtudományi szakszótár szerkesztésével, de annak megjelenését már nem érhette meg.[4] Sándor fia, Gedeon unokatestvére, Gyula (1815–1886) gazdasági szakíró volt. Önként vállalt száműzetése alatt az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc bukása után a Magyar Nemzeti Igazgatóságnak lett a titkára (1859–1860). 1860-ban Londonban, majd később Torinóban, Kossuth hűséges követőjét személyi titkáraként alkalmazta. Különböző szakfolyóiratokban jelentek meg gazdasági témájú cikkei.[5] Gedeon fiatalon elhunyt öccsének, Györgynek (1824–1849) kéziratban fönnmaradt és nyomtatásban megjelent írásai is szintén figyelemre méltó írói vénára utalnak.

Gedeon középiskolai tanulmányait szülővárosa, Nagykőrös református gimnáziumában végezte. Ezután 1831–1836 között a pesti egyetemre járt. Jogi tanulmányait befejezve 1836. augusztus 20-tól 1837. május 28-ig az ügyvédi rendtartás által előírt patvaristai joggyakorlatot Földváry Gábor Pest megyei másodalispán mellett végezte. Ezt a közel 10 hónapos időszakot addigi élete „*szebb szaká*"-nak nevezte naplójában. A családnál uralkodó patriarchális légkörre és hazafias szellemre, valamint a magyaros vendégszeretetre jó szívvel tekintett vissza. A Földváry-házról följegyzi, hogy „*igazi magyar, szíves, külső ál míveltség*

3 *Tóth Lőrinc*: Emlékbeszéd Tanárky Gedeon felett. MTA Emlékbeszédek V. Budapest, 1888; *Pálmány Béla*: Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja. Budapest, 2002. 880.

4 *Ács Tibor*: „Hadi műveltségen épült nemzeti önállóság". Tanárky Sándor a hadtudományokról. In *Uő.*: A reformkor hadikultúrájáról. Piliscsaba, 2005. 177–178.

5 A Kossuth-emigráció szolgálatában. Tanárky Gyula naplója (1849–1866). S. a. r.: *Koltay-Kastner Jenő*. Budapest, 1961. 10–15, 21.

's feszesség nélküli ház". Szívébe zárta a ház urát, a határozott és erős akaratú másodalispánt, akiről személyes hangvételű naplójegyzeteiben is csak a legnagyobb elismerés hangján emlékezik meg. Fontosnak tartja róla megjegyezni, hogy „*az ispány házi körben mulatságos, hivatalban serény 's energicus, jó indulatú, 's elvű hazafi, 's ezen elveknek tettleg gyakorlója*". Földváry is nyilván megkedvelte az igyekvő és szorgalmas ifjút, hiszen „*elbocsátó szép üzeneté*"-ben, a patvaristai törvénygyakorlatot igazoló, 1837. április 14-én kelt, általa kiállított bizonyítványban csupa szépet és jót ír a nála gyakorló Tanárkyról.[6] Kölcsönösen rokonszenvet érezhettek egymás iránt, különösen erős lehetett az ügyvédjelölt ifjú ragaszkodása szeretve tisztelt egykori főnökéhez. Elképzelhető, hogy a megye egyik első embere továbbra is figyelemmel kísérte távolról az ifjú joggyakornok pályafutását. Talán nem a véletlenen múlt tehát, hogy a szeretett városáért aggódó másodalispán és az immár jurátus Tanárky összefutottak a várost ért tragédia napjaiban. A talpraesett és a megyeházán is otthonosan mozgó ifjú a vízzel elöntött városban nézelődve föltehetően maga kereshette fel Földváryt, korábbi principálisát és családját, segítségét fölajánlva. Ezért lehetett olyan jól értesült a fiatal joggyakornok az alispán és családja körülményeit illetően az árvíz ideje alatt. Az ügyvédbojtár a kilenc nap alatt, amíg naplójában a Duna pesti kiöntését tárgyalja, többször is említést tesz a családról. Az alispán ladikján március 17-én a még vízben álló külső városrészeket, József- és Terézvárost keresik föl. Megrázóan ecseteli az ott látottakat, s megdöbben a sok összeomlott ház látványától. Később onnan már lóháton ülve tehették meg az utat Földváryval és Eckstein Adolffal az Üllői út felé, a mai Ferencvároson keresztül, amely már egészen az akkori város határában volt. Az oda vezető úton is végig mindenütt csak romokat láthatott a szemlélődő fiatalember. A pusztulás látványa és a szegény emberek tragédiája alaposan fölkavarja; szinte alig találja a szavakat a megrázó sorscsapás leírására. Mélységes szánakozással eleveníti föl annak az egyszerű favágónak segedelemért esdeklő fájdalmas kiáltozását, aki – kellő pénz híján – szeretett gyermekét hiába próbálta biztonságba helyezni az irgalmat nem ismerő, kapzsi csónakosok hajóján.

Földváry Gábor, Perlaszka Domokos metszete **(Hazucha [szerk.]: Buda. Szinművek' zsebkönyve. Pest, 1839)**

Tanárky Gedeon 1837. április 22-én Szőgyény László (1806–1893) táblai ítélőmester mellé került királyi táblai jegyzőnek. Nem sokkal ezután elfogadta Lónyay János, Bihar vármegye főispáni helytartójának ajánlatát, aki titkári állást kínált fel neki. Feladatköréhez tartozott a bihari megyegyűlések rendszeres látogatása, az adminisztrátort elkísérni hivatali útjaira, a látogatók fogadása és egyéb bizalmas teendők végzése. A titoknok naplójában meglehetősen kedvező képet fest munkaadójáról, noha tisztában volt azzal, hogy „*ő ugyan a kormány embere*". Emberként mégis tisztelte, hazafiságát sem vonta kétségbe. A néhány hónap alatt, melyet Lónyay mellett

6 Földváry Gábor alispán bizonyítványa Tanárky Gedeon részére törvényszék gyakorlatról 1837. ápr. 14. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára. C85 Tanárky család iratai. II. köteg. Bizonyítványok és egyéb oklevelek 17.

töltött, gyakran fordult meg a család kastélyaiban, így a Bihar megyei Nagykágyán és a Bereg megyében lévő Lónyán. Meghitt, bensőséges kapcsolat jött létre az ifjú jogász és a népes család tagjai között, a két serdülő korú Lónyay-fiú, Albert és Menyhért, valósággal rajongott érte. 1840 nyarán velük együtt egy hónapos erdélyi körutat tett, hogy megismerje végre az oly annyira látni vágyott, szeretett testvérhazát. Szinte magától értetődő tehát, hogy az árvízi rettenet napjaiban Tanárky volt kenyéradó gazdájáról, az immáron fontos bizalmi tisztségre, az árvízvédelmi intézkedések és a mentési munkálatok megszervezésére kinevezett királyi biztosról is megemlékezik naplójában, ha kissé szűkszavúan is.

Tanárky Gedeon idős korában **(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)**

A harmadik fontos „*közéleti szereplő*" egy főtisztviselő, akit árvízi naplójában megemlít, az idő szerinti hivatali főnöke, a Hétszemélyes Tábla tekintélyes elnöke. Az adott évi húsvét utáni perszakasztól 1838. május 2-ig Somssich Pongrác mellett működött hites jegyzőként. E gyakorlat végén, 1838. június 4-én ügyvédi vizsgát tett.[7] Érdekes módon a személynök mellett töltött jegyzői tevékenységéről nem sok szót ejt a naplóíró. Korábbi naplóbejegyzéséből ugyanakkor megtudhatjuk, hogy milyen körülmények között kellett munkáját végeznie a személynök oldalán. „*Pesten vagyok, egy új életnembe,* […] *a' Personalisnál Jurátus, ez egy kaszárnya – vagy Collegiumi forma élet* […]. *A' sötét szobába, mocskos büdös, szük, sötét folyosó vezet, hol külömben, ha a' mellék szobában az inasok nem lármáznak, csendesség van, mivel Collegáim többnyire az első szobákba tanyáznak*."[8] Ez a sötét színekkel fölvázolt utalás a kollégiumi életformára minden bizonnyal az akkori királyi Curia hivatali helyiségeinek az állapotát minősíti, az ottani rossz munkakörülményekre, az ügyvédi és jogászi pályára készülő királyi táblai jegyzők hivatali helyiségeinek az állapotára vet rossz fényt. Az ekkorra már az ellenzék körében népszerűtlen személynök árvíz ideje alatti tevékenységéről sem jegyez föl semmit naplójában. Ezt talán a rokonszenv teljes hiányával is magyarázhatjuk, hiszen Somssichról ekkor már köztudott volt konzervatív elkötelezettsége, a hatalommal szembeni lojalitása. Annál nagyobb rajongással emlékezik meg a már Erdélyben és Magyarországon is perbe fogott Wesselényi Miklós báró embermentő tevékenységéről: „*Wesselényi mint egy Isten jár a' nyomorok bokrai közt!*" Így fejezi ki az ifjú joggyakornok a kormány által üldözött báró iránti tiszteletét és együttérzését. Bár ő maga személy szerint a mentésben nem vesz részt, inkább szemlélődik, ugyanakkor a legnagyobb elismeréssel emlékezik meg azokról, akik nem voltak restek, s az életüket is kockára tették a bajbajutottak megmentése érdekében.

Felvetődik a kérdés, hogy vajon melyik házból indult csónakon „*árvíznéző*" körutazásaira, hogy szemrevételezze a városban tomboló jeges ár szörnyű hatását? Hol tartózkodott „*collegái*"-val az árvíz napjaiban? Vajon melyik épületre utalt Tanárky, amikor hitelesen tu-

7 *Pálmány B.* 2002. 880–882.

8 Tanárky Gedeon naplója, Pest, 1837. nov. 17. Magyarországi Református Egyház Dunamelléki kerületének Ráday Levéltára (Ráday Levéltár) C/85 XXIII. 3. (Ifjúkori napló.)

dósított a „*házuknál*" a pincékbe és kanálisokba is betóduló vízről, amely már az istállókat és az „*alsó szállásokat* […] *mind elöntötte*"? Azt tudjuk, hogy Somssich Pongrác pesti lakása az Urak utcája (a mai Petőfi Sándor utca) 616. számú házban volt. Nyilván annak is volt pincéje, de az nem valószínű, hogy több istállója is volt. Egy hatalmas épület lehetett csak Tanárky és ügyvédjelölt társainak tartózkodási helye, egy olyan óriási, emeletes építmény, amelyhez több istálló és nagy belső udvar is tartozott. Ilyen volt – a megyeháza épületegyüttese mellett – a Curia hosszú épülete a Barátok piacán. Annak a háznak a földszintjén azonban tudomásunk szerint nem voltak lakószobák. Konyhája és szakácsa viszont volt; a szerző korábbi naplójegyzeteiben maga ad számot arról, hogy a joggyakornokok napi ebédje négy tál ízletes ételből állt. Korabeli följegyzések szerint a Curia épületéhez közel eső Barátok piaca a város egyik legmagasabban fekvő térsége volt, ahová az első napokban még nem ért el a víz. Ezt kihasználva az élelmiszerárusok valósággal elözönlötték a teret, a ferences templom előtt ökröket vágtak, s vadhúst is árusítottak.[9] Erről vajon miért nem számolt be Tanárky, ha a szomszédos házban húzódott meg? És – ha valóban abban az épületben vészelte át az árvizet – miért nem tartotta fontosnak, hogy hírt adjon főnöke nemes gesztusáról? Tudnia kellett arról a személynöki irodában, hogy a házban már 13-ától mintegy 400 fő talált menedékre az árvíz napjaiban.[10] A Curia épületében elhelyezett menekültek élelmezéséről kezdetben Végh Ignác, a Királyi Tábla nádori ítélőmestere (1789–1842), majd Somssich Pongrác gondoskodott.[11]

A korabeli sajtó úgy értesült, hogy a kritikus napokban a personalis a szerencsétlenek részére a „*maga költségén*" naponta három mázsa marhahúst, kenyeret és főzeléket vétetett. Sőt, együttérzése és figyelmessége odáig terjedt, hogy – amint erről a korabeli újságok is megemlékeztek – „*maga tulajdon lakásán is asztalánál mindenkit szívesen megvendégelni méltóztatott*".[12] Erről ne tudott volna, s ha tudott, miért nem számolt be a máskülönben olyan jól értesült Tanárky? Talán mégsem

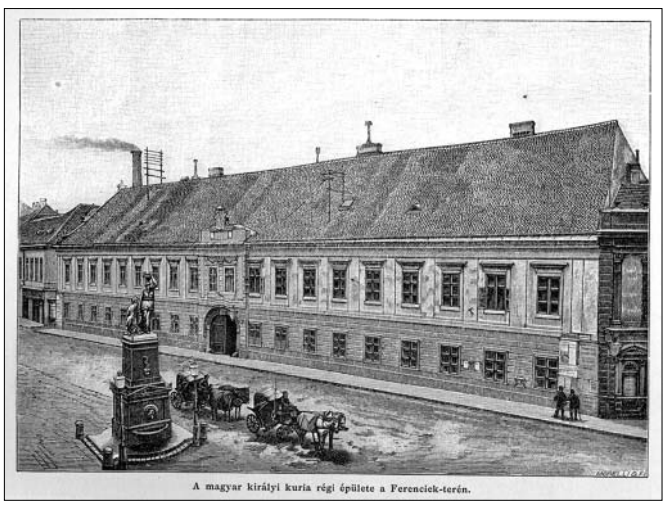
A magyar királyi kuria régi épülete a Ferenciek-terén.

A régi Királyi Curia épülete, amelyben Tanárky Gedeon átvészelte az árvíz napjait, Morelli Gusztáv fametszete **(Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény)**

9 *Asztalos M*. 1938. 25.; *Tonelli Sándor*: Nagyapáink Pest-Budája. Budapest, 1944. 32.
10 *Trattner J*. 1838. II. f. 209.
11 *Asztalos M*. 1938. 42.
12 Jelenkor 1838. 32. szám. ápr. 21. 126.; Hirnök 1838. 33. szám. ápr. 23. 131. (Átvétel a Hazai 's Külföldi Tudósításokból.) Egy kimutatás szerint a kir. Curia épületében menedéket találó szegények élelmezésére összesen 127 forintot és 30 krajcárt fordított a personalis. „B. Pesti károsultakra jó lelkü adakozó Somsich Pongrac/838". Jegyzéke Azon pénzbeli kiadásoknak, mellyeket a' Pesti Nagy Víz áradás alkalmával a' Kuria épületében fel vett szegények számára a' Méltóságos Personalis Úr parantsolatjából tettem. Az 1838. márc. 30-án kelt kimutatást Jancsó Károly, a Curia kiadója (expeditora) látta el kézjegyével. Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára XIII. 29. Saárdi Somssich iratok 8. d.

a Curia épületében tartózkodott a hiteles szemtanú az árvíz napjaiban? Ezt talán némileg alátámasztani látszik az a tény, hogy a már említett följegyzésében a fiatal joggyakornok név szerint nem említi esztelneki Jancsó Károlyt, aki a királyi kúria expeditora volt. Ezzel szemben fontosnak tartja kiemelni, hogy Somssich személynök irodáját Halász Kálmán kiadó igazgatta. Ezek szerint főként vele mint a személynök tisztviselőjével volt közvetlen munkakapcsolata neki és kilenc jurátus társának. A jeles dabasi Halász családból származó, igen fiatalon (1839. november 19-én) Pest-Pilis-Solt vármegye táblabírájává kinevezett és élete virágjában elhunyt Halász Kálmán (1810–1841) az 1832/36-os országgyűlésen a „*kitűnőbb országgyűlési ifjak*" közé tartozott, akit Szemere Bertalan és Pulszky Ferenc is kitüntetett barátságával.[13] A „*szép tehetségü szónok*" bátor felszólalásával Pest vármegye közgyűlésén a borsodi származású királyi táblai jegyző, Szűcs Miklós elismerését is kiváltotta.[14]

A virágzó várost ért szörnyű veszteségek, s a romos épületek láttán a naplóíró kétségbeesése és borúlátása a jövőt illetően szerencsére nem igazolódott be. Pest, mint porából föléledett és újjászületett főnix madár, hamarosan magára talált, s látványosan gyorsan épült újjá. József főherceg nádor már április 21-én elrendeli a Nemzeti Múzeum építésének folytatását, néhány nappal később, 29-én pedig Pest vármegye közgyűlésén határozatot hoztak a vármegyeház leomlott szárnyának újjáépítésére. Július végén már meg is kezdődött az építkezés. Miután Pest város Szépítő Bizottmánya május 14-én megszüntette az építési tilalmat, azonnal elkezdődött a lázas építés a Gránátos utcában.[15] „*Mintegy büvösség által emelkedtek földből a' falak, a' hol rövid idő előtt borzasztó omladékchaosz feküdt, nem sokára pompás épületek állottak* […]."[16]

Tanárky Gyula naplójegyzetei, amelyekből most kiemeltük a pesti árvízre vonatkozó részeket, a Ráday Levéltár gyűjteményében találhatók.[17] A lírai hangvételű, élvezetes, szép stílusban megírt napló szövegéhez lényegében nem nyúltunk hozzá, a régies írásmódot megtartva, azt eredetiben, az eredeti írásjeleket és hiányjeleket meghagyva tesszük közzé. Csupán a szerző által előszeretettel gyakran használt gondolatjeleket hagytuk el a szövegből. A nagy- és kisbetűk esetében is alkalmazkodtunk a napló írójának értékrendjéhez, hiszen kétségtelenül a tisztelet megnyilvánulásának kell tekintenünk, amikor például kedves egykori főnökét „*Földváry Alispán Ur*"-ként említi. A hiányzó írásjeleket, vesszőket, pontokat, idézőjeleket szögletes zárójelbe téve kipótoltuk, hasonlóan jártunk el a lerövidített szavak esetében is. Az elavult, ma már másként használt szavakra szögletes zárójelbe zárt felkiáltójellel utalunk.

Losonczy Tóth Árpád

13 *Pulszky Ferenc*: Életem és korom. I. Budapest, 1958. 101.; vö. Halász Kálmán levele Szemere Bertalanhoz. 1834. dec. 14. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Levelestár.

14 Szűcs Miklós naplója, 1839–1849. S. a. r.: *Kilián István*. Miskolc, 1981. 87, 99–100.

15 *Sántháné Antal Sára–Fodor Berta*: Árvízi krónika. In *Faragó Tamás* (szerk.): Pest-budai árvíz, 1838. Budapest, 1988. 384, 390, 392.

16 *Trattner J.* 1838. II. 226.

17 Magyarországi Református Egyház Dunamelléki kerületének Ráday Levéltára (Ráday Levéltár) C/85 XXIII. Tanárky Gedeon naplói 3. Ifjúkori napló (1835–1848). 1–588 p. 204x127 mm-es füzetlapokból összeállított köteg, mindkét oldalon sűrűn teleírva. Naplójának erdélyi utazási élményeit megörökítő, nyers változatú része korábban már megjelent, annak a *Társalkodó* című lapban 1840–1841 folyamán, 14 folytatásban közölt, letisztázott változatával együtt. *Losonczy Tóth Árpád*: Tanárky Gedeon és erdélyi útinaplója (1840). In *Miskolczy Ambrus–V. András János* (szerk.) Magyar utazók a Duna-tájon. Tanárky Gedeon és Fenichel Sámuel útleírásai. Budapest, 2006. 9–166.

Függelék

Tanárky Gedeon: „A vízözön után szomorú Pestnek képe …”

Kiadatlan naplórészlet az 1838-as pesti jeges árról

Martius 14. Szerda. d. u. 2 óra. E pillanatban Pestnek borzasztó képe van; a Duna jege az éjszaka el indult, 's a' vonott töltések daczára is, majd az egész várost el öntötte. Festőileg érdekes volt a' városnak mult éjjeli állapotja, a' félre vert harangok bódító hangja, öszveolvadva a' kétségbesés [!] jajaival, a' futkározó nép, kocsi, ló zavarja; 's a' hold és fáklya világba tükrödő, uttzákon rohanó víz, – nagyszerű jelenetet képezének.

Ma a Váczi,[18] Kígyó,[19] Dorottya,[20] 's az egész alsó város uttzái több öles vizben borítvák, 's rajtok ladikokon, kompokon járnak, 's a' benszorultaknak részint eleséget, részínt szabadítást nyujtanak. A' víz éppen most kapunkig jött, de a Barátok piattza[21] felé még szabad járás van. A' pinczékben, boltokban, 's ház omlásokban okozott károk, már is ki számithatatlanok, s ha itt is igy! hát a Duna alsó részein mílly borzasztó veszély lehet most?! Félek hogy otthon is a' föld árja károkat fog okozni.

Estve 8 óra. A' víz nőttön nö, a' kétségbe esést, az inséget, 's a' veszély egyes iszonyait, le irni lehetetlen. Láttam embereket, kik ben vesztett vagyonaikat, siratták, láttam gyermeke vesztett jajgató anyákat; s egy fa vágot, ki örültkén dühöngött az öt fel fogadni nem akaró csonakosok ellen, gyermekét akarván meg szabadítani, 's ordítozá; „az én gyermekem nekem ollyan drága mint a Császáré! [”] Láttam egy vizből húzott aszonyt, félig halva, 's több gyermeket illyen állapotban. Csolnak kevés, átaljában semmi rendelkezés. Hallom Lónyay van ki nevezve Comissariusnak,[22] de ő is mit tehet? Wesselényi[23] ladikon jár segitségül, 's vizbe gázolva hurczolja ki a fulladózokat. Láttam Telepit,[24] miután az első emeletből le ugrott, 's el ázva jött a' Szinházhoz, mellyhez szinte közel van az árvíz, – ezt csak én láttam![25] Hát a külső városok vízöntötte düledező apró házai közt milly szív repesztő jelenések le-

18 Váci utca – Waitzner Gasse (V. Belváros). *Ráday M.* 2013. 605.

19 Kígyó utca – Schlangen Gasse (V. Belváros).

20 Dorottya utca (V. Lipótváros). Korábban: Dorothea Gasse, Maria Dorothea Gasse. *Ráday M.* 2013. 201.

21 Lényegében a mai Ferenciek tere és tágabb környezete a Belvárosban (V. kerület). Korábbi elnevezései: Ferenciek tere (Franciskaner Platz), Barátok tere (Mönchen Platz). *Ráday M.* 2013. 230.

22 Lónyay János (1796–1859) politikus, Bihar és Bereg vármegye főispáni helytartója. *Pálmány Béla*: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848. I. Budapest, 2011. 1014. (Továbbiakban: *Pálmány B.* 2011.) József nádor március 14-én őt nevezte ki királyi biztosnak az árvízzel kapcsolatos hatósági intézkedések összehangolására. *Asztalos M.* 1938. 36. Comissarius (lat.) – biztos. Az árvízvédelmet irányító királyi biztosság a vármegyeházából szervezte a mentési munkálatokat. A' pesti nagy árvíz. Rajzolatok a' társas élet s Divatvilágból 1838. I. 23. szám. március 22. 174.

23 Wesselényi Miklós, báró (1796–1850) politikai író, a magyarországi és erdélyi ellenzék vezéralakja.

24 Telepy (máshol: Telepi; eredetileg Telepianovics) György (1797–1885) színész, festőművész, színházi technikus, drámaíró és fordító, Telepy Károly tájképfestő apja.

25 Művésztársa és barátja, Szilágyi Pál időskori visszaemlékezésében megemlíti, hogyan rögtönzött Telepi a díszletekből tutajt, s hogyan menekítette ki családját a veszélyesnek ítélt színházépületből a Kerepesi (ma: Rákóczi út, VII. Erzsébetváros) úton keresztül. *Szilágyi Pál*: Egy nagyapa regéi unokájának. (Kor-, jellemrajzok a régi színvilágból). Megjelent a *Nefelejts* 1859–60. évi számaiban folytatásokban. Szerk.: *Bódis Mária*. Budapest, 1975. 132.

hetnek! A' jelenet borzadalmát neveli, a' borult ég, sűrű havazás homálya, szóval leirhatatlan a' hatalmas elem ereje.

Martius 15. d. u. 2 óra. A' veszély még mindég irtóztatóan dühöng, a' házak canalisok, rakásra omolnak, – 's félő hogy egy pár nap alatt minden ház veszélyben forog. Földváryék szállásokról[26] a' teremekbe[27] hurczolkodtak, mivel az repedezni kezdett. Az élelem felette drága, sött kenyér semmi áron sem kapható. Ma délelött conferentiák tartatnak,[28] István [fő]h[erce]g[29] itt kószált de sikerét még nem látni. Már házunknál is a' pinczék, canalisok színig meg teltek, sött egy fél óra olta az udvarra is be öntött. Itt jo rövid időn szabadulást kell keresni.

D. u. 5 óra. A' víz pinczéinket, istalloinkat, 's az alsó szállásokat mind el öntötte, a' kapu padozatját fel turta, azt széllyel hányta. A' házban borzasztó zavar uralkodik, a kül vílágról nem tudok semmit.

Estve 8 óra. – Még folyvást veszélyben vagyunk, sött a valóditól még most félhetünk; az udvar 4 lábnyira[30] vizzel van bórítva, és semmi jele az apadásnak. Két ízben ugyan el kezdett apadni, de ismét nagyobbra nőtt. A' lovakat nagy nehezen szabadithatták ki, kettő, dühös állat modjára fel rohant a lépcsökön, 's a' Personalis[31] előszobájába[32] tartották meg

26 Tudomásunk szerint Földváry Gábor családjával az egykori Gránátos utcára (ma: Városház utca) néző régi, egyemeletes vármegyeháza első emeletén lakott, a vármegye által a tisztségviselő hivatalnokok részére fenntartott szolgálati lakásban. Felesége: Csilléry Klára (*?–†1844), gyermekei: Klára, Gábor, János, Erzsébet és József. Hiteles források híján nem tudjuk megnevezni az árvíz idején a megye székháza hátsó, az akkori Újvilág utcára (Neue Welt Gasse, ma: Semmelweis utca)) néző lakóépületének lakóit. Annyi bizonyos, hogy a vármegyeháza lakóegysége, valószínűleg Hofrichter József tervei alapján, addigra már elkészült (1829–1832). *Tóth Antal*: A pesti vármegyeháza. II. bőv. kiad. Budapest, 1990. 27–37. A vármegye rendei pártolták azt az elképzelést, hogy a vidéken lakó megyei tisztviselők részére biztosítson szállást a megye a készülő új épületszárnyban. Fontosnak tartották, hogy azon „*Tisztviselő uraknak, kiknek állandóan Pesten kelletik lakni, azoknak is, kik Hivatalból gyakran Pestre béjönni, 's hosszassabban itt maradni tartoznak, a' Vármegye Házánál szállást nyerjenek* […]." Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára. PPS vm. Nemesi Közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek. IV. 3/a/1 1168 1. kútfő/1829. Nem tartjuk valószínűnek, hogy Földváryék abban a lakószárnyban voltak elszállásolva, mert az az épülettömb nem sérült meg súlyosan az árvíz következtében. A híres színésznő, Déryné Széppataki Róza, több évtizeddel a megtörtént események után lejegyzett önéletírásában úgy emlékezik vissza az árvíz napjaira, hogy Földváry családjával mindjárt a Duna kiöntésének kezdetén elhagyta a várost, s „*kimentek falura*". *Déryné Széppataki Róza*: Déryné emlékezései. S. a. r.: *Réz Pál*. Budapest, 1955. II. 267. Ennek a kései emlékezésnek a hitelességét azonban erősen meg kell kérdőjeleznünk; Tanárkynak kell hinnünk, aki azon frissiben jegyezte föl élményeit.

27 A pesti Vármegyeháza épületegyüttesének Hild János által tervezett középső részében (1804–1811) található „*nagyobb és kisebb Gyűlési Palotá*"-ba, vagyis a közgyűlési terembe és a mellette lévő kisebb terembe költöztek át Földváryék, mivel a víz árja miatt a megyeháza Gránátos utcai épülete veszélyessé vált. *Tóth A*. 1990. 17–21.

28 Pest-Pilis-Solt megyének az árvíz idején, Pesten, a vármegyeházban elszállásolt vezetői, élükön Földváry Gábor másodalispánnal, az előállott súlyos helyzetben fölmerülő sürgős tennivalókat vitatták meg Lónyay János királyi biztossal, aki a veszély óráiban a nádorral közvetlen összeköttetésben állt, és az őt munkájában segítő helytartósági tanácsossal, gróf Dessewffy Auréllal. *Asztalos M*. 1938. 72.

29 István főherceg (1817–1867), József nádor fia, 1847 és 1848 között Magyarország nádora. A veszély tetőpontján József nádor vette kezébe az árvízzel kapcsolatos ügyek irányítását, s 14-én, a reggeli órákban, fiát, István főherceget, csónakon átküldte Pestre. *Asztalos M*. 1938. 36.; *Sántháné–Fodor* 1988. 382. Az ifjú főherceg természetesen a vármegye közigazgatási központját, a vármegyeházát és a Curiát is fölkereste.

30 Elavult, Magyarországon ma már nem használt mértékegység. 1 láb = 30, 48 cm. 4 láb = 121, 92 cm.

31 Personalis (lat.) – személynök. Igazságügyi főtisztviselő, aki a régi magyar alkotmányban a király személyének a képviselőjeként a Királyi Táblának (Királyi Ítélőtábla, latinul: Tabula Regia judiciaria), az ország legfontosabb bíróságának, az országgyűlésben pedig az alsó táblának volt az elnöke. Ebben az időben ezt a tisztséget Somssich Pongrác (1788–1849), Baranya vármegye kinevezett főispánja, Pest-Pilis-Solt vármegye korábbi főispáni helytartója töltötte be. 1839-ben államtanácsos, 1846-ban grófi címet kapott. *Pálmány B*. I. 2011. 665–666.

32 Somssich Pongrác királyi személynök hivatali helyisége az idő tájt a mai Ferenciek terén (Barátok tere) található egykori Magyar Királyi Curia hosszan elnyúló, egyemeletes barokk épületének első emeletén volt. Ezt az épületet, az ún. Szeleczky-házat, a tulajdonostól, Szeleczky Mártontól 1770-ben vásárolta meg a kincstár

őket. Sturman[33] tegnap reggel olta oda van, a' mint halottuk a' mult éjjel beteg öttsivel egy deszka tutaj tetején hált. Reviczky[34] és Ordody[35] sincsenek itthon. Eperjessy[36] egész délután két teknővel hordta az embereket ide oda.

Martius 16. d. e. 11 óra. Az éjjel ismét nőtt a' víz, de reggel óta valami keveset apadni kezd. Körülöttünk a házak döledeznek, még ez a' ház sértetlen áll. A háznál található minden deszka, teknő, sött ajtófelek már ladikokká vagynak formázva, 's ki s be járnak rajtok.

Estve 10 óra. Délután a' víz fogyni kezdett, 's végre estve hat órakor száraz lábon mehettem ki udvarunkból. Borzadály fogott el a látottakra! A nagy kaszárnya[37] tömve emberrel,[38]

a legfelső bíróság részére. *Varga Endre*: A királyi curia, 1780–1850. Budapest, 1974. 93. Eredetileg ún. Proviantház (élelemtár) volt. *Rómer Flóris*: A régi Pest. Budapest, 1873. 121. A személynöki szoba pontos elhelyezkedését a hatalmas épülettömbön belül Lissek Károly cs. k. mérnöksegéd 1858-ban készült felvétele és rajza után tudtuk azonosítani. A ház emeleti részének alaprajzán jól látható, hogy az első szinten található összesen húsz ablakból kettő tartozott a perszonális szobájához. A tágas szolgálati szoba a Curia épületének jobb szárnyán, egészen a sarokban volt. Magyar királyi Kúria. Meglévő Kúriaépület felmérési terve, emeleti alaprajz. Budapest Főváros Levéltára – XV.17. f. 331 – 38/5.

33 Sturman Ferenc (*?–†?) Tanárky Borsod megyéből származó jurátus társa volt a személynök mellett eltöltött féléves időszak alatt. Ráday Levéltár C/85 Tanárky család levéltára, 1766–1932. XXVII. Tanárky Gedeonhoz írott hivatalos levelek, meghívók, feljegyzések 29. g. „*Juratus Társaim a' Personalisnál*". Személyéről közelebbit nem sikerült megállapítanom. Föltehetően az ózdi és zádorházi Sturman család egyik tagjáról van szó.

34 Reviczky Aurél (1817–†?) Tanárky Gedeon Árva vármegyéből származó joggyakornok társa volt a személynöknél. A naplóíró följegyzése szerint a „*kaszárnya – vagy Collegiumi forma élet*" mintegy féléves időszaka során, Somssich Pongrác keze alatt, összesen tízen végezték hivatali teendőiket, „*fele a' felső tót megyékből*". Köztük volt „*Reviczky Aranyos Árvából, fiatal szeles fiú*." Ráday Levéltár C/85 Tanárky cs. ir. XXIII. Tanárky Gedeon naplói 3. 1835–1848. Ifjúkori napló folytatása. Pest, 1837. november 17-i bejegyzés. Reviczky 1833/34-ben II. évfolyamon bölcsész, majd 1834/35–1835/36-ban I–II. évfolyamon jogász a Pozsonyi Királyi Akadémián. *Pálmány B.* I. 2011. 1121.; *M. Novák Veronika*: A pozsonyi jogakadémia hallgatósága, 1777–1849. Budapest, 2007. 378.

35 Ordódy Móric (1813–1888) a naplóíró Tanárky felső-magyarországi születésű ügyvédbojtár társa volt a perszonálisnál. Ráday Levéltár C/85 Tanárky cs. lt. 1766–1932. XXVII. Tanárky Gedeonhoz írott hivatalos levelek, meghívók, feljegyzések. 29. g. Jogot végez; a pozsonyi jogakadémián a jogi tanfolyam második évfolyamát látogatta 1834/35-ben. *M. Novák* V. 2007. 393. Hites ügyvéd, katona és földbirtokos. Részt vett a magyar szabadságharcban. *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. Budapest, 1998. 607.; Országos Széchényi Könyvtár. Mikrofilmtár. Gyászjelentések A–Zs. F8/35797. A Plakát- és Kisnyomtatványtár mikrofilmezett anyaga.

36 Eperjessy István (*1810?–1875): hites ügyvéd (OSZK Mft Gyászjelentések A–Zs. F8/35797.), a személynök bizalmi embere, éveken keresztül a Királyi Ítélőtábla írnoka. A Somogy megyében birtokos Eperjessy család föltételezhetően közeli kapcsolatban állt a szintén Somogy megyei Somssich családdal. Tanárky naplójában a királyi személynök mellett, annak irodájában vele együtt dolgozó joggyakornok ifjak között megemlíti őt is: „*Eperjessy István Somogyból a' Personális házi embere, több évek olta eszi kenyerét, nem fiatal…*" Ráday Levéltár C/85 Tanárky cs. lt., 1766–1932. XXVII. Tanárky Gedeonhoz írott hivatalos levelek, meghívók, feljegyzések 29. g. Az írnok ugyanabban a házban lakott Pesten, mint főnöke, „*a királyi személyes jelenlét helytartója*", az ún. Bene-házban (Úri utca v. Urak utcája [Herren Gasse], ma Petőfi Sándor utca 11. V. Belváros) 616. szám alatt, Bene Ferenc hírneves orvos házában. Közhasznu honi vezér: gazdasági, házi 's kalendáriom 1839. köz esztendöre. Pest, 1839. 224.; Pesther und Ofner Wegweiser Kalender für das … Jahr 1838. Pest, 1838. 91. Bene doktor kétemeletes, mára már elpusztult házát jeles építészünk, Pollack Mihály tervezte (1820). *Bierbauer Virgil*: Pesti építőmesterek munkássága, 1809–1847. In Tanulmányok Budapest multjából. I. Budapest, 1932. 93.; *Bibó István*: Pollack Mihály. Budapest, 2008. 95.

37 A rokkant és szolgálatra képtelen katonák szállásául szolgáló, háromemeletes barokk épület, a „*rokkantak palotája*", az ún. Invalidusok Háza. (Invalidus [lat.] = hadirokkant.) 1783-ban az épületbe gránátos katonákat költöztettek. Az ekkortól Gránátos-kaszárnyaként is ismert laktanyát másként Károly-kaszárnyának hívták. A mai Központi Városháza, a Főpolgármesteri Hivatal épülettömbje ekkor a gránátosok laktanyája volt. Róluk kapta az utca is egykori nevét (Gránátos utca, németül: Grenadier-Gasse [1830]). Mai neve: Városház utca (V. Belváros). Erre az utcára nézett a vármegye régi kuriális házának főhomlokzata, egy cseréptetős, hosszú, dísztelen, egyemeletes ház. A Pest-Pilis-Solt megye közigazgatásának székhelyéül szolgáló vármegyeházának alsó, földszinti részében voltak a jegyzői hivatalos szobák, míg az emeleten a másodalispáni szállás. *Rexa Dezső*: A Gránátos-utcza és épületei. In Tanulmányok Budapest Múltjából. 10. Budapest, 1943. 190–192.

38 Az óriási épülettömbben március 14-én délben még csak 200, este már 600 ember keresett menedéket. Másnap, 15-én estére az Invalidus Ház épületében az árvíz elől menekültek száma már elérte a 3000 főt. *Asztalos M.* 1938. 41–42.

lóval. Odébb a' Kendelényi ház[39] öszveomolva, a' vármegye ház dülő félben, 's a' Vármegye uttzában[40] majd minden ház támogatva, több helyeken a' canalisok be szakadva. A Kulcsár házig[41] mehettem, ezentúl tenger borított még mindent. A' Magyar Színház[42] is úszott, 's tetemes károkat vallott, Isten tudja mikor fognak játtzhatni benne![43] A' mint mondják a város egyéb részeiben még nagyobb az inség.

Martius 17 Szombat. Reggel el indultam széllyel nézni a' városban. Az Úri 's Váczi utzának fele ki bújt a' vízből, a' kereskedők seperték boltjaikat, 's nézték az okozott ká-

39 Kendelényi ház: lakóház az egykori Sarkantyú(s) utcában (Sporer Gasse); a ház száma: 9. Korábbi helyrajzi száma: 608. Az utca mai neve: Vitkovics Mihály utca (V. Belváros). *Ráday M.* 2013. 628. Ebben a házban lakott Kendelényi Károly (1808–1850) ügyvéd, több ismert család (pl. a Fáy) ügyvédje és perbeli meghatalmazottja. Az első népképviseleti országgyűlésen Pest város IV. választókerületének (Józsefváros) képviselője volt. *Pálmány B.* 2002. 445–447. Halála után felesége, Szily Borbála lett a ház tulajdonosa, amely azután Kendelényi Borbála néven van nyilvántartva a házjegyzékekben. *Patachich, Joseph*: Beschreibung der königlichen Freistadt Pesth. Pest, 1833. 20.; Szab. kir. Pest városában lévő házak-jegyzéke… 10.; Pesther Häuser-Schema 20. A család neve nem szerepelt a segélyben részesültek listáján. Magyar kacellániai levéltár A 103 34. d. Az 1838. évi pesti árvízre vonatkozó iratok. Károsultak jegyzéke 2. Pesti vízkárosúlt, 's az ajándéksegedelemben részesitett Háztulajdonosok Névjegyzéke.

40 Vármegye utca, V. Belváros. Előzőleg: Megyeház utca (Comitathaus-Gasse), Vármegyeház utca, Vármegye utca (Comitat-Gasse). *Ráday M.* 2013. 612.

41 Kulcsár- vagy Kultsár-ház: Kultsár István (1760–1828), a magyar művelődéstörténet kimagasló alakja, jeles író, lapszerkesztő özvegyének háza az egykori Zöldkert utcában (Grüngarten Gasse). Ezt az utcát Wesselényi Miklós báró naplójának tanúsága szerint már március 14-én éjjel magas víz borította. Wesselényi naplójából idéz *Asztalos M.* 1938. 33. Egy Némethy nevű ember, aki néhány nappal a szörnyű katasztrófa után tette közzé személyes élményeit és megmenekülése körülményeit, lejegyezte, hogy a Kulcsár-ház zsúfolásig telve volt lakókkal, s rémítő volt hallani *„a segélyért esdeklő nép tömegének kurjantását"*. *Némethy*: Pesti Dunakiöntés. Hasznos Mulatságok 1838. 26. sz. márc. 31. 194–197. Idézi *Asztalos M.* 1938. 57. Az addig még nőtlen és egyedülálló Kultsár, közelgő halálát érezve, föltehetően 1822-ben, elvette feleségül az őt gondosan ápoló gazdasszonyát, Perger Anna Máriát (*1789?–†1865). OSZK Mft Gyászjelentések A–Zs. F8/35797. Az író halála után özvegye folytatta a Kultsár által szerkesztett *Hazai 's Külföldi Tudósítások* című politikai lap kiadását. Az özvegy neve szerepel a pesti háztulajdonosok listáján mint újság szerkesztőnője (Wittwe und Redacteurin der Zeitschrift). Pesti háztulajdonosok összeírása, 1830–1840. Innere Stadt (Belváros) Budapest Főváros Levéltára IV. 1202 s. Ő egy szép emeletes házat építtetett a Reáltanoda utcában, a tanoda mellé. *Karacs Teréz*: Jegyzetek Kultsár István életéből. In *Sáfrány Györgyi* (szerk.): Teleki Blanka és köre: Karacs Teréz, Teleki Blanka, Lővei Klára. Budapest, 1963. 175–176. /Magyar századok./ Az 1830–1840-es évek sokat foglalkoztatott építészének, Zofahl Lórántnak 1833-ban szerkesztett tervei alapján készült el az épület. *Bierbauer V.* 1932. 97. A korabeli házjegyzékekben megtaláltuk a háztulajdonosok között Kultsár Anna nevét az I. kerületi (Belváros) Reáltanoda utcában. A régi, városrészenkénti folytatólagos számozás szerint a 488. szám alatt, míg a ház új száma a 2-es volt. Pesther Häuser-Schema. Übersicht der neuesten Gassen und Hausnummern-Ordnung in der kön. Freistadt Pesth. Verfasst nach amtlichen Aufnahmen. Pest, 1852. 16.; Szab. kir. Pest városában lévő házak-jegyzéke, mellyben valamennyi térek, utczák, házak, ezen utóbbiak tulajdonosai… benfoglaltatnak. Pest, 1863. 8. Az utca korábbi nevét (Kolbacher utca, Kolbacher Gasse) Kolbacher Mátyás kamarai hivatalnok, harmincadhivatali ellenőr közeli kertjéről kapta. Mai nevét (Reáltanoda utca, V. Belváros) 1861-től viseli, ugyanis ebben a rövid utcában épült fel Hild József tervei alapján az ország első magyar nyelvű főreáliskolája (1855–1857) késő klasszicista stílusban. *Ráday M.* 2013. 492–493.; *Déry Attila*: Belváros – Lipótváros: V. kerület. /Budapest építészeti topográfia 2./ [Budapest], 2005. 264–265.

42 Pest vármegye színháza, a Pesti Magyar Színház, a későbbi Nemzeti Színház (1840-től), 1837. augusztus 22-én nyitotta meg kapuit. Földváry Gábor másodalispánnak meghatározó szerepe volt abban, hogy az akkori Kerepesi út (Kerepescher Strasse, ma: Rákóczi út, VII. Erzsébetváros) és Országút (Land Strasse, ma: Múzeum körút, V. Belváros) sarkán, a Hatvani-kapun kívül, felépülhetett a színház, ifj. Zitterbarth Mátyás tervei alapján (1835–1837).

43 Az épületbe betóduló víz főként a színház gázvilágítását tette tönkre. Az így keletkezett kárt mintegy 2000 váltóforintra becsülték. Ismeretlen személy levele bátyjához az árvíz pusztításairól. Buda, 1838. márc. 20. In *Kaján Imre* (szerk.): Dokumentumok az 1838-as pest-budai árvíz történetéből. Budapest, 1988. 16. A súlyos károkat szenvedett teátrum csak április 16-án nyitotta meg újra kapuit a színházlátogatók előtt. Szerencsére a színház berendezésének nagy részét a komikus színésznek, Szilágyi Pálnak, a híres színésznő, Szilágyi (Bulyovszky) Lilla apjának köszönhetően, sikerült megmenteni. *Rédey Tivadar*: A Nemzeti Színház története. Az első félszázad. Budapest, 1937. 138–139.; *Szilágyi P.* 1975. 130–134.; Bártfay László naplói. Sajtó alá rendezte és bevezette: *Kalla Zsuzsa*. Budapest, 2010. 30.

rokat, de itt a házak épen állottak. A' Nagy piatzon[44] a Derra két emeletes ház,[45] noha víz sem ért hozzá, öszve omlott, 's csak festett falai, a' függönyök 's néhány képek láttzottak a' falakon. A' Dunán gőzhajó hordta át Budára az embereket. Később Földváry Alispán Urral[46] és Ecksteinnal,[47] ki a' veszély alatt álom 's étel nélkül dolgozik,[48] ki ladikáztunk a Kerepesi lineához,[49] a' hihetetlenségik [!] borzasztó volt mit erre láttunk! Az egész Jósef 's Therezia város öszve omlott, ritka uttza hol három négy ház épen maradt. Innen az Üllői lineához[50] lovagoltunk, erre hasonlóan minden rom. A' Ludoviceánál[51] több mint öt ezer szegény ember nyomorog,[52] a' beteg már is sok. Láttam egy döglött lónak miként hordták el farát enni. Nevezetes látni mint tódul az éhes nép, ha valahol kenyeret osztanak. Nyomban itélő hatalommal van fel ruházva a Városi Tanács a lopók akasztatására.[53] Wesselényi mint

44 Nagy piatz: a mai Erzsébet tér (V. Lipótváros) egykorú elnevezése: Piac tér (Markt Platz). *Ráday M*. 2013. 216. Ez a teret, mivel a Belváros többi részéhez képest kissé magasabban feküdt, a vízáradat elkerülte. Az első rettenetes éjszakán ezt kihasználva, sok ezer ember táborozott a márciusi hidegben, a szabad ég alatt, ezen a vízzel nem elárasztott, piacként használt téren. *Tonelli S*. 1944. 31. A közelgő József-napi (március 19-i) országos vásár miatt a vidékről Pestre özönlő vásári nép tömegei ekkorra már elözönlötték a város fő piacterét, ahol igen sok vásári sátrat és elárusító bódét állítottak fel. *Asztalos M*. 1938. 44.; *Trattner J*. 1838. 220. Petrichevich-Horváth Lázár, a konzervatív író és hírlapíró, miután veszélyeztetett szállását el kellett hagynia, „*három nap és éjt*" volt kénytelen egy vásári sátorban „*tanyázni*". Széplaki Petrichevich Horváth Lázár naplója az 1837–38. évekről. Buda, 1838. márc. 19-i bejegyzés. In A Petrichevich család naplói. II. 3. Közli: *Báró Petrichevich Horváth Emil*. Budapest, 1941. 40.

45 A kétemeletes házat Derra Naum görög kereskedő építtette, majd a ház Duna felőli oldalának 1838-as ledőlése után a család Hild József tervei alapján újjáépíttette (1838–1839). *Déry* 2005. 128. A sarokház az V. kerületben (Lipótváros), a mai József Attila (egykor: Fürdő [Bad Gasse]) utca 16. és az Október 6. (korábban: Bálvány [Götter Gasse] utca 2. szám alatt található.

46 Földváry Gábor (1787–1854): mérsékelten ellenzéki politikus, 1832-től 1838-ig Pest-Pilis-Solt vármegye másodalispánja, utóbb a megye főispáni helytartója. 1843 és 1846 között Csongrád megye főispánja. Elévülhetetlen érdemei voltak a Pesti Magyar Színház, a későbbi Nemzeti Színház létrehozásában (1837). Vas Gereben róla írta *Egy alispán* c. híres regényét (1858).

47 Eckstein Adolf (1807–1872): pesti ügyvéd, távollevő főrendek követe az 1832/36., az 1839/40. és az 1847/48. évi országgyűléseken. *Pálmány B*. II. 2011. 1671.

48 A herkulesi termetű és nagy testi erővel bíró fiskális bátorságával és önfeláldozásával sok ember életét mentette meg. *Asztalos M*. 1938. 50. Hősies helytállásáról a kritikus napokban a jól értesült angol írónő, Julia Pardoe is megemlékezett a reformkori Magyarországot és annak intézményeit bemutató, nemzetünk iránt nagy rokonszenvet tanúsító, háromkötetes munkájában (The City of the Magyar or Hungary and her Institutions in 1839–40. I–III. London, 1840), külön fejezetet szentelve művében a pesti árvíznek. *Julia Pardoe*: A magyarok városa avagy Magyarország és intézményei 1839–1840-ben. I. Máriabesnyő, 2015. 149. A hazai sajtó is beszámolt róla, hogy a veszély napjaiban „*személye veszélyeztetése által… buzgón szorgalmaskodott*", s „*kitünő érdemeket szerze*", amiért őt érdemei elismertetéseként Pest vármegye 1838. ápr. 30-án, Pesten tartott közgyűlésén a megye karai és rendei fölterjesztették az uralkodóhoz a nemesi cím megszerzésére. Jelenkor 1838. 37. szám. május 9. 145.; A' pesti nagy árvíz. Rajzolatok a' társas élet és divatvilágból 1838. I. 23. szám. március 22. 174.; vö. Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára PPS vm. Nemesi Közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési iratok. IV.3 c/1 1837–1838. 1837. 1. kútfő/1838. Végül is az uralkodó nem támogatta Eckstein nemesi rangra emelését.

49 Kerepesi linea: Kerepesi út (Kerepscher Strasse), a mai Rákóczi út (VII. Erzsébetváros, VIII. Józsefváros). Linea (lat.) = határ, vonal; átvitt értelemben valaminek a vége, határa.

50 Üllői linea: Üllői út (Üllőer Strasse). A XIX. században a VIII., IX. és a X. kerületen végig, az egykorú Pest határáig húzódó hosszú út. *Ráday M*. 2013. 603.

51 A Magyar Hadi Akadémia Pollack Mihály által tervezett épülete az Orczy-család kertjében 1836 végén készült el. A hatalmas épületegyüttes 124 szobát, 37 tantermet, 17 konyhát és 62 éléskamrát foglalt magában. *Bibó* 2008. 124–128.

52 Mivel az épület még üresen állt, s az árvíz még a legmagasabb vízálláskor is csupán az előtte lévő park széléig ért el, nagyon sokan menekültek oda. 16-án este már 6000 ember húzódott meg a falai között, s ez a szám később a 10 000-et is elérte. *Asztalos M*. 1938. 41.

53 Lónyay János árvízvédelmi királyi biztos előterjesztésére József nádor Pest városát rögtönítélő hatalommal ruházta fel, amely kötél általi halált helyezett kilátásba a rablók és tolvajok számára. *Asztalos M*. 1938. 82. A pesti városi tanács tevékenységéről a nagy árvíz alatt Wesselényi igen lesújtóan emlékezik meg naplójában. Tehetetlenséggel vádolta a tanácsosokat, úgy tapasztalta, hogy a mentésből nem igazán vették ki a részüket.

egy Isten jár a nyomorok bokrai közt! De le kell tenni tollamat, mert sem a' veszély nagysága, irtóztatósága, sem kavart fogalmaim képessé nem tesznek hogy csak gyenge rajzát is adhassam a' századokra ható veszélynek! Pest – a' roppant emelkedő, a szép, virágzó ífjú Pest, le alázva, fél századra van vissza nyomva.

Martius 22. Csötör[tök]. A' vízözön után szomorú Pestnek képe. Minden mulatság zárva, minden, ki futhatott, itt hagyta az elöbb örömök, most nyomorúság fészkét. A' fiúk, barátim, töbnyire elszéledtek, el esmerős házaim is. Még Földváryék vagynak itt, nálok sok, különben unalmas orát, jól töltök el. Szomoru látvány a be ázott boltok, árúk, szemlélete is, a düledezett, támogatott házak, a' ki éhezett, rongyokba burkolt, kolduló, asszonyok, gyermekek!

Collegáim meg kerültek; Sturman egy hét mulva jött haza, életveszély közt mentette meg beteg öttsét. Az inség enyhitésire nehány szép adakozást halottunk már. Sina 110 ezer,[54] a' császár 20 ezer pengöt küldöttek. Biztat a remény, hogy a' haza szíve, fel fog még romjaiból emelkedni, 's elöbbi szárnyaira kelve, [fog] röpülni a haladás pályáján, szét árasztandó a' miveltség, 's jól lét üdveit, a' nagy testben, a szegény hazában!

Az 1970-es nagy tiszai–marosi árvíz és Makó kitelepítésének emlékezete

VÍZÜGYI HELYZET AZ ALSÓ-TISZA ÉS A MAROS VIDÉKÉN

Magyarország délkeleti részének vízügyi körülményeit a korábbi évszázadokban a Tisza és mellékfolyóinak természetes kialakulású és állandóan változó lefolyási nyomvonala határozta meg. A sík terület, a lejtés hiánya okozta a hatalmas kanyaros kitérőket. Emiatt megnőtt a víz útja, a nagyvizek levonulási ideje.[1]

A XIX. század közepétől meginduló Tisza-szabályozási munkálatok a folyó hosszát mintegy negyven százalékkal csökkentették. Csongrád megye a Tisza völgyén belül a legmélyebben fekvő terület, emiatt különösen fontos az ár- és belvízvédelem. A Széchenyi István által kezdeményezett és Vásárhelyi Pál által kidolgozott országos Tisza szabályozási terv végrehajtása lassan haladt, mert a közvetlenül érdekeltek anyagi ereje kevés volt a védelmi töltések gyors megépítésére. Ez Szeged pusztulásához vezetett az 1879-es nagy árvízben.[2] A pusztulás utáni széles körű összefogás (az európai fővárosok segítségnyújtása ma a körút részeinek elnevezéseiben tükröződik) eredményezte a város újjáépülését, és a

Mint írta: „*dolgozva keveset lehetett látni*". A megelőzés érdekében szinte semmit nem tettek a közelgő veszedelem elhárításáért. *Asztalos M.* 1938. 36.

54 Báró Sina György (1783–1856) bankár, mecénás, a Lánchíd építésének fő támogatója; pénzadománya 40 ezer pengő forint volt. *Asztalos M.* 1938. 97.; *Sántháné-Fodor B.* 1988. 385.

1 *Farkas Csaba*: Történelmi bevezető, 9. In Emlékkötet az 1970. évi Maros és Alsó-Tisza vidéki árvízről. Tanulmányok Csongrád megye történetéből. XXXVIII. Szerkesztette: *Berta Tibor–Biernacki Karol*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2010. Továbbiakban röviden: Emlékkötet.

2 *Dr. Vágás István* (hidrológus és a töltésállapot-vizsgáló csoport vezetője): Bevezető az 1970. évi árvíz 40. évfordulója megemlékezéséhez. In Emlékkötet 13.

tanulságot, hogy a védelmi építmények, berendezések fenntartásáról folyamatosan gondoskodni kell. 1881 és 1966 között 17 olyan év volt, amikor magas tiszai vízállások fenyegették Szegedet, amelyek ellen sikerült védekezni.[3]

A XX. század első felében közel 4000 km csatornát építettek. Kialakult egy hatékonyan működő speciális rendszer: folyammérnöki hivatalokkal, vízszabályozási-ármentesítői társulatokkal. 1940-ben létrehozták az országos árvízvédelmi kormánybiztos intézményét, amely az ár- és belvíz elleni védekezést szervezte.

1945 után a magán- és társadalmi szervezetek, társulások kiszorultak a rendszerből, a vízügyi feladatok ellátását az állam vette át. 1948-tól 12 vízgazdálkodási körzet alakult ki. 1953-ban felállították az Országos Vízügyi Főigazgatóságot. Ennek egyik területi vízügyi igazgatósága Szeged székhellyel jött létre. A modernizációt anyagi eszközök hiánya miatt nem tudták elvégezni, a védelem eszközei még 1970-ben is jórészt elavultnak számítottak. A szövetkezetesítés, a tagosítások számos ár- és belvízvédelemmel kapcsolatos csatornát semmisítettek meg. Az 1960-as évek szárazabb időszaka után az 1970-es évek elején csapadékosabb időjárás következett, nőtt a belvizesedés, a tavasszal levonuló tiszai árhullámok hosszan terhelték a töltéseket. 1970-ben a teljes Tisza-völgyre kiterjedő árhullámok második katasztrofális elöntéssel fenyegették a várost.[4]

A Maros egész vízgyűjtő területén a XVIII. században mintegy 34 nagyobb árvíz volt, átlagosan minden harmadik évben alakult ki komoly árhullám, ezekből 5–6 óriási méretű volt. 1821-ben a Maros Szentlőrincnél átszakította a töltést, és néhány óra alatt elborította az egész várost. Erről Gilitze István népköltő verset is írt, Szirbik Miklós is megemlékezett róla krónikájában. A lakóházak harmada dőlt össze és a körzet sókészletének fele és az összes szőlő elpusztult. A Maros szabályozása végül 1845 és 1872 között történt meg.[5]

AZ ÁRVÍZVESZÉLY ÉS A VÉDEKEZÉS 1970-BEN

1970 kora tavaszától július elejéig a Maros, a Tisza és a Körösök addig nem látott árvízzel fenyegették Csongrád megyét, az elsőfokú belvízvédelmi készültséget már január 6-án, a harmadfokút február 2-án rendelték el. Makó legmélyebb részén, Honvéd városrészben és a külterületi szántóföldek nagy részén egyszerre okozott gondot a talajvíz, a csapadékvíz és a hólé. A vasútvonal és az árvízvédelmi töltés között fekvő Lesi városrészből már januárban megkezdődtek a kitelepítések. Május 12-én a Maros vízgyűjtőjének területén 100 milliméter csapadék hullott 48 óra leforgása alatt – mindez soha nem tapasztalt árhullámot indított el a folyó felső szakaszán.[6] A Tisza teljes vízgyűjtő területén hasonló veszély alakult ki. 1970. május 16-án 398 centimétert mértek a Maros makói szakaszán; Makón városi védelmi bizottságot alakítottak. Az átázott gátakon egyre több helyen szivárgott át, Makó határában több csatornából is kilépett a víz. Május 19-én érte el a levonuló árhullám a magyar–román határt. Dégen Imre államtitkár, árvízvédelmi kormánybiztos elrendelte a legmagasabb fokozatú árvízvédelmi készültséget. Megkezdődött a védelmi felvonulás a Maros magyarországi szakaszára, hatalmas erőket vontak össze a városban. A kormánybiztos gépkocsin bejárta a Maros hazai töltéseit, tárgyalt Makó vezetőivel, majd a szegedi

3 *Dr. Vágás István* 14.
4 Emlékkötet: *Farkas Csaba* 9–11.
5 Emlékkötet: *Medgyesi Pál*: Múltidézés – tanulságok. 17–18.
6 https://hu.wikipedia.org/wiki/1970-es_mak%C3%B3i_%C3%A1rv%C3%ADz Lt. 2020. 07. 11. 14. 34.

vízügyi igazgatósággal. Vágás István mérnökkel, a műszaki tudományok doktorával a következő rövid beszélgetést folytatta le:

„*Milyen magasságú tetőző vízállás várható a Maroson Makónál? Mit jelent ez a magasság Makó terepszintjéhez képest?*" A válasz ez volt: 630 cm várható, ez 50 cm-rel több, mint az eddig előfordult legmagasabb makói vízállás. A várható tetőzés Makó legalacsonyabb terepszintjét 6 méterrel, az átlagosat 3–3,5 méterrel fogja meghaladni. Dégen Imre döntött: „*Akkor Makót kiürítjük!*"[7] Fock Jenő miniszterelnök és Czinege Lajos honvédelmi miniszter utasítást adott a megyei területi bizottságnak, hogy rendeljék el a makói kitelepítést.

A Maros 1970. május 20-án este 22 órakor tetőzött 624 centiméteren, miközben a várostól négy kilométerre nagy mennyiségű vízzel feltörő buzgárcsoport (fakadóvíz a töltés védett oldalán) alakult ki. Teljes mozgósítást rendeltek el, a várost 56 mérnök, 92 technikus, 178 vízügyi szakdolgozó, a makói tűzoltóság, 2600 polgári személy, két-két honvédségi alakulat, szovjet katonai egység, műszaki zászlóalj, valamint egy-egy karhatalmi alakulat, 120 fős rendőri egység, polgárvédelmi egység, munkásőr- és vöröskeresztes zászlóalj védte.[8] A Csongrád Megyei Árvíz- és Belvízvédekezési Bizottság május 20–21-én elrendelte Magyarcsanád, Apátfalva, Maroslele, Óföldeák és Makó részleges kitelepítését. Makóról 20-án éjszaka Hódmezővásárhelyre telepítették a kórházat 186 gondozottjával és ápolónőjével, a szociális otthont 143 fővel, a gyermekotthont 40 fővel, a gyógypedagógiai intézetet 94 fővel. A lakosság további kitelepítendő része május 21-én távozott, többségük Hódmezővásárhelyre és Szentesre. Akkor Makó lakossága 32 000 fő volt, ennek nagy részét a védekezés során kitelepíteni szenzációnak számított. A munkaképes férfiakat mindenütt beállították a védelmi munkákba. Összességében 25 ezer embert kellett kitelepíteni, ebből 14 ezer ember Hódmezővásárhelyre került.[9] Az Árvíz- és Belvízvédelmi Területi Bizottság (ÁTB) irányításval nagy szervezettséggel és fegyelemmel végrehajtott intézkedés az árvízi védekezés műszaki történetének fontos mérföldköve volt.

Élőlánc a homokzsákokon a Hadár-buzgárnál
(MNL Csongrád Megyei Levéltára)

Május végén a veszélyhelyzet a Marosról áttevődött a Tisza szegedi szakaszára. A Maros első árhullláma a Tiszába szakadt, de a május végén kialakult második „*oldalba kap-*

7 Emlékkötet: *Dr. Vágás István* 14.
8 https://hu.wikipedia.org/wiki/1970-es_mak%C3%B3i_%C3%A1rv%C3%ADz Lt. 2020. 07. 11. 14. 34.
9 Emlékkötet: *Farkas Csaba* 11.

ta" a Tisza fő árhullámát Szegednél. Amikor május 22-én elrendelték a kitelepítésre való felkészülést, Újszegeden szinte pánikhangulat alakult ki a lakók körében. Végül azonban a kitelepítést nem kellett végrehajtani. Az árvíz 962 cm-rel tetőzött.[10] Ha kivetítenénk ezt a magasságot, a Széchenyi téren álló Vásárhelyi Pál szobornál több mint másfél méterrel volna a tér szintje felett.[11]

Az árvízvédelemre az állam jelentős humán erőforrást biztosított. A rendőri-karhatalmi, katonai alakulatokon kívül szovjet katonai egységek is részt vettek a védekezésben. A Honvédelmi Minisztérium 4000 katonát vezényelt a térségbe, Győrből 350 fős karhatalmi csoport jött, a makói kitelepítésre gépkocsik érkeztek Szombathelyről, Tapolcáról, Veszprémből, Pécsről és Tatabányáról. Szegeden 5–600 főnyi vidéki gépkocsivezető dolgozott május végén, a védekezési munkákban átlagosan 12 660 ember dolgozott naponta. Június 5-én volt a legmagasabb létszám: 21 678 fő. A munkásőr zászlóaljak 1300 fős állománya a veszélyeztetett településeken közrendvédelmi, rendfenntartási, közmunkaerő és forgalomirányítási feladatokat látott el. A kitelepített körzetekben kisebb bűncselekményeket elkövetőket gyorsított (nem statáriális) eljárással ítélték el.[12]

A VÉDEKEZÉS SORÁN MEGOLDANDÓ FELADATOK

A Csongrád megyében megoldandó szervezési feladatok (az MSZMP Csongrád megyei Bizottsága koordinálásával) az alábbiak voltak. Bizottságok, összekötők, felelősök megszervezése, védvonal és lokalizációs vonal kiépítése, annak ellenőrzése, Szállítási Operatív Bizottság működtetése. Május 25-től június 16-ig árvízvédelmi napi felügyeleti naplók vezetése és kommunikáció, hidrológiai jelentések, kapcsolatok megszervezése, kitelepítési és védekezési tervek elkészítése és zökkenőmentes végrehajtása. Biztosítási, kárrendezési és gyorssegély ügyek rendezése, közmunkát végzők számára átlagbér kifizetésének biztosítása, közétkeztetés megszervezése, sofőrök, kitelepítettek és szakemberek megfelelő elszállásolása, figyelőszolgálat és preventív fóliaszigetelés megszervezése. Az algyői olajmező védelme, a veszélyeztetett településeken a termelés teljes leállásának elkerülése, gazdaságos gépkocsimozgatás megszervezése, buzgárok, fakadóvizek lokalizálása, szúnyogirtás, katonák, védekezők és a lakosság számára kikapcsolódás biztosítása (népi együttes fellépése, filmvetítés), boltok áruellátásának és nyitva tartásának biztosítása.[13]

FELADATOK MAKÓN

Meg kellett küzdeni a Maros és a Tisza együttes fenyegetésével, a belvízzel és a folyamatosan szakadó esővel. A védekezés idején megnőtt a városban tartózkodók száma. Az akkori makói Vízmű Társulatnak meg kellett oldania az ivóvízellátás és szennyvízelvezetés rendszerének működtetését – árvíz idején. Dolgozói, Medgyesi Pál vízügyi mérnök vezetésével, kidolgozták a kutak, a víztermelő telepek, a szennyvízátemelők és a két szennyvíztisztító védelmét. A kevés kútkapacitás ellenére folyamatos túlnyomás alatt kellett tartani a vízvezetékrendszert Makón és a környező településeken, hogy ne jussanak szennyező anyagok a vízellátó rendszerbe. A vízmű teljes kapacitással dolgozott a védekezés időtartama alatt

10 Emlékkötet: *Farkas Csaba* 12.
11 https://hu.wikipedia.org/wiki/1970-es_mak%C3%B3i_%C3%A1rv%C3%ADz Lt. 2020. 07. 11. 14. 34.
12 Emlékkötet: *Farkas Csaba* 12.
13 Emlékkötet 226–283.

és a visszatelepítés után is, a városban nem történt szennyvízkiöntés sem. A városi fürdőben az úszómesterek és fűtők mosták a törülközőket, a katonák ruházatát és biztosították a védekezésben részt vevők tisztálkodási és pihenési lehetőségét. A sokfrontos helytállás csökkentett létszámmal (hiszen a nőket kitelepítették) nagy próbatétel és vezetési tapasztalat is volt egyben.[14]

Érdemes kiemelni az egyes bizottságok makói vezetőinek nevét: B. Nagy Sándor kitelepítés vezető, az egészségügyi stáb vezetője dr. Vágó Magdolna városi főorvos h., a szállítási stáb vezetője Orbán Ottó, a jogügyi stáb vezetője dr. Stenszky Miklós, a közerő stáb vezetője dr. Szabó Imréné, a kitelepítettek és hozzátartozók összekötője Szalma István ált. isk. igazgató, a műszaki stáb vezetője Maglóczki András mérnök, az állategészségügyi stáb vezetője Bálint János. Élelmezési és kereskedelmi stáb vezetője Ungyi János.[15]

A lakosság tájékoztatására megjelentették a *Makói Árvízvédelmi Híradó* 8 számát, illetve szinte naponta készült tájékoztató Csongrád megye árvízvédelmi helyzetéről az MSZMP Csongrád megyei Bizottsága részéről. A kitelepítettek a közvetlen veszély elmúltával, június 3-án térhettek vissza otthonaikba.

A FELTÉTLENÜL ÉS GYORSAN MEGOLDANDÓ FELADATOK SZEGEDEN

A töltések oldalát tartósan borító víz átszivárgásának korlátozása, a magassági hiányok pótlása, a töltések védőképességének folyamatos fenntartása, a keletkező meghibásodások állandó figyelése és kijavítása.

A védőfalat homokzsákokkal meg kellett támasztani.

A vasúti, autóbuszos és tehergépkocsis szállítások koordinálása a védekezéshez szükséges anyagok (kő, homok, fa, föld, zsákok, kohósalak, beton stb.) és eszközök biztosítása érdekében.

A kitelepítettek ruházattal, takarókkal, élelmiszerekkel, gyógyszerekkel, főzőedényekkel való ellátása.

1970. június 4-én 49 napi éjjel-nappali megfeszített védekezés meghozta a sikert, a szegediek, a vízügyi szolgálat és a katonák hősies helytállásának köszönhetően.

AZ ÁRVÍZ UTÁN

Az 1970-es árvíz megmutatta az árvízvédelem hiányosságait és az elvégzendő fejlesztési feladatokat. A legfontosabbak a marosi töltések és a szegedi partfal újjáépítése voltak. A szegedi partfalat 1973 és 1979 között látták el betonelemekkel. Az árvízi védekezés tapasztalatait később hasznosítani tudták. Nagyobb károk a lakosság vagyonában és életében nem keletkeztek. A gazdaságban voltak veszteségek, amiket nehezen lehetett enyhíteni. Másodvetésekkel és rövid tenyészidejű növények vetésével, az állattenyésztés hozamának és az egyéb tevékenységek árbevételének növelésével pótolták a kieséseket. Az 1970. évi termelési terveket a későbbiek folyamán pótnapok beiktatásával teljesíteni kellett.[16]

Az árhullám levonulása után, június 10-én mérték föl a károkat, valamint a kitelepítés költségeit – az összeg meghaladta a 294 millió forintot. Az újjáépítés ösztönzésére a kormány hosszú lejáratú építési kölcsönt biztosított, a Magyar Vöröskereszt több éven

14 Emlékkötet: *Medgyesi Pál* 20.
15 Emlékkötet 190–194.
16 Emlékkötet: *Farkas Csaba* 12.

át osztotta még a károsultaknak a segélyeket. A Maros gátjait átlagosan 1–1,5 méterrel magasították meg, talapzatukat kiszélesítették. Az árvíz fordulópontot jelentett: az akkori kormány elérkezettnek látta az időt Makó fejlesztésére (addig ugyanis a jugoszláv határ közelsége és az egyéni gazdálkodás jelentős aránya miatt a területfejlesztési politika a várost ebből kirekesztette). Végrehajtották a főtér rekonstrukcióját, lakótelepet hoztak létre, megindult az iparfejlesztés is, országos és megyei gyárak leányvállalatait létrehozva a városban.

Vágás István későbbi tapasztalatai alapján azonban a cselekvés erejének lanyhulása következett be a vízügyi szolgálatban, tehát ma sem indokolatlan az aggodalom a klímaváltozásnak is kitett folyóvizes, mélyföldes területeken.[17]

A nagyobb árvizek kivédésére a Tisza völgyében elkészült az új Vásárhelyi-terv, néhány tározó is megépült. A veszélyt okozó árvízi csúcsok leválasztásával és tározásával megszelídíthetők az egyre nagyobb árhullámok. Közös együttműködés kell, hogy a vizet el lehessen raktározni és száraz időben felhasználni. A föld-, erdő- és lakóház-tulajdonosoknak ez egyaránt kötelessége.[18]

Az új makói árvízi emlékjel
(Pál László György felvétele)

EMLÉKEZET

Az 1970-es nagy marosi árvíz emlékének megőrzésére az óriás buzgár megállításának helyén az ATIVIZIG emlékművet állított a töltés mellett, a Landori erdőknél. Bronz emléktábláján az árvízi védekezésben résztvevők előtti tiszteletadás mellett olvasható egy idézet Gilitze István makói parasztköltő *P. Makó városának víz által való pusztulásáról* című 1821-es művéből.

A nagy árvíz utáni évben, a makói Csanád vezér téren beton emlékművet emeltek az 1821-es és az 1970-es árvíz emlékére. Helyére 2000-ben Szent István lovas szobrát állították.

Az árvíz 40. évfordulóján megemlékezést és emlékülést szerveztek a Városháza nagytermében. Ekkor 16 tablóból álló tárlattal és egy

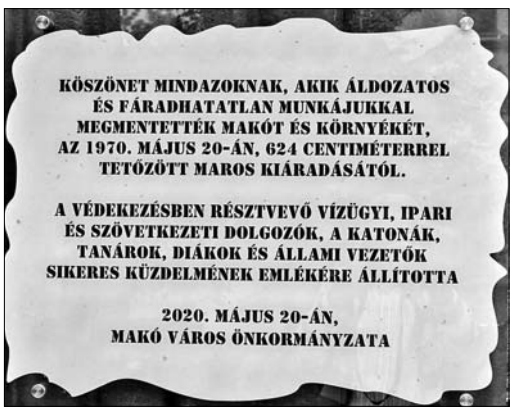

A köszönet szavai az új makói árvízi emlékjel oldalán
(Pál László György felvétele)

Az 1970. évi Alsó-Tisza vidéki árvíz emlékezete

17 Emlékkötet: *Dr.Vágás István* 15.
18 Emlékkötet: *Medgyesi Pál* 22.

címet viselő kötettel **e**mlékezett a nagy küzdelemre Csongrád Megye Önkormányzata és a Csongrád Megyei Levéltár. A dokumentumok tanúsítják, hogy a tényleges szervező- és védekezési munkát a jól felkészült vízügyi szakemberek irányítása mellett emberek ezrei végezték.

Karsai Ildikó, makói grafikus az árvíz 50. évfordulójára elkészítette egy új árvízi emlékmű terveit, de az önkormányzat egyelőre nem talált forrást a megvalósításához. A múltra, a védelemben részt vett hősökre és a további kötelességekre emlékeztethet azonban Makó új, 2020-ban elkészült, szerény, de hatásos árvízi emlékműve, a Szegedi és a Kölcsey utca találkozásánál.

A tapasztalatoknak és az új gátak megépítésének köszönhetően 2002-ben és 2006-ban a védművek ellen tudtak állni az 1970-es vízszintet meghaladó áradatnak is.

Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna

Adatok két nógrádi kis tó történetéhez

A JENŐI-TÓ

Diósjenő Nógrád megyei község, a Börzsöny keleti lábánál fekszik. Régóta lakott hely, már a XIII. században is létezett. 1285-ben a budai káptalan feljegyzéseiben szerepel először, akkor mint Jenő település: „*Ladomér esztergomi érsek a budai káptalannak oda ítéli a sóadót s a pest- és jenői vámnak harmadrészét a pesti hajósok ellenében.*"[1] A középkorban vámos hely volt, sőt 1460-ban városi kiváltságai is voltak.

A Jenői-tó **(Langó Zsuzsanna felvétele)**

A település melletti, a jelenlegi mérések alapján 38 hektáros tó története azonban még régebbi időkre nyúlik vissza.

A Kr. u. I–II. században germán, kvád és markomann törzsek foglalták el az Ipoly és a Garam völgyét, de a Börzsöny nyugati és déli lábánál is megjelentek. Gyakran intéztek támadást a rómaiak Pannóniája ellen. Marcus Aurelius császár hadjáratot vezetett ellenük, és sikeresen visszaverte támadásaikat. A csaták helyszínéről az ókori források konkrét támpontot nem adnak, de annyi bizonyos, hogy a Dunától északra dúltak a harcok,

1 *Knauz Nándor*: A budai káptalan regestái. 1148–1649. Magyar Történelmi Tár XII. 1863.

amibe a Börzsöny vidéke is beletartozhat, bár az eddig ismert római menettáborok inkább a Vág mentén alakultak Marcus Aurelius uralkodása alatt.[2]

Hőke Lajos szerint Severini (1767) munkájában ezt olvashatjuk: „*Hofman János Adolf ama csatákat Marcus Aurelius császár életrajzában úgy írja le, hogy mindenki meggyőződhetik, mikép azok a Garam, Ipoly folyamok s a jenei tó közén, sőt a Duna jéghátán viseltettek.*"[3]

Diósjenő Szentgyörgyi Köre megemlékezett a környékben folyó harcokról. Emlékművet állíttattak a Jenői-tó partján Marcus Aurelius győzelmes hadjárata tiszteletére. Feltételezték, hogy az ún. „*esőcsoda*" itt történhetett. A kvádok és a markomannok a Börzsöny felől támadhatták a tó környékén felálló római légiót. Innen érkeztek a viharfelhők is, amelyek szétverték a rómaiakra támadókat.[4] Rómában áll Marcus Aurelius diadaloszlopa, amelyen az „*esőcsoda*" története elevenedik meg.[5]

A Marcus Aurelius-emlékmű a feltételezett csata helyszínén, a Jenői-tó partján
(Langó Zsuzsanna felvétele)

Egy 1299-ből származó forrásban is megtalálható a tó neve, ekkor Patkányok tavának nevezték.[6]

Mocsáry Antal Nógrád megyéről szóló monográfiájában is említést tett a tóról, amelyet már akkor is halastóként használtak. Halakban bővelkedő víz volt, leginkább pontyot és compót fogtak ki belőle. Létezett egy úszó szigete is, amely nagy szélvihar vagy áradások idején elsodródott, változtatta a helyét.[7]

Shvoy Miklós *Nógrád megye leírása (1874–1875)* című művében is szerepel a tó. Kiterjedését 84 kat. holdra (48,3 ha) becsülte. Halban bővelkedő, különösen sok ponttyal bíró, természetes vízként írta le. A part menti víz valószínűleg sekély volt, hiszen a leírás szerint a környék összes juhait itt mosatták. Több úszó szigetről tudósít a szerző, amelyeken már a nádon kívül cserjék is nőttek. A tó mélységéről megállapította, hogy „*vannak benne nagy mélységű*" helyek is. A falu népe a halászathoz kapcsolódóan hajó vagy csónak készítésével is foglalkozott. A Börzsöny erdei biztosították ehhez a megfelelő faanyagot. Főként a hajókhoz való ún. *bókony*okat készítettek.[8] (A *bókony* a hajó bordája, amelynek aljához a fenekét, két széléhez pedig az oldalait ragasztották.)

Vízimalmok is működtek a tavon, az egyiknek lapátjait még az 1929–30-as években is forgatta a víz. A XX. század elején (1917) egy gáttal megemelték a vízszintet, így két tó alakult ki. A faluhoz közelebb eső jelenleg a diósjenői, a másik a tolmácsi horgászegyesülethez tartozik.[9]

2 Kovács Péter professzor (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Klasszika-Filológia Tanszék) szíves közlése 2019-ben.
3 *Hőke Lajos*: Római, qvád és szarmata emlékek Hontvármegyében. Századok II. 1868. 3. füz. 190–194.
4 *Végh József*: Századok emlékezete. Diósjenő, 2015. 595–599.
5 *Kovács Péter*: Marcus Aurelius esőcsodája és a markomann háborúk. Pécs, 2005. 247.
6 *Végh J.* i. m.
7 *Mocsáry Antal*: Nemes Nógrád Vármegyének Históriái, Geographikai és Statistikai Esmertetése. I. Pest, 1826. 336.
8 *Shvoy Miklós*: Nógrád megye leírása (1874–1875). Salgótarján, 2006. 302.
9 *Végh J.* i. m.

A tó részletes vízrajzi vizsgálatával, flórájának, faunájának feltárásával Mikszáth Gyula 1937-ben megjelent értekezésében találkozhatunk.[10] E tanulmány szerint a tó 900 m hosszú, maximális szélessége 350 m. Területe 49 kat. hold és 680 négyszögöl (48,24 ha). Tengerszint feletti magassága 203 m, átlagos mélysége 1,5 m. A legmélyebb része természetes állóvíz. A Jenői-patak a tó északnyugati részén torkollik a füzes-nádas vizébe.

A Jenői-tó vizét nemcsak a Jenői-patak szolgáltatta, hanem az a néhány kis forrás is, amely részben a tavat délről határoló domb tövéből, részben a tó rétjének nyugati részén eredt. Az előbbiek közvetlenül a partján fakadtak, a víz szélétől néhány méternyire, az utóbbiak a rét nyugati részén levő nádassal borított mélyedésben eredtek. Ez a mélyedés egy agyagcsúszás következtében keletkezett 3,5 m mély süllyedés. Ennek alján tiszta vizű kis források eredtek. Ezek a források mára feltehetően elapadtak, a felduzzasztott tó vízutánpótlását a Jenői-patak biztosítja.

A múlt század harmincas éveiben a tó és környékének növény- és állatvilága igen nagy fajgazdagsággal rendelkezett. Különösen a madárvilág volt népes. A tó környéki réten az öreg fűzfák között sok fürj (*Coturnix coturnix*) élt a magas fűben. A tó keleti végén lévő nyárasban sok vadgerle (*Turtur communis*), búbosbanka (*Upupa epops*) fészkelt és gyakori vendég volt a hamvas réti héja (*Circus pygargus*). A löszfal parti fecskék (*Clivicola riparia*) oduival volt tele. A tó nyugati részén kiterjedt nádas volt. Kis tiszta víztükrén hemzsegtek a vízimadarak. A ludak közül a nyári lúd (*Anser cinereus*), a nagylilik (*Anser fabalis*) volt gyakori, de néha a vörösnyakú lúd (*Branta ruficollis*) is előfordult itt. A vöcskök száma kisebb volt, a búbos vöcsök (*Podiceps cristatus*) volt a leggyakoribb, de három faj példányai előfordultak, a feketenyakú, a vörösnyakú és a kisvöcsök (*Podiceps nigricollis*, *Podicceps griseigena és Podiceps fluviatilis*). A sirályok közül a fehér dankasirály (*Larus ridibundus*) pédányai vadásztak a halakra. Fehér dankasirályok (*Larus ridibundus*) vadásztak a halakra. A szürke gém (*Ardea cinerea*) megfontoltan lépkedett a sekély vízben, míg a ritkábban előforduló vörös gém (*Ardea purpurea*) beállt a nádas közé. A vízen egy-egy pettyes vagy kis vízi csibe (*Ortygometra porzana v. parva*) rohant végig, másutt vízi tyúkot (*Gallinula chloropus*) lehetett látni. A nádas szélén a füzes mocsárba szálltak le a kóborló bakcsók (*Nycticorax nyctricorax).* A tó madárvilágához tartozott még az örvös bukó (*Mergus serrator*), a télire ideérkező sarki búvár (*Colymbus articus*), a víz és part fölött jajongó bíbic (*Vanellus cristatus)*, az áprilisban érkező kormos szerkő (*Hydrochellidon nigra*), a sarlós partfutó (*Tringa subarquata*), a Nógrád megyében közönséges közép sárszalonka *(Gallinago scolopacina*) és a kis örvös lile (*Aegialitis dubia*). A tópart madarai közé tartoztak az áprilisban érkező cserregő nádi poszáták (*Acrocephalus streperus*) és a nádi rigók

***Nyíló mocsári gólyahír (Caltha palustris) a Jenői-tó melletti réten* (Langó Zsuzsanna felvétele)**

10 *Mikszáth Gyula*: Diósjenő és környékének földrajzi viszonyai. Győr, 1937. 12–25.

(*Acrocephalus arundinaceus*). A hüllők, kétéltűek és halak is nagy számban megtalálhatóak voltak a tóban. Gyakori volt a vízi sikló (*Tropidonotus natrix*), a gyíkok közül a nagy zöld gyík (*Lacerta viridis*). A kétéltűek közül a kecskebékák (*Rana esculata*), a tüzeshasú unkák (*Bombitor igneus*), valamint a tarajos gőték (*Triton cristatus*) éltek még nagy számban a tóban.

Ma a tó és környéke üdülőövezet, horgászparadicsom. Partján egymás mellett sorakoznak a horgászok stégjei. A vadvilág népessége megcsappant ugyan az 1930-as évek állapotához képest, de még mindig életteret biztosít sok vízi élőlény számára. Az úszó sziget is eltűnt a tó déli részén a rajta növő fák a parthoz kötötték. A tó gyors eutrofizációját a halastó fenntartásával igyekeznek visszaszorítani.

A BÁNKI-TÓ

A Bánki-tó a Börzsöny és a Cserhát találkozásánál alakult ki, és természetes úton keletkezett. Bél Mátyás 1742-ben így írt erről, az akkor már tengerszemnek (*ocellum maris*) nevezett tavacskáról: „[…] *azt mondják, hogy a tó valamikor hirtelen keletkezett, a talaj mélyéből, nagy zúgással hordta ki a földet és a sziklákat. Arra lehet következtetni, hogy a földalatti üregekben összeszorult szelek előretörtek ugyanitt víz lépvén az üregekben nyomukban.*" A Bánki-patak medre beszakadhatott. Az ismeretlen mélységű karsztban kisebb-nagyobb járatok alakultak ki, amibe a fedő üledékekből az anyag folyamatosan leszivárgott, majd az anyaghiányos tér hirtelen lesüllyedt, magával rántva a felszín szilárdabb kőzeteit. A bánki „*felszakadásban*" az is megállapítható volt, hogy az itt húzódó tektonikai vonal is szerepet játszott a folyamatban.[11] A karsztrendszer feltárását és a tó történetének részletes kutatását Prakfalvi Péter geológus és munkatársai végezték.[12]

A bánkiak az idők során gátakkal erősítették meg a tavat, sőt, keleti végén malom is működött. A tó kör alakú formája a mesterséges beavatkozások miatt elnyúlttá vált, amit az I. katonai felmérés térképén (1763-1787) lehet megfigyelni. A II. katonai térképen (1806–1869) már kör alakú.

A tó vízutánpótlását a felszínére és vízgyűjtő területére hulló csapadék, a fenékforrások, a talajvíz-utánpótlás biztosítja. A Bánki-patak az 1970-es években elszennyeződött, így mesterséges medren keresztül elvezették, és ma már nem folyik a tóba. A víz további pótlására 1975-ben karsztkutat fúrtak. A karsztvíz hőmérséklete 27–28°C, ami felfűti a vízzáró kőzeteket, amelyek átadják a hőt a leszivárgó csapadékvizeknek. Ennek köszönhető, hogy télen a tó jegét megolvasztja a felmelegedő víz. A felhalmozódott iszapot az 1960-as években, majd 1997 után egy rehabilitációs terv alapján távolították el.[13]

A Bánki-tó és környéke ma kistérségi üdülőközpont, szállodával, horgászlehetőséggel.

Langó Zsuzsanna

11 *Prakfalvi Péter*: A bánki (Nógrád m.) „süllyedéses lyuk" és tó története és földtani viszonyai. Salgótarján, 2017. 7–26.
12 *Prakfalvi P.* i. m.
13 *Petre Lajos*: Bánki-tó rehabilitációs munkálatainak együttmű engedélyezési és kiviteli tervdokumentációja. Kézirat, 1997. MBFH Adattár, EMO5145.

Görgei és Vác kapcsolata a dualizmus korának helyi sajtójában

Görgei Artúr tábornok Váchoz több módon is kapcsolódik. Egyrészt az 1849. január 5-i napiparancsával, amit szokás kiáltványnak is nevezni. Másrészt az 1849. április 10-i és 1849. július 17-i csatával. Ez utóbbi esetben – Paszkievics eredeti tervét semmissé téve – seregével sikeres visszavonulást hajtott végre, amely egy hadászatilag fontos és sikeres hadjárat eleme volt.[1] Ez utóbbit Hermann Róbert így értékeli: „*Noha máig akad olyan történész, aki a váci csatát kudarcnak tekinti, mondván, hogy ez meghiúsította a magyar csapatok szegedi összpontosítását, a Görgei által kitervelt hadmozdulat sokkal több eredménnyel járt, mint a dél felé történő esetleges áttörés: Görgei ezzel három hétre megállította a legnagyobb ellenséges csoportosítás előnyomulását, s megakadályozta az osztrák és orosz főerők küszöbönálló egyesülését.* […] *Saját erőinek közel négyszeresét, a teljes ellenséges hadsereg közel egyharmadát kötötte le.* […] *Görgei teljesítménye ellenfeleit is meglepte.*"[2] A hadtörténészi értékeléssel összhangban áll Tragor Ignác váci helytörténész részben a helyi sajtóban is megjelent dualizmus kori értékelése, valamint a váci és egyéb vizsgált lapoknak különösen a XIX. század végétől megjelent cikkei. A váci július 17-i megemlékezések szónokai a helyi közvéleménnyel összhangban büszkeséggel tekintettek vissza a nyári csatára és ez nagyban javította Görgei megítélését is. A váci lokálpatriotizmus helyi szinten szerepet játszott a nyári csatában részt vett tábornok erkölcsi rehabilitálásában. Július 17-e emléke javította Görgei megítélését Vácott. A váci csata a „*zseniális terv*", a nyári hadjárat kiemelkedő részeként beépült a lokális panteonba és ezáltal, valamint a régi vádak lassú visszaszorulásával Görgei, akinek szerepe a nyári hadjáratban és a július 17-i csatában megkérdőjelezhetetlen, fokozatosan feloldozást nyert a fiktív vádakkal szemben.[3]

NAPI HIREK.

Damjanics születésének századik évfordulója.

Várom, várom, hogy jut-e eszébe valakinek e nagy századforduló. De a lapok szót sem irtak még arról, hogy december 8-án lesz századik évfordulója annak, hogy a szolnoki győző, a dicső szabadságharc legnagyobb hőse napvilágot látott.

Hogy mennyire szabad valamely nemzet, azt abból is megitélhetni, meri-e ünnepelni az ő életének nagy napjait. Ha ez igy van, akkor mi nem vagyunk szabad nemzet. Mert tavaly *rendelésre* ünnepeltük a haza bölcsét, de azokat, akik nélkül az ő bölcsesége nem sokat használt volna, nyiltan dicsőiteni nem merjük. Pedig szabad már hazahozni Rákóczi hamvait, szabad volt eltemetnünk Kossuthot, sőt két évvel ezelőtt emlékét ünnepelni. Miért nem ünnepeljük hát Damjanicsot?

***Dicsőítő írás Damjanichról* (Független Magyarország 3. évf. 957. sz. 1904. 11. 15.)**

Görgei és Vác kapcsolatáról a nem váci újságok szinte alig emlékeztek meg. Az *Alkotmány* és a *Független Magyarország* is csupán egy-egy alkalommal írt erről. Az *Alkotmány* ráadásul csak egy, Kazinczy brigadérosról szóló elbeszélésben, teljesen mellékesen a Tárca rovatban.[4] A *Független Magyarország* szintén mellékesen említette meg Görgeit és Vácot egy, a hősként tisztelt Damjanich tábornokra (annak születésnapja alkalmából) emlékező írásban.

1 A váci kiáltványt maga Görgei sohasem nevezte sem kiáltványnak, sem proklamációnak, sőt tiltakozott ezen elnevezések ellen. Ő a napiparancs kifejezést használta. Tragor Ignác is említi, hogy Görgei a neki tett szóbeli nyilatkozatában helyteleníti a kifejezést. *Oláh András*: Görgei és a váci nyilatkozat. Honismeret XXII. 1994. 3. [3–19.] 12. Lásd még: *Hermann Róbert*: Görgei Artúr váci nyilatkozata. Hadtörténelmi Közlemények 101. 2. 247–294.

2 *Hermann Róbert*: Görgei Artúr. In *Ablonczy Balázs et al.*: A magyar történelem vitatott személyiségei. Kossuth, Bp., 2008. [117–179.] 164–165.

3 Váczi Közlöny 21. évf. 29. sz. 1899. 07. 16.

4 Alkotmány 7. évf. 28. sz. 1902. 02. 01.

Ebben az esetben Görgei negatív, míg Damjanich abszolút pozitív figura.[5] Görgei és Vác kapcsolata tehát elsősorban Vácott volt fontos.

Kivételes esetben nem csupán a júliusi csata vagy a váci kiáltvány kapcsán került Görgei és Vác együttes említésre. Az első váci csatával (mely a dicsőséges tavaszi hadjárat fontos része volt) kapcsolatban a *Váci Hírlap* írt méltató cikket a hadvezérről az ötvenedik évfordulón, 1899 áprilisában. Mindazonáltal ez az írás kivételnek minősíthető, hiszen egyik váci lapban sincs újabb példa ilyen esetre.[6]

Vácott az 1849. július 17-i második váci csatával kapcsolatban említették legtöbbször Görgeit. Mi sem bizonyítja jobban a helyi hagyomány emlékezetmegtartó erejét, mint az, hogy még 1904-ben is „*Görgey-kő*"-nek nevezett a helyi köznyelv egy követ a Báthory utcában. A tradíció úgy tartotta, hogy a vezénylő tábornok itt pihent meg a visszavonuláskor s innen dirigált pár óráig a csapatainak.[7] A cikk jól mutatja számunkra, hogy 55 esztendővel a nyári csatát követően is elevenen élt még a köztudatban Görgei kapcsolata a várossal.

A mindkét váci csatához és Görgei Artúr 1849. január ötödikei akciójához is kötődő cikkben (a *Vác vasutja és gőzhajója a szabadságharc alatt* című vezércikkben) a *Váczi Közlöny* egyrészt azzal foglalkozott, hogy Görgei felszedette maga után a síneket, amikor visszavonulást hajtott végre az ellenség erői elől, másrészt lokálpatrióta büszkeséggel emelte ki, hogy a vasúti őrházban a főparancsnok haditanácsot tartott, amelyben felvázolta a későbbi sikeres visszavonulás részleteit. (Valójában eligazításról lehetett inkább szó.) Ugyancsak büszkeséggel hangsúlyozta a cikk írója, hogy a vasúti sínek robbantása az első ilyen volt a hadtörténelemben.[8] Ez a cikk is, a *Váci Hírlap* általános Görgei-imázsából kiindulva, pozitívan ábrázolta a kiváló stratégát.

A rövid életű (1889–1890) *Váci Híradó* által publikált cikk jól összefoglalta azt, amit általában Vácott Görgeivel kapcsolatban fontosnak tartottak megemlíteni. A következőket emelte ki a szerző:

1. Vácon Görgei többször is áthaladt. (Ez alatt a váci csatákat és a váci kiáltványt értette.)

Huszonhatodik évfolyam 38. szám. Vác, 1912 május 15.

VÁCI HIRLAP

Politikai lap, megjelenik szerdán és vasárnap.

Előfizetési árak: helyben egy évre 12 K, félévre 6 K, negyedévre 3 K. Vidéken: egy évre 14 K, félévre 7 K. Egyes szám ára 12 fillér.

Felelős szerkesztő és laptulajdonos: Dercsényi Dezső.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Gróf Csáky Károly-út 4. sz. (Őparodvar.) Nyilttér sora 60 fillér. Telefon-szám 17.

VÁC vasutja és gőzhajója a szabadságharc alatt.

Vác, máj. 14.

Igen érdekes cikk jelent meg a Budapesti Hírlap vasárnapi számában. A magyar szabadságharc minden fejezetéről és lesujtó jelenetéről feldolgozta már a történetírás és mégis az a cikk tud újat, érdekeset mondani; mily szerencsés óra 30 perckor és délután 3 órakor, vissza reggel 9 órakor és délután 5 órakor. Vácról Budapestre reggel 7 óra 30 perckor és délután 1 órakor, vissza reggel 7 óra 15 perckor és délután 1 óra 15 perckor indul a vonat.

18-án délelőtt 11 órakor Kossuth 1200 nemzetőrrel, több gőzhajón szintén a táborba indul. Még aznap délután Vácra, este Esztergomba, 19-én Komáromba és 21-én Győrbe érkezik. Október 25-től kezdve a gőzhajók urhoz. Tudatik Önnel, hogy ön az egész vasuti személyzettel együtt a magyar hadsereg főparancsnokságának alárendeltetik. Vácról Dunakeszig bezárólag, minden parancsok, melyek főlem önhöz intézetnek, szorosan megtartandók, ellenkező esetre ön halállal fog bűnhődni. Vasuti előjáróitól és másoktól további rendelkezésig ön parancsokat nem fog elfogadni. Továbbá parancsolom önnek, hogy következő kérdéseimre ön minden tartózkodás

***Görgei és a váci vasút*, részlet egy egész oldalas írásból (Váci Hírlap 26. évf. 38. sz. 1912. 05. 15.)**

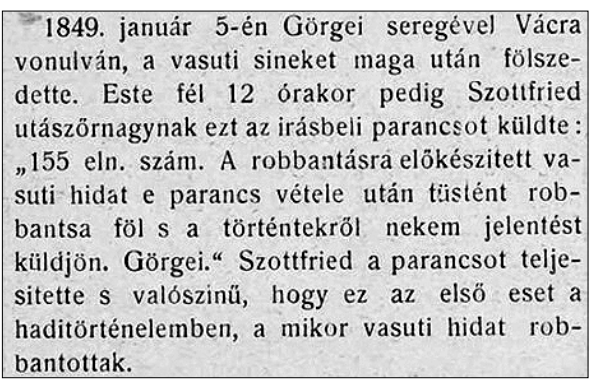

1849. január 5-én Görgei seregével Vácra vonulván, a vasuti sineket maga után fölszedette. Este fél 12 órakor pedig Szottfried utászőrnagynak ezt az irásbeli parancsot küldte: „155 eln. szám. A robbantásra előkészitett vasuti hidat e parancs vétele után tüstént robbantsa föl s a történtekről nekem jelentést küldjön. Görgei." Szottfried a parancsot teljesitette s valószinű, hogy ez az első eset a haditörténelemben, a mikor vasuti hidat robbantottak.

***Görgei és a váci vasút: a robbantás* (Váci Hírlap 26. évf. 38. sz. 1912. 05. 15.)**

5 Független Magyarország 3. évf. 957. sz. 1904. 11. 15.
6 Váci Hírlap 13. évf. 15. sz. 1899. 04. 09.
7 Váci Hírlap 18. évf. 80. sz. 1912. 10. 12.
8 Váci Hírlap 26. évf. 38. sz. 1912. 05. 15.

2. „*Sokat emlegetett proklamációja*" indokolt volt a sereg egységének és fegyelmének megőrzése érdekében.

3. A tavaszi csatában (1849. április 10.) legyőzte Götz tábornokot, akit foglyul is ejtett (Götz végül belehalt sérüléseibe).

4. „*S ott verte meg nyáron még keményebben a muszkákat*". Itt valószínűleg a július 15-i előcsatározásokra utalt a szerző, amikor az orosz elővédet kiűzték. A megfogalmazás túlzó, hiszen egyrészt végül a nyári csatát elvesztették a magyarok (igaz, a visszavonulás sikerült), másrészt az elővéd kiűzése sem volt problémamentes.[9]

Az évente megjelenő *Váci Kalendárium* hasonlóképpen ítélte meg a *Váci Híradó* által Görgeihez kapcsolódó pontokat. Egy 1904-es kalendáriumi váci kronológia az alábbi éveket említi mint a város történetének legfontosabb XIX. századi eseményeit: 1803: a barokk korszak kiemelkedő személyiségének, Migazzi püspöknek a halála; 1838: a nagy árvíz; 1846: a vasútvonal megnyitása Pest és Vác között; 1848–49: a szabadságharc; 1849: a váci proklamáció és a váci csaták; 1887: Schuster Konstantin püspökségének kezdete; 1900: Csáky Károly Emmánuel püspökségének kezdete.[10]

Jól látható tehát, hogy a váci heti sajtóhoz hasonlóan a kalendárium is fokozott jelentőséget tulajdonított a Görgeihez köthető, történelmi jelentőségű váci vonatkozásoknak. A kronológiát és magát a kalendáriumot is Tragor Ignác helytörténész állította össze. Ez garantálta a szakmai hitelességet. Tragor a Görgei-kérdésben a tudományosság talaján állt és ez használt a tábornok emlékezetének Vácott. Görgei és Vác kapcsolata a lokális emlékezettörténet fontos része maradt.

Bea Csaba

A Nemzeti Lovardától a Magyar Rádió irodaépületéig

Ma új korszakot élünk, új korszakot írunk. A budapesti VIII. kerületi Józsefváros Pollack Mihály tere megújulás előtt áll. E tanulmány azt a célt tűzte ki, hogy bemutassa, milyen történeti és térszervező erők hozták létre a Nemzeti Lovardát, a lebontása után felépített atombunkert, majd az erre az épületre tervezett irodaépületet. Másfél évszázad történeti tényezőinek felvonultatásával szeretném felhívni a figyelmet az épületek értékeire.

Az Ybl Miklós által tervezett Nemzeti Lovarda épületét ma már nem láthatjuk, a korábban Öt pacsirta, majd Eszterházy, később Puskin utca, végül a mai Pollack Mihály téren. Elbontása után 1952-ben helyére a Magyar Rádió felépítette két emelet magas atombunkerét, melyet 1966–1969 között az újonnan emelt „*irodaépület*"-ébe rejtett el.

A Nemzeti Lovarda, a rádió szükségstúdiója és irodaépülete egy helyen három különböző épület, három korszak története. Mindegyik épületet meghatározták az adott érák követelte térszerkezeti szervező erők, determinálva az adott korszaknak megfelelő felhasználási

9 Váci Híradó 1. évf. 1. sz. 1889. 11. 24.

10 Váci Kalendárium az 1904. szökő évre. Szerk.: *Tragor Ignác dr.* Kiadja: a Váci Múzeum Egyesület.

funkciókat. Az épületek a szórakoztatást, a kulturális, az oktatási és a politikai célokat egyaránt kiszolgálták. Mindegyik épület szorosan kötődött a magyar történelemhez és a magyar rádiózáshoz.

❖

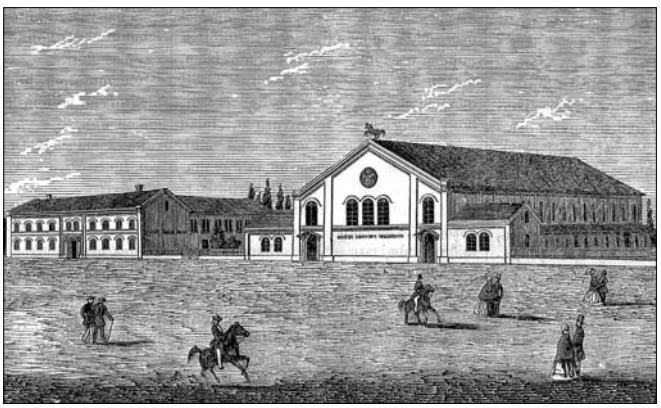

A tornacsarnok és a lovarda
(Két Garasos Újság 1858. október 24. 28.)

A Nemzeti Lovarda házhelyéhez szükséges 2730 négyszögöles telkét 1857. április 16-án Prónay Albert[1] bárótól vásárolta meg a Nemzeti Lovardát Építendő Társaság 120 ezer pengőforintért. Az épülettervek elkészítésével gróf Szapáry Antal[2] elnök, Ybl Miklós[3] építészt bízta meg. Az építkezést 1857. június 26-án Diescher József[4] építőmester vezetésével kezdték el és alig fél évvel később, 1858. január 7-én 14 órakor sor került az intézmény ünnepélyes megnyitására.[5] Báró Wenkheim Béla,[6] gróf Keglevich Béla[7] és Beniczky Ferenc[8] lovagoltak először az ünnepi megnyitón. A lovarda híres vendégei között volt pl. Eötvös Lóránd[9] is, aki gyakran lovagolt itt Kevély nevű lován.

1 Prónay Albert, báró, tótprónai és blatniczai (1801. március 31.–Tóalmás, 1867. augusztus 14.), táblabíró, főispáni helytartó, az MTA igazgatósági tagja, evangélikus egyházkerületi felügyelő.

2 Szapáry Antal, muraszombati, széchyszigeti és szapári, gróf (Pozsony, Pozsony vm. 1802. augusztus 27.–Budapest, 1883. október 4.), tanácsos, főlovászmester, főrend, honvédőrnagy, országgyűlési képviselő, főajtónálló mester.

3 Ybl Miklós, lovag (Székesfehérvár, Fejér vm. 1814. április 6.–Budapest, 1891. január 22.), építőmester, műépítész, a fővárosi bizottság tagja, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa tagja, a M. Mérnök és Építészegylet elnöke, a *Pro Litteris et Artibus* érem tulajdonosa, a *Lipót-rend kiskeresztese*, a *Ferenc József-rend lovagkeresztese*; főrend. Magyar életrajzi lexikon. II. Főszerk.: *Kenyeres Ágnes*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1969.

4 Diescher József (Pest, 1811. április 27.–Pest, 1874. szeptember 28.), építész és pesti városi képviselő. *Szendrei János–Szentiványi Gyula*: Magyar képzőművészek lexikona. 1. Budapest, 1915. 374.; Művészeti lexikon. Fel. szerk.: *Lajta Edit*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1965. Lásd még: Vasárnapi Újság XXI. évf. 40. sz. 1874. október 4. 637.

5 *Pálfi Lajos*: A Nemzeti Lovarda Egylet 1858–1945 [Budapest], [1976]. Gépirat. FSZEK, jelzet: BQ 0910/382.

6 Wenckheim Béla, wenckheimi, báró (Pest, 1811. február 16.–Budapest, 1879. július 7.), főispán, belügyminiszter, király személye körüli miniszter, miniszterelnök, vadász. A halálozási adat forrása: Vasárnapi Ujság 1879. júl. 13. Magyar életrajzi lexikon. II. Főszerk.: *Kenyeres Ágnes*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1969.

7 Keglevich Béla, bazini, gróf (1833. március 10.–Budapest, 1896. november 14.), főispán, biztosítótársasági vezérigazgató. A halálozási adat forrása: Budapesti Hírlap 1896. nov. 15. *Gudenus János József*: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. Bp., 1990–1999.

8 Beniczky Ferenc, beniczi és micsinyei (Pest, 1833. január 6.–Budapest, 1905. május 14.), országgyűlési képviselő, vármegyei főispán, belügyminisztériumi államtitkár. A halálozási adat forrása: Budapesti Hírlap 1905. máj. 15. Új magyar életrajzi lexikon. Főszerk.: *Markó László*. Bp., Magyar Könyvklub. I. köt. A–Cs. 2001.

9 Eötvös Loránd vásárosnaményi, báró (Pest, 1848. július 27.–Budapest, 1919. április 8.), fizikus, főrend, egyetemi tanár, politikus, a francia *Becsületrend* lovagja. Új magyar életrajzi lexikon. Főszerk.: *Markó László*. Bp., Magyar Könyvklub.

Ybl Miklós multifunkcionális épületként építette a Nemzeti Lovardát, figyelembe véve, hogy a létesítménynek a „*Mágnásfertály*"-ban több különböző funkciót is el kell majd látnia.

A hosszúkás, téglalap alaprajzú épület nagy részét a lovaglócsarnok foglalta el, mely tömegében is kiemelkedett a hosszoldalaihoz simuló, az istállókat és a pisztolylövöldét tartalmazó keskeny és alacsony oldalszárnyak közül. A manézs utca felőli oldalát két szintre osztották: a felsőre szalon került, mely üvegezett árkádsorral nyílt a csarnokra; alatta a földszint öt hasonló nyílása volt a két bejárat között. Kényelmes istállójában 5 négyzetméter jutott egy lóra, és közel 300 ló befogadására volt alkalmas, az ablakok magasan épültek, hogy ne süssön a nap a paripák szemébe.

A lovarda, lövölde, vívó- és testgyakorló, valamint táncterem céljára épített épület a kulturális, oktatási és politikai rendezvényeket is kiszolgálta 90 esztendős fennállása során. A lovaglás népszerűsítése mellett itt rendezték az első országos agancs-, vadászfegyver- és vadászkiállítást is.[10] A magyar sportágak professzionális művelési helyeként itt alapították meg 1875-ben a Magyar Athlétikai Clubot.[11] Esterházy Miksa gróf itt honosította meg az ökölvívást.[12] Az egyetem vívó- és tornatermei is itt találtak otthonra.

1875. március 15-én megnyílt a Nemzeti Lovarda emeleti terme a vívók és atléták részére. Hetente háromszor folyt vívás és tornázás.[13] 1883. augusztus 18-án itt rendezték meg az első magyarországi hivatalos kerékpáros versenyt is.[14]

1888-ban Gerenday György[15] MAC-alelnök javaslatot tett a két földszinti oldalszárny bővítésére, amely 9250 Ft-ba került. A javaslatot elfogadva az eredetileg földszintes épületet 1889-ben emeletesre bővítették. A lovarda homlokzatait kettős ikerablakok tagolták, és szerény párkány koronázta romantikus stílusban. A hatalmas nyeregtető oromfalakban végződött, melyek közül a Pollack térre néző oromzat csúcsát eleven mozgású paripa bronzalakja díszítette Fernkorn Anton[16] bécsi szobrász műterméből.

A lovarda belsejében mind a földszinten, mind az emeleten egy-egy nagy terem volt a manége felé öt nyílással, alul erkéllyel. A termeket hosszoldaluk mentén kisebb helyiségek kísérték.[17] 1894-ben rendezték falai között az első nagyobb szabású vívómérkőzést a

10 Az első nyilvános trófeakiállítást 1871-ben a Nemzeti Lovardában rendezték meg, majd 1881-től, az Országos Magyar Vadászati Védegylet megalakulásától 1914-ig évente sort kerítettek a hazánk területén elejtett különböző vadfajok „*agancs és agyar*" bemutatójára. Mindezt évről évre egyre fokozódó érdeklődés mellett, és egyre nagyobb számú trófea kiállításával valósították meg. Az 1885. évi budapesti országos kiállításon az erdészethez csatolva jelent meg a vadászat. Itt a trófeákon kívül a preparátormesterség jeles képviselői is bemutatták legszebb emlős- és madárpreparátumaikat, új színfolttal gazdagítva ezáltal az addigi hagyományos trófeabemutatókat. Az érdeklődők Coburg herceg gyűjteményéből vadászpuskákat is láthattak. *Kecskés Sándor* (szerk.): Az országos mezőgazdasági kiállítások és vásárok története 1881–1990. Budapest, 1996. 211.

11 Vadász- és Versenylap 19. évf. 14. sz. 1875. április 7. 103. Az athleticai club holnap tartja alakuló közgyűlését.

12 *Fülöp Éva–Kisné Cseh Julianna* (szerk.): Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei. 8. Tata, 2001; *Fatuska Benjámin*: Gróf Esterházy Miksa szerepe az atlétika magyarországi meghonosításában (a továbbiakban: *Fatuska*) 252.

13 *Fatuska* 252.

14 Budapest Lexikon. Második kötet. L–Z. Második bővített, átdolgozott kiadás. Budapest, 1993. 185.

15 Gerenday György (Pest, 1855. február 5.–Budapest, 1922. január 2.), jogász, miniszteri tanácsos. *Gulyás Pál*: Magyar írók élete és munkái. Bp., Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, 1939–2002. A 7. kötettől sajtó alá rend.: *Viczián János*. Lásd még: *Berényi Zsuzsanna Ágnes*: Budapest és a szabadkőművesség. Bp., Szerző, 2005. Lásd még: Das geistige Ungarn. Biographisches Lexikon. Hrsg.: *Oscar von Krücken–Imre Parlagi*. Wien–Leipzig, W. Braumüller, 1918.

16 Fernkorn Anton Dominik (Erfurt, 1813. március 17.–Bécs, 1878. november 16.), szobrász, bronzöntő. Szentiványi Gyula adatgyűjtése az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetének lexikon-gyűjtemény cédulakatalógusából. 5103–5104.

17 Budapest Enciklopédia. 203.

Magyar Atlétikai Club szervezésében.[18] 1897. április 4-én nemzetközi birkózómérkőzésről számoltak be a korabeli sportlapok. Memieh effendi török amatőr birkózó a MAC és az MTK birkózóival mérte össze tudását.[19] 1897-ben bevezették a zenés lovaglóórákat. Miközben falai között bemutatókat tartott a Pesti Torna Egylet és a Magyar Atlétikai Club, az emeleti ablakoknál dalárdák énekeltek.

Az emeleten táncterem volt, amelyet rendszeresen látogattak a magyar főúri arisztokrácia tagjai is. A politika szereplők is szívesen vették igénybe a lovarda helyiségeit. 1861. január 16-án Pest sz. kir. város közgyűlésén Rottenbiller Lipót főpolgármester indítványában felhívta a közgyűlés figyelmét a közelgő országgyűlésre. Az 1861. február 1-jén megtartott közgyűlésen a bizottság jelentésében a felsőház részére a Nemzeti Múzeum nagytermét, míg képviselőháznak a Nemzeti Lovarda épületét javasolta. Ez utóbbinak országgyűlési célokra történő átengedését a lovarda elnökének nyilatkozata alapján biztosítva látta. Ybl Miklós és Wagner János építészek a lovarda, ill. a Nemzeti Múzeum nagytermének átalakításához a szükséges terveket és költségvetéseket el is készítették.[20]

1877-ben viharos népgyűlésről számoltak be a Nemzeti Lovardából a korabeli lapok a keleti kérdés ügyében. 1878-ban a corvinákat hazaszállító török küldöttség (vezetője: Mustafa Tahír bég) lelkes ünneplésében tudósítottak a lapok.[21] 1884-ben tiltott párbajról számolt be a képviselőház mentelmi bizottságának jelentése.[22] A párviadalt „*1886. évi november hó 11-én Budapesten, a régi lóverseny-téren, – tehát a megkereső királyi törvényszék területén, s ezt folytatólag a budapesti nemzeti lovarda helyiségeiben Ugron Gábor*[23] *országgyűlési képviselő és Bokros Elek*[24] *kolozsvári ügyvéd között, pisztoly- és kardpárbaj lett végrehajtva, mely alkalommal a párviadal lefolyásánál Törs Kálmán, Ábrányi Kornél, Gromon Dezső és Keglevich István gróf országgyűlési képviselők mint segédek működtek közre.*"

A lovarda igazgatói, Szathmáry Mihály,[25] Mecséry Jakab[26] megtartották, ápolták az épület sport és kulturális hagyományait. A századforduló után az intézmény forgalma jelentősen visszaesett, amit elsősorban a város fejlődéséből adódó kedvezőtlen elhelyezéssel, a lovaglóutaktól való távolsággal magyaráztak. 1908-ban az egyesület közgyűlése a lovarda kitelepítése mellett döntött. A következő évtől kezdődőleg viszont nagymértékben megnőtt a látogatottság, aminek okát ugyanúgy a központi fekvésben látták, mint korábban a hanyatlását. Így a helyben maradás, sőt, a továbbfejlesztés alternatívája került előtérbe.

18 Sport-Világ 1894. 240.

19 Sport-Világ 1897. április 4. 9.

20 Tanulmányok Budapest múltjából. 15. 1963; *Pereházy Károly*: Régi pesti képviselőház. L'ancien édifice du Parlament hongrois a Pest. 489–510. Főv. Lt. 5884 sz. Közgy. jkv. 1861. febr. 1. Ybl Miklós építész, Wagner János építőmester, Pribék Béla városi főmérnök nyilatkozata szerint a lovarda átalakítási költsége 32 865 forintra rúg. Kútfő száma: XI. 10/861. (Pest v. lt. Tan. ir.).

21 *Vikár Béla*: A szabadelvű párt története. Szász J.: Politikai Mo. 4. köt. 1914. 1–106.

22 Az 1884. évi szeptember hó 25-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház. Napló. XVI. Képviselőházi irományok, 1884. XXI. köt. 604–665. sz. Irományszámok 1884–648. 230–231.

23 Ugron Gábor, idősebb, ábrahámfalvi (Szombatfalva, Udvarhely vm., 1847. április 15.–Budapest, 1911. január 23.), közíró, országgyűlési képviselő. Révai új lexikona. Főszerk.: *Kollega Tarsoly István*. Szekszárd, Babits.

24 Bokros Elek (Kolozsvár, Kolozs vm. 1844.–Budapest, 1893. október 1.), kolozsvári ügyvéd, országgyűlési képviselő, polgármester. Új Országgyűlési Almanach 1887–1892. Szerk.: *Sturm Albert*. Bp., Ifjabb Nagel Ottó, 1888.

25 Szathmáry Mihály (Derekegyház, Csongrád vm. 1808. június. 30.–Budapest, 1880. november 20.), honvéd alezredes, lovardaigazgató, huszártiszt. Hódmezővásárhelyi életrajzi lexikon. Szerk.: *Kőszegfalvi Ferenc–Borus Gábos*. Szeged, Bába Kiadó, 2002.

26 Mecséry Jakab, mecséri (Kőszeg, 1831–Budapest 1908) honvédszázados; http://mek.oszk.hu/11000/11021/11021.pdf

1909. február 26-án gróf Andrássy Géza[27] lett a lovarda elnöke, a magyar olimpiai mozgalom megszervezője. 1910-ben a Nemzeti Lovarda lövöldei helyiségeket istállóvá alakították át. 1913-ban 27 saját lovat és 75 vendég lovat fogadott be. Ebből a világháborúba 22 lovat vittek el. 1915-ben a Nemzeti Lovarda évkönyvei megemlékeztek úrlovasukról, gróf Esterházy Pálról,[28] a szomszédos palota tulajdonosáról, aki a világháborúban vesztette életét.

1918. december 20-án rekvirálták a lovarda helyiségeit a Vas- és Fémmunkások Szakszervezete munkaközvetítő irodái részére.

1919. február 24-én a Vas- és Fémmunkások a Nemzeti Lovardában 5000 fős tömeggyűlést tartottak és ellenforradalmi cselekedetnek minősítették a kommunisták bántalmazását.[29]

1919. április 2-án a budapesti szlovák dolgozók nagygyűlést tartottak a Nemzeti Lovardában. Sluka, Blatnicky és Varecha felszólalásai után Jan Vrba terjesztette elő a határozati javaslatot, amelyben a szlovák proletárok üdvözölték a magyar és az orosz proletárdiktatúrát és elhatározták, hogy életük árán is diadalra juttatják a Szlovák Tanácsköztársaság ügyét.[30]

1919. április 25-én a Nemzeti Lovardában nagyszámban összegyűlt budapesti munkanélküli előtt beszélt Kun Béla,[31] Rabinovits József és Horti Emil. A nagygyűlés egyhangú határozatot hozott: minden egészséges munkanélküli köteles belépni a proletár hadseregbe.[32]

1923–1924-ben Cs. Szabó Kálmán[33] igazgatása alatt a lovarda megújult, az oktatáson, a lótartáson túl a lovassportok népszerűsítése is helyet kapott repertoárjában (díjugratás, díjlovaglás, jeu de barre, lovasünnepélyek, caroussellek, lovasmérkőzések).[34] A nagytermet újból tapétázták. Az istállókat újrapadlózták és 1 méter magas faburkolattal borították. A fedett lovarda földjét megújították, az ócska lámpák helyett 16 nagy ívlámpát szereltek fel darabonként 500-as égőkkel, lehetővé téve az esti lovaglásokat. A nyitott lovardát teljesen új korlátokkal és virágos körülfutó szegéllyel vették körül. A lóállományt lecserélték.

1924. február 29-én 18 lovasegyesület itt alakította meg a Magyar Lovassport Egyesületek Országos Szövetségét.[35] 1924 márciusától a Lovik Károly és Massányi Ernő dr. szerkesztésében megjelent *Szent György* című képes sportfolyóirat szerkesztőségének is az otthona lett. 1924 decemberében rendezték meg a világháború utáni első nagyszabású lovasünnepélyt.

27 Andrássy Géza Gyula, csíkszentkirályi és krasznahorkai, gróf (Pest, 1856. július 22.–Budapest, 1938. augusztus 29.), főrend, valóságos belső titkos tanácsos, az MTA tagja, császári és királyi kamarás, felsőházi tag, festőművész, huszárezredes, lótenyésztő, országgyűlési képviselő, vasgyáros. Új magyar életrajzi lexikon. Főszerk.: *Markó László*. Bp., Magyar Könyvklub. I. köt. A–Cs. 2001.

28 Esterházy Pál, galánthai, gróf (Pápa, 1883. július 28.–Dziewietniki, Galícia, 1915. június 26.), főrend, császári és királyi kamarás, Nagyküküllő vm. főispánja, huszár főhadnagy; https://opac-nevter.pim.hu/record/-/record/display/manifestation/PIM53064/d1c93f0b-79b8-43fe-b8a3-a350e62777ec/solr/0/24/0/1/authorOrder/asc; A letöltés ideje: 2017. november 16.

29 Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. 2. köt. 1954. 108–109. Lásd még: Vörös Újság 1919. március 4. 2.

30 *Tolnai György* (szerk.): A Tanácsköztársaság Budapestje a korabeli lapok tükrében. Bibliográfia. Budapest, 1969. 165. III. A nemzetközi és a nemzetiségi mozgalmak, a külföldi pártszekciók és a nemzetközi ezredek tevékenysége. 242.

31 Kun Béla (Lele, 1886. február 20.–Moszkva, 1938. augusztus ?) újságíró, kommunista politikus, külügyi és hadügyi népbiztos minőségben a Magyar Tanácsköztársaság tényleges vezetője.

32 *Tolnai György* (szerk.): A Tanácsköztársaság Budapestje a korabeli lapok tükrében. Bibliográfia. Budapest, 1969. II. A Vörös Hadsereg és a Vörös Őrség. A Tanácsköztársaság hadieseményei. 144.

33 Cs. Szabó Kálmán, csekefalvi (Székelyudvarhely, 1878. május 18.–1952. február 28.), író, a *Nimród* vadászújság laptulajdonosa, lovardaigazgató. Születési és halálozási források: *Cs. Szabó László*: Így történt… Egy hosszú élet rövid története. Budapest, 1949. Kézirat. 17. MTVA Központi Irattára, Salamon István dr. gyűjteménye. Életrajzi adat: http://www.kortarsonline.hu/2005/05/tevhitek-es-legendak-cs-szabo-laszlorol/6762

34 *Bossányi–Havas–Markovich*: A magyar lósport története. Budapest, 1942.

35 *Pluhár István*: Magyarországi sportegyesületek története. Benne Ikervári Katalin 165–179.

Ettől kezdve 1932-ig az évente megrendezett, gróf Andrássy Gézáról elnevezett, Vérmezőről induló 30 km-es tereplovaglás szervező központja volt.[36]

1926 márciusában a lovarda igazgatója, Cs. Szabó Kálmán a szomszédban működő Magyar Film Iroda Rt. Filmhíradóját is bevonta a magyar lovasport népszerűsítésébe.[37] A fennmaradt kópiák szerint a Filmhíradó beszámolt az 1927 áprilisában[38] a Nemzeti Lovarda külső kifutóján Mária Terézia korabeli jelmezben rendezett lovasjátékokról. 1928 februárjában[39] jelmezes lovas ünnepet közvetített. 1930 februárjában[40] magyar díszruhás lovaskarusszelről számolt be. A magyar olimpiai lovascsapat egyik felkészítő helye volt.

A politika a '30-as években ismét igénybe vette az épületet. 1935 márciusában választási nagygyűlés céljából 10 000 fős tömeget fogadott be.[41] 1935. október 10-én itt tartotta első ülését a Nemzeti Egység Pártja országos tanácsa.[42] 1940 decemberében és 1942. április 20-án a Magyar Élet Pártja újabb tanácsüléseire került sor.[43]

1935-ben ismét budapesti nemzetközi lovasmérkőzés színhelye. 1937 márciusától már belső felvételeket is láthatunk a Filmhíradókban a Nemzeti Lovarda tavaszi bemutatójáról.[44] 1938 februárjában Gutierre olasz főhadnagy Ossopo nevű lovával 2,44 méteres ugratási világrekordot állított fel a lovarda falai között.[45] a Magyar Világhíradó az örkényi honvéd spanyol lovasiskola bemutatóját közvetítette innen. 1940 januárjában[46] a testőrség spanyol lovasiskolájának készülődését mutatta be a Nemzeti Lovarda ünnepélyére. 1940 márciusában[47] újabb lovasünnepély következett.

A lovarda továbbra is otthont adott más sportoknak is. 1932 decemberében nemzetközi asztalitenisz-mérkőzést játszottak falai között. A magyar csapat 18:11-re győzött Csehszlovákia ellen, míg egyéniben a csehszlovák Swoboda diadalmaskodott.[48] 1941 januárjában[49]

36 1925. április Magyar Híradó 62. „Gróf Andrássy Géza tereplovaglás" a Vérmezőn; http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8245; A letöltés ideje: 2016. június 30. Lásd még: 1927. május Magyar Híradó 168. A Nemzeti Lovarda gróf Andrássy Géza tereplovaglása; http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8674; A letöltés ideje: 2016. június 30. 1931. április Magyar Híradó 375. Gróf Andrássy Géza tereplovaglás; http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=9597; A letöltés ideje: 2016. június 30.

37 1926. március Magyar Híradó 108. Lovasmérkőzés a Nemzeti Lovardában. Nincs képanyag; http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8431; A letöltés ideje: 2016. június 30.

38 1927. április Magyar Híradó 165. A Nemzeti Lovarda lovasjátéka Mária Terézia korabeli jelmezben.

39 1928. február Magyar Híradó 209. Jelmezes lovas ünnep a Nemzeti Lovardában; http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8842; A letöltés ideje: 2016. június 30.

40 1930. február Magyar Híradó 316. Magyar díszruhás lovas karusszel a Nemzeti Lovardában; http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=9351; A letöltés ideje: 2016. június 30.

41 Magyar Országos Tudósító XVII. évf. 67. sz. Tizenkettedik kiadás. 1935. március 22.

42 Hazánkból s a nagyvilágból. Szombattól – szombatig. Gömbös Gyula miniszterelnök vasárnap a budapesti Nemzeti Lovardában 10.000 főnyi közönség előtt mondotta el egyetlen fővárosi választóbeszédét. Pápai Hírlap XXXII. évf. 1935. március 30. 13. 4. sz. Lásd még: Hazánkból s a nagyvilágból. Szombattól – szombatig. Az Országos Tanács október hó 10-én Budapesten a Nemzeti Lovardában tartja első ülését. Pápai Hírlap XXXII. évf. 38. sz. 1935. szeptember 21. 5.

43 A Magyar Élet Pártja hétfőn tartotta a budapesti Nemzeti Lovardában országos érdeklődéssel várt nagytanács ülését. Magyar Országos Tudósító XXIV. évf. 105. sz. Hatodik Kiadás, MÉP Országos Tanácsa 1942. április 20.

44 1937. március Magyar Világhíradó 680. A Nemzeti Lovarda tavaszi bemutatója; http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=2214; A letöltés ideje: 2016. június 30.

45 1938. február Magyar Világhíradó 730. Az örkényi honvéd spanyol lovasiskola bemutatója a Nemzeti Lovardában; http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=2682. Lásd még: Rádióélet.

46 1940. január Magyar Világhíradó 831. A testőrség spanyol lovasiskolájának készülődése a Nemzeti Lovarda ünnepélyére; http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=3638; A letöltés ideje: 2016. június 30.

47 1940. március Magyar Világhíradó 838. Lovas ünnepély; http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=3703; A letöltés ideje: 2016. június 30.

48 18:11-re győzött a magyar asztalitenisz csapat Csehszlovákia ellen. Nemzeti Sport 1932. december 9. 9. Lásd még: Swoboda nyerte a budapesti asztaliteniszversenyt. Nemzeti Sport 1932. december 11. 7.

49 1941. január Magyar Világhíradó 880. Morejon ökölvívóest; http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id= 4063

ökölvívóestet közvetített innen a Filmhíradó. A Magyarországon tartózkodó Morejon kubai ökölvívó a Nemzeti Lovardában megtartott ökölvívóesten a magyar Csiszár Imrével mérkőzött. A néger bokszoló legyőzte magyar ellenfelét.

Cs. Szabó Kálmán lovardaigazgató a szomszédos Magyar Rádió és Telefonhírmondóval is jó kapcsolatokat ápolt. Rendszeresen adott elő a stúdióban népszerűsítve a magyar lovagló sportokat. 1942-ben örömmel segítette ki a Rádiót szorult helyzetéből, amikor a stúdió átépítése miatt helyhiánnyal küzdött. A lovarda szalonját ekkor stúdió céljaira adta kölcsön a Magyar Rádió és Telefonhírmondó Rt. igazgatóságának. A korabeli rádiós szaklap, a *Rádióélet* megállapította, hogy ez „*a szalon nemcsak cigányzenekarok, hanem nagyobb zenekarok befogadására is alkalmas és igen megfelelő az akusztikája is. Történelmi festmények, híres úrlovasok, portréi tekintettek le a muzsikáló zenekarokra. Közvetlen vonal kötötte össze a Nemzeti Lovarda szalonjában felállított mikrofont a stúdió erősítőjével és a terem alkalmasságára mi sem volt jellemzőbb, mint az, hogy bár hetek óta közvetített innen a rádió cigányzenét és zenekari műsorokat, ezt egyetlen hallgató sem vette észre*".[50]

A II. világháborús harcokban az épület súlyosan megrongálódott. A Filmhíradók[51] és a Magyar Távirati Iroda archívumában található felvételek szerint az épület 1949 tavaszáig romokban hevert, de létezett. A tulajdonosa az Országos Széchényi Könyvtár volt. 1946-tól a tulajdonosváltást követően a köztársasági palota tulajdonosa, a köztársasági elnöki

Deák-Bárdos György kórust vezényel a Nemzeti Lovarda dísztermében 1943-ban **(Fortepan, adományozó: Lissák Tivadar)**

50 Hogyan lett a lovarda szalonjából stúdió? Rádióélet XIV. évf. 1. sz. 1942. január 2. 7.
51 1948. augusztus UMFI Magyar Filmhíradó 22. Átalakult a kormány; http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6832 A letöltés ideje: 2016. június 30. Lásd még: MTVA MTI fototár Izrael követének fogadása, Nemzeti Lovarda, FMAFI 19497127027.

hivatal bontatni szerette volna az épületet. A Műemlékek Országos Bizottsága ellenben mindent megtett a megmentéséért, erről tanúskodnak a Forster Központ Tervtárában fennmaradt tervrajzok.[52] A terveket Szivessy Tibor[53] építész készítette. Az épület azonban politikai döntés alapján 1949 tavaszán elbontásra került. A lovarda tégláiból a Magyar Rádió garázsait építették fel. Helyén pedig egy kis raktárépület maradt. A Nemzeti Lovarda épületéből ma már csak az ágaskodó ló szobor maradt meg, amely Tata–Dióspusztán került felállításra a Bábolna Nemzeti Ménesbirtokon.[54]

Az 1952–1953-as évek hidegháborús légkörében a politika komolyan számolt a harmadik világháború kitörésével. A háborús készülődést bizonyítja az is, hogy 1952 nyarán éjjel-nappali munkával, erőltetett ütemben folyt egy két emelet magas vasbeton bunker építése a Pollack Mihály téren (akkor Puskin utca), a Nemzeti Lovarda helyén. Az épület elsődleges feladata: az országot ért háborús támadás esetén az adásmenet folyamatos biztosítása. Az építtető a Minisztertanács felügyelete mellett a Magyar Rádióhivatal volt. Az épület szakmai kivitelezését az Építésügyi Minisztérium szakmai felügyelete alatt álló 44/1. Építőipari Vállalat végezte. Az építkezés költségeinek 1952. évi összege: 213 694,69 Ft és az 1953. évi összege: 218 463,37 Ft, az összes költség: 432 158 06 Ft volt.[55]

Az épület homlokzatát a Nemzeti Múzeum klasszicista stílusához alakították. Egy 1952-es felvételen jól látható a bunker épülete, mely elé egy vele azonos magasságú fát ültettek, hogy az avatatlan szemek elől kellően takarva legyen.[56]

A bunker falainak vastagsága meghaladta a 3 méteres vastagságot. Az épületben szintenként két szükségstúdiót alakítottak ki. A második emeleten alakították ki a bunker telefonközpontját, amelyen keresztül a Rádió összes stúdiójával és adójával közvetlen kapcsolatot tudott létesíteni. Az épület fedettségéből kifolyóan a telefonközpont alkalmas volt a telefonlehallgatások zavartalan lebonyolítására. A kijárat mellett egy 110 cm magas menekülőfolyosót is kialakítottak, amelynek végpontját ma a Pollack Mihály téri rádiókertben egy csatornafedő takarja el az avatatlan szemek elől.

A bunkerépület és az Esterházy-palota 1956-ban **(Schweizer Radio Zeitung 1956. november 24. 1.)**

A bunker szükségstúdiói alkalmasnak bizonyultak a mentési tervek szerint az alapfunkciói mellett a Magyar Rádió területén lévő muzeális értékek, lemezgyűjtemények, kotta-

52 Forster Központ Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tervtára.

53 Szivessy Tibor (Szeged, Csongrád vm., 1884. szeptember 29.–Budapest 1963. november 22.), építész. Új magyar életrajzi lexikon. Főszerk.: *Markó László*. Bp., Magyar Könyvklub. VI. köt. Sz–Zs. 2007.

54 1947-ben a szobor Tata–Dióspusztára került a Bábolna Nemzeti Ménesbirtokra; http://www.kozterkep.hu/~/8961/; A letöltés ideje: 2013. június 2.

55 MTVA Központi Irattár. Magyar Rádió Hívatal TÜK iratok, Légó 1952. dosszié. Az MTVA Központi Irattára 2016 decemberében átadta megőrzésre a Magyar Rádió korábbi intézményeinek ügyviteli dokumentumait a Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltárának.

56 *Heckenest Gábor*: A stúdiók világa.

gyűjtemények befogadására is. A feladatot Hartai László[57] elnökhelyettes levele szerint Ballagi Károlynak,[58] Schuszter Vilmosnak[59] és Hegedűs Dániel[60] légoltalmi törzsparancsnoknak kellett volna végrehajtani.[61] Ez azonban nem történt meg az épületben folyó védett állambiztonsági tevékenység miatt.

1956. október 23-án az eseményekben az épület nem játszott szerepet. A forradalmárok nem tudták, hogy a bunker épülete rádióstúdiókat rejt.

1957-től 1984-ig a bunker stúdióit a Magyar Rádió Műszaki Igazgatósága folyamatosan karbantartotta a fennmaradt műszaki napló tanúsága szerint.[62] A stúdiók éles használatára szerencsére soha nem került sor. A stúdiók próbaadásait, Horváth Lajos[63] rádióbemondó visszaemlékezése szerint 1957-től 1991-ig minden évben március 15-én és október 23-án végezték egy technikus segítségével. A próbaadások alkalmával ellenőrizték a stúdió műszaki állapotát és orosz és magyar nyelven híreket olvastak fel.

1957-től a Magyar Rádió nevét Magyar Rádió és Televízióra változtatta. A Magyar Rádió és Televíziónak nem csak a stúdiókat illetően kellett állandó helyhiánnyal küzdenie, hanem az irodahelyiségeknek is mindig szűkében volt. Ezt a szűkös állapotot volt hivatva feloldani a Pollack Mihály térre néző úgynevezett 5 emelet magas vasbeton „irodaépület" Nánási Sándor[64] és Szende László[65] tervei alapján. A 3 méter vastag falakkal épült atombun-

57 Hartai László (Kiskomárom, 1925. május 15.–Budapest, 1987. augusztus 16.). A Magyar Rádió Hivatal alelnöke, elnök, 1953. február 3.–1954. augusztus 16. között. *Sávoly Tamás*: A Magyar Rádió vezetőinek (elnök, vezérigazgató, kormánybiztos, ügyvezető alelnök) biográfiái. 1925–2015. Kézirat a szerzőnél.

58 Ballagi Károly (Budapest, 1911. március.03.–) rádiótechnikus, osztályvezető, 1930-tól a Székesfehérvári Rádióállomásra került mint rádiótechnikus. 1932-től a Magyar Rádió Erősítőjében dolgozott tovább. A II. világháború után részt vett a Rádió elektroakusztikai berendezéseinek újjáépítésében, illetve később azok fejlesztésében, bővítésében. 1949-ben *Élmunkás* kitűntetésben részesült. 1950 novemberéig üzemtechnikusként dolgozott. 1950. november 1-jén a Rádió vezetősége megbízta a Rádió Műszaki Osztályának vezetésével, osztályvezetői minőségben. 1951-ben háromhónapos pártiskolát végzett. 1953-ban a *Szocialista Munkáért* érdemérmet kapta meg. 1956. november 5-én telefonon megbeszélte a Rádió Műszaki Főosztályának akkori vezetőjével, hogy újból az Országházból indítják meg a Magyar Rádió adásait, amely abban az időben a szolnoki stúdióból történt. Az Országházba a lakására küldött szovjet katonai páncélos gépkocsival érkezett. Ott a műszaki problémákat Gács Lászlóval, Tardos Andrással és Szendrő Lászlóval beszélte meg. Szendrő a Rádió Idegennyelvű Főosztályának volt a vezetője. Megfelelő műszaki előkészítés után november 6-án reggeltől újból az Országházból adta a Rádió a műsorát, a fent nevezettek irányításával. A műsor műszaki lebonyolítását november 10-éig egymaga végezte.

59 Schuszter Vilmos (Veresmart, 1908. március 8.–) villanyszerelő, világosító, raktárvezető, 1945 után került a Magyar Központi Híradó Rt.-hez, a Magyar Rádió elődjéhez mint villanyszerelő. 1956. október 30-án a Magyar Rádió dolgozói beválasztották a Rádió Forradalmi Munkástanácsába. 1957-től a Magyar Rádió és Televízió fővilágosítója. *Sávoly Tamás*: A Magyar Rádió Forradalmi Munkástanács tagjainak biográfiai adatai 2015. Kézirat. MTVA Központi Irattár '56-os gyűjtemény. 2016 decemberében átadva a Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltárának.

60 Hegedűs Dániel László (Pécs, 1914. január 3.–Budapest, 1985. szeptember 12.), mozdonyvezető, cipész, majd újságíró, költő, tudósító, 1949 júniusától a Magyar Rádió Rövidhullámú Osztályánál a szerb szekció újságírója, 1956. október 30-án a Magyar Rádió dolgozói beválasztották a Magyar Rádió Forradalmi Munkástanácsába, majd a forradalom leverése után részt vett a rádióban az MSZMP megszervezésében. 1957. május 19-től a Magyar Rádió varsói munkatársa és a Magyar Távirati Iroda varsói tudósítója. *Sávoly Tamás*: A Magyar Rádió Forradalmi Munkástanács tagjainak biográfiai adatai. Kézirat. 2015. MTVA Központi Irattár '56-os gyűjtemény 2016 decemberében átadva a Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltárának.

61 II. Légoltalmi anyagok 1953. MTVA Központi Irattár. Magyar Rádió Hivatal TÜK iratok.

62 MTVA Központi Irattára Műszaki napló 1978–1984. 202.

63 Horváth Lajos (Újpest, 1933. június 29.–2008. április 4.), 1952-től a Magyar Rádió bemondója. Elhunyt Horváth Lajos rádióbemondó. Magyar Nemzet 2008. április 4.; https://mno.hu/belfold/elhunyt-horvath-lajos-radiobemondo-381981

64 Nánási Sándor (Kiskunfélegyháza, 1907. június 18.–Budapest, 1982. december), építész.

65 Szende László (Szombathely, 1895. november 1.–Budapest, 1974. május 1.), építészmérnök. A budapesti műegyetemen 1920-ban építészmérnöki oklevelet szerzett. 1926–1944 között magánmérnökként iskolák tervezésében vett részt. A Dunántúlon több lakóház tervét készítette el, amelyek közül többet a *Tér és Forma* című lap közölt. A II. világháború után 1949-ig Budapest újjáépítésében vett részt. 1949-től különböző tervezőintézetekben

ker-stúdió épületének lebontása gyakorlatilag lehetetlen vagy hosszú évekig tartó munka lett volna. Felrobbantani nem lehetett, mert a szomszéd épületek előbb dőltek volna össze, minthogy benne bármi kár keletkezett volna. Így nem volt más választás, mint hogy az 1966–1969 között épített, a Pollack Mihály térre néző irodaépületbe egyszerűen „beépítették" a szükségstúdió épületét.[66] Az irodaépületben – nevének megfelelően – elsősorban irodák létesültek, többek között ide költözött át a Magyar Rádió és Televízió elnöksége. A szükségstúdiók klasszicista külső díszítését felváltotta a márványtakarás. A bunker tér felőli márvány homlokzatára 1970-ben Somogyi József[67] szobrászművész *Szárnyas Niké* című fém domborművét helyezték, amely a hangok szabadságát szimbolizálja.

A bunkert beépítése után továbbra is készenlétben tartották. A szükségstúdiók önálló telefonközpontja lehetőséget kínált az Állambiztonsági Hivatal részére, hogy észrevétlenül lehallgathassák rádiós dolgozók telefonbeszélgetéseit. A bunker kisközpont vonalai, mind a Rádió nagy központjába, mind az úgynevezett vonalfelügyeletre (Józsefváros központ) befutottak. Ezeken a helyeken az átmenő vonalak azonnali lehallgatása megteremthető volt anélkül, hogy a kábelvégek rendezőjére rá kellett volna csatlakozni. A kis központ kezelője a bunkeren belül található és hozzá csatlakozó telefonkészülékeket a kezelőpulton keresztül le tudta hallgatni. Erről feljegyzéseket, jelentést is tudott írni. A beszélgető felek annyit érzékelhettek, hogy a hangerő kismértékben csökkent a lehallgatás alatt. A Magyar Rádióban történt állambiztonsági lehallgatásokról tanúskodnak az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található lehallgatási jelentések, a '60-as évekből az „*Ellenállók*"[68] dossziéjában Huzella Elek[69] és Gaál István,[70] a '70-es évekből Paulinyi Zoltán[71] újságíró telefonbeszélgetéseiről.[72]

(MATI, VÁTI, Városépítő Tervező Intézet, ÁÉTI [Általános Épülettervező Iroda]) dolgozott. Nagyobb munkái: a Magyar Rádió Szentkirály utcai stúdióépületének és a Pollack Mihály téri irodaépületének (társszerzővel) terve.

66 *Heckenast Gábor–Horváth Gyula*: A stúdiók világa. A Rádióstúdió műszaki története 1925–1993. Budapest, [1994]. 64–65.

67 Somogyi József (Félszerfalva, 1916. június 9.–Budapest, 1993. január 2.), szobrász, művészpedagógus. Eredetileg jogásznak készült. 1935–1936-ban Aba-Novák Vilmos magániskolájában, 1936-tól a budapesti Képzőművészeti Főiskolán Réti István, Kontuly Béla és Kisfaludi Strobl Zsigmond tanítványa, 1941-ben szerzett oklevelet. 1940-től állított ki, de igazán ismertté 1945 után vált. 1945–1963-ban a budapesti Képző- és Iparművészeti Gimnázium, 1963-tól haláláig a Képzőművészeti Főiskola tanára, 1974–1987-ben az intézmény rektora volt. ÚMÉL 1223.

68 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) O 11803/6, O 11803/20, Ellenállók dosszié.

69 Huzella Elek (Budapest, 1915. augusztus 15.–Budapest, 1971. december 15.), zeneszerző, zenetörténész, 1956. szeptember 6-tól a Magyar Rádió Zenei Osztályának rovatvezetője, 1956. október 30-án a Magyar Rádió dolgozói beválasztották a Magyar Rádió Forradalmi Munkástanácsába. A rádió állományából 1957. június 15-én kilépett. *Sávoly Tamás*: A Magyar Rádió Forradalmi Munkástanács tagjainak biográfiai adatai. Kézirat. MTVA Központi Irattár '56-os gyűjtemény. 2016 decemberében átadva a Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltárának.

70 Gaál István (Salgótarján, 1933. augusztus 25.–Budapest, 2007. szeptember 25.), *Kossuth-* és *Balázs Béla-díj*as magyar filmrendező, fényképész, operatőr.

71 Paulinyi Zoltán, Dr. (Budapest, 1924. október 8.–), felelős szerkesztő. Szülei: Paulinyi Oszkár, dr. főlevéltáros és Müller Margarétha. Az MTA *Acta*i részére rendszeresen dolgozott mint fordító és német nyelvű lektor. 1960-ban a Magyar Újságírók Szövetségének a tagja lett. 1962 tavaszán az UNESCO szakértője. 1963-ban belépett az MSZMP-be. 1964. február 1-jén kezdte meg munkáját a Magyar Rádió és Televízió Rövidhullámú Osztályán a német szekcióban mint újságíró, majd 1964. augusztus 1-jétől a Külföldi Adások Főszerkesztősége a német szekcióban újságíró munkakörben alkalmazta. 1966. december 1-től ezzel párhuzamosan a Lapkiadó Vállalat, a *Budapester Rundschau* szerkesztősége foglalkoztatta olvasószerkesztői munkakörben.

72 ÁBTL O–15492/2 Dr. Paulinyi Zoltán „Párkányi", O–15492/3 Dr. Paulinyi Zoltán „Párkányi". A Külügyminisztérium engedélye nélkül tudósításokat, riportokat készített a kölni rádió számára (többek között az 1968-as csehszlovák menekültekkel, emigránsokkal is). Emiatt és egyes nyugatnémet újságírókhoz, személyekhez fűződő kapcsolatai miatt – kémgyanús tevékenység címén – operatív megfigyelés és feldolgozás alá vonták.

A ’90-es években az atombunker stúdióiba a Magyar Rádió Dokumentációs Igazgatósága, később Archívuma által összegyűjtött történeti iratgyűjteményeiket helyezték el. Ide kerültek a Telefonhírmondó, az MTI és társvállalatai (Magyar Távirati Iroda, Magyar Telefonhírmondó Rt., Magyar Hirdető Iroda, Magyar Film Iroda Rt., Magyar Országos Tudósító Rt., Óraközpont, Magyar Gazdasági Bank Rt), a Magyar Központi Híradó Rt., a Magyar Rádióhivatal, a Magyar Rádió és Televízió ügyviteli dokumentumai, a rádiós kollégák hagyatékai és a rádióműsorokban elhangzott hírek szövegkönyvei az 1939–2007 közötti időszakból. 2016 decemberében az MTVA Archívuma a hírek kivételével minden korábbi elődszervezet iratanyagát átadta a Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltárának megőrzésre.[73]

A Magyar Rádió irattárának történeti dokumentumai a bunkerépületben 2014-ben **(Sávoly Tamás felvétele)**

A Nánási Sándor és Szende László tervei alapján 1966–1969 között épült 5 emeletes, vasbetonvázas modern irodaépületben – nevének megfelelően – elsősorban irodák létesültek.

A két hosszanti épületszárnyat (az A és B szárnyat) közös lépcsőház köti össze. A B szárnyban néhány műszaki részleg is helyet kapott, így a külső közvetítésekkel foglalkozó csoportok is, ezek között az URH-rádiótelefonokat és kis teljesítményű sztereó közvetítőadókat kezelő URH-csoport. Az URH riportbejátszások céljára a B szárny tetejére egy acél antennatornyot is felállítottak, amely az URH-antennákat tartja. Ezeken az antennákon át közvetlenül, vagy a Mátyás-templom tornyába telepített relé adón át gyakorlatilag a város bármely pontjáról URH-rádiótelefon-kapcsolat létesíthető a helyszín és a Rádió között.

Az épület elkészülte után ide költözött a Magyar Rádió és Televízió elnöksége, az elnöki titkárság, a Jogi Osztály, a Személyzeti és Oktatási Osztály, a Külügyi Osztály, a Műsorigazgatóság, a Gyermek és Ifjúsági Főosztály, az Irodalmi Osztály, a Rádiószínház, a Rádiókabaré, a Szórakoztató és Sport Főosztály, a Gazdasági Igazgatóság, a Bér- és Munkaügyi Osztály, a Pénzügyi Osztály és az orvosi rendelő.

1993 után a szakmai alapon szervezett osztályok vesztettek jelentőségükből. A Műsor-igazgatóság kultúrformáló igazgatóságát átalakították. Létrejöttek a konform adók: a Kossuth, a Petőfi és a Bartók rádiók. A különféle műsorkészítő főosztályokat és osztályokat ide tagozták be. Az épületben alakították ki a Magyar Rádió második főbejáratát, az aula mellett a Magyar Rádió második büféjét, amely a Pagodához hasonlóan segítette a műsorkészítőket és adminisztratív munkatársakat, inspirációs és rekreációs helyként. Az aula később a közönségszolgálat egyik fogadóhelye lett.

Mindkét esetben a lehallgatást rögzítő egyik helyszín a bunker épülete volt. A fenti dosszié Paulinyi Zoltán 1972. február–júliusi lehallgatott telefonbeszélgetéseinek dokumentumait tartalmazza.

73 *Heckenast Gábor–Horváth Gyula*: A stúdiók világa. A Rádióstúdió műszaki története 1925–1993. Budapest, [1994]. 64–65.

***A Magyar Rádió központi irodaépülete 2010-ben* (Neubauer Rudolf felvétele)**

Az épület aulájában rendezte Szabó Miklós a Rádiómúzeum első nyilvános, nem hivatalos kiállítását az összegyűjtött technikai eszközökből.[74] Később Megyeri Erzsébet a Petőfi adó főszerkesztőség munkatársa megalapította az Ég Galériát a II. emeleti B szárnyban, ahol a rádió dolgozói saját képzőművészeti és történeti gyűjteményeiket állíthatták ki 2007-ig. Az épületben dolgozó ifjúsági és irodalmi munkatársak itt alkotva számos nemzetközi díjat szereztek.

Az épületet az MTVA fokozatosan kiürítette, 2017-től zárva tartja. Az üres épület a bunkerrel együtt várja, hogy új tulajdonosa birtokba vegye és megfelelő feladatokat kaphasson.

A Magyar Rádió irodaépülete nem illik a városképbe. Ezt akkor építői is tudták, mégis megépítették. A klasszicista bunkert azonban beleillesztették a Nemzeti Múzeum miliőjébe. A Magyar Rádió szükségstúdióinak várostörténeti értéke nagy. A hidegháború mentője. Kevés ország van, amely a város központjában, szívében ilyen emblematikus épülettel rendelkezik. Az emléktáblák a falán eddig megvédték. A benne található stúdiók előadókká alakulhatnának. Falain a *Szárnyas Nikével* és emléktábláival a Pázmány Péter Katolikus Egyetem egyik fontos épületévé válhatna, megtartva, eredeti falsíkjainak helyreállításával emléket állítva egy szomorú korszaknak. A bunker megtartásával a tér az Ybl által megálmodott utcaképhez leginkább hasonlíthatna. Az irodaépület bontása után a bunker és a Károlyi-palota közti üres tér a Pázmány Péter Katolikus Egyetem agorájává válhatna, a helyi lakók felé is megnyitva a teret.

Sávoly Tamás

74 Rádiómúzeum a kirakatban a Pollack Mihály téri épület bejáratánál. Rádió és Televízió Újság 1981. december 31.–1982. január 7. 4.

A Püspökmolnári Önkéntes Tűzoltó Egyesület vázlatos története

A Vas megyei Püspökmolnári község Önkéntes Tűzoltó Egyesületének jogelődje 1888-ban alakult meg, így 2018-ban a szervezet a fennállásának kerek évfordulóját ünnepelte.

Elöljáróban két dolgot fontos megjegyezni. Az egyik, hogy a szervezet sokáig 1889-et tartotta az alakulás évének. Hogy mi alapján, az eddig nem derült ki, mert levéltári forrás és újságcikk is igazolja, hogy a megalakulás bő egy évvel korábban megtörtént. A másik fontos dolog, hogy a Rába völgyében fekvő Püspökmolnári a XX. század elején még három településből állt: Püspökiből, Molnáriból, illetve a kettő közötti Szenttamásból. Ezeket a század folyamán két lépcsőben összevonták, így jött létre 1949-re a mai falu. Az egyes névváltozatok természetesen az egylet(ek) nevében is megjelent(ek).

Az egyesület múltjának kutatása számos nehézségbe ütközött. A levéltári forrásanyag például nagyon hézagos: az első alapszabály, a tagnévsor és az alakuló ülés jegyzőkönyve elveszett. A megyei levéltárban az első releváns irat (nem számítva a korabeli iktatókönyvet) csak 1899-ből való. Később is ritka a forrásanyag, de a Horthy-korszakból az újjáalakulás viszonylag jól dokumentáltan fennmaradt. Az egyesületi egységkönyv viszont csak 1968-tól tartalmaz bejegyzéseket – 2003-ig. Közben azonban van egy 10 évnyi hiátus, ráadásul a bejegyzések tartalma is elég változatos, gyakran pl. egyesületi közgyűlések anyagában a napirendi pontokat sorolták fel, de más lényegi információ (taglétszám, költségvetés, konkrét tevékenység stb.) nem derül ki belőle. Az egységkönyv „*oktatási napló*" részét pedig csak 1968–77 között vezették, akárcsak a tagnyilvántartást.

Ezeket a hézagokat valamelyest pótolják az újságcikkek. Különösen a Monarchia idejéből, amikor az egyesületek munkájáról rendszeresen beszámoltak az újságok lapjain. De egy szaklap is megjelent a XIX. század végétől: a *Vasvármegyei Tűzrendészeti Közlöny*, benne sok információval. A két világháború között a sajtóanyag kutatását nehezíti, hogy a területileg illetékes *Vasvári Újság* évfolyamai csak 1926–36 közöttről maradtak fenn, a megyei újságban pedig kevés a tudósítás. Viszont fontos forrás volt az 1960–70-es években vezetett, kéziratos *Falukrónika*, továbbá az '50-es évektől már rendelkezésre állnak személyes visszaemlékezések, évről évre egyre gazdagabb fotódokumentációk, sőt, egyéb relikviák is (plakettek, oklevelek, emléktárgyak).

A KEZDETEKTŐL AZ I. VILÁGHÁBORÚIG

A kiegyezés után gazdasági fellendülés következett be az országban. A földműves lakosság is vagyonosodott, de egy – akár villámcsapás, akár pipából kipattanó szikra, vagy gyufával játszadozó gyerek által előidézett – tűzvész könnyen földönfutóvá tehette az embereket. Az ilyen csapások ellen a javak védelméről az emberek gondoskodni akartak, így egyrészt biztosítóegyesületeket, másrészt tűzoltóegyleteket alakítottak. (Ennek az egyesületalapítási szükségletnek kedvezett a kiegyezés után szabaddá vált politikai légkör és a megalkotott jogszabályi háttér is.)

A mai Püspökmolnári akkori három elődközsége közül elsőként Molnári ismerte fel a tűz elleni védekezés fontosságát, ill. tudott ehhez anyagi fedezetet biztosítani. Ezt igazolja az, hogy Vas vármegye köztörvényhatósági bizottságának 1888. február 6-i közgyűlési na-

pirendjén 34. pontként szerepelt „*Molnári község képviselőtestületének határozata tűzi fecskendező beszerzése tárgyában.*" Püspöki község 1889 végén vásárolt magának fecskendőt.

A szomszédos Zsennyében ekkor már működött tűzoltó-egyesület, így a példa adott volt. Összefogott Molnári, Szenttamás és Püspöki lakossága, és önkéntestűzoltó-egyletet alapítottak (ahogy az ugyancsak szomszédos Rum és Hídvég lakói is). Erről olvassuk el a *Vasmegyei Lapok* 1888. augusztus 2-ai tudósítását: „*Három uj tüzoltó egylet alakult a mult hó folyamán Vasmegye vasvári járásában, és pedig a rumi, a molnári-püspöki- és szent-tamási, s a rába-hidvégi. A tüzoltó egyletek már ideiglenesen meg is választották tiszti karukat.* […] *Molnári-Szt-Tamás és Püspökiben főparancsnok Bezerédj Adorján, elnök Szabó József apát ur lett, védnökül pedig itt Fesztetich Taszilo gróf kéretett fel.*" Bezerédj Adorján Zsennyén volt birtokos, aki Rumban téglagyárat és gőzmalmot épített. Szabó József molnári apát és szenttamási plébános volt, Festetics Tasziló pedig gróf Festetics Györgynek, az Andrássy-kormány egykori miniszterének fia, akinek kastélya és uradalma volt Molnáriban. Az egylet – melynek ekkor 43 tagja volt – a működési engedélyt 1888. október 3-án kapta meg.

A megalakult szervezet lépéseket tett az anyagi alapja biztosítására, hiszen a tagdíj ehhez kevés volt. Több tudósítás is fennmaradt „*táncvigalmak*"-ról, amelyekben a belépőjegyen túli „*felülfizetés*"-eket hírlapilag is nyugtázták. De ez is kevés volt, ugyanis 1892 márciusában „*az egylet felségfolyamodványt nyújtott be segély kinyerése végett*". A kapcsolatok ápolása céljából pedig több környékbeli tűzoltómulatságon megjelentek a községek lánglovagjai.

De nemcsak mulatoztak, hanem gyakorlatoztak is: 1889 októberében például a rumi és a Zsennye vidéki tűzoltó-egyesületekkel közösen, amit tekeverseny és tombola követett. 1891-ből áldozócsütörtökön tartott tűzoltó díszgyakorlatról van tudósításunk. Ha a helyzet úgy hozta, akkor pedig ellátták alapfeladatukat, akár a környékbeli települések tűzeseteinél is.

Egy 1890-es újságcikk közli a Vasvári járás fecskendőinek bemutatását, melyből a korabeli Molnári és Püspöki fecskendőjét is megismerhetjük. Mindkettő kitűnő állapotú „*szívóműves 2 hengerű szekérföcskendő 1 sugárral*", a Seltenhofer gépgyárban készültek, a hengerbőségük 100 mm volt, mindkettőhöz 14 fős kezelőszemélyzetre volt szükség. Molnárié 30,5 méterre vitt el és 722 Ft-ba került, Püspöki azonban jobb vásárt csinált, mert a fecskendője 31,5 méterre vitt el és csak 682 Ft volt az ára.

1891. november 5-én közigazgatási hatósági felügyeleti vizsgálatra került sor Molnáriban, Püspökiben és Szenttamáson. A felvett jegyzőkönyvben a tűzrendészetről is van információ. Molnáriban ekkor a tűzoltóegyletnek 24 tagja volt, Szenttamáson pedig 19. Püspökihez azt írták, hogy nincs tűzoltó-egyesület! (Vajon a püspökiek valamilyen oknál fogva kiléptek volna a közös alapítású egyesületből?) Ugyanakkor mindhárom község jól karbantartott tűzoltóeszközökkel rendelkezett, és a tűzkár elleni biztosítás is elterjedt volt a községekben.

Úgy látszik, az egylet működésével nem voltak elégedettek az illetékesek, és ennek 1896-os és 1897-es leírásokban hangot is adtak. 1899-ből a rábahídvégi körjegyzőség 4 községéről (Rábahídvég, Molnári, Püspöki, Szenttamás) maradt fenn közös hatósági felülvizsgálati jegyzőkönyv. Eszerint ekkor már Szenttamáson sem volt egyesület, csak Molnáriban (és Hídvégen). Molnári tűzoltó-egyesülete Antal Vince parancsnoksága alatt működött, mindössze 9 taggal, és a község részéről támogatásban részesült. Feljegyezték még, hogy Püspökiben a község tulajdonában lévő épületek tűzkár ellen biztosítva voltak. (Molnáriban és Szenttamáson nem volt községi tulajdonú épület.) Az 1902. januárjában kelt hatósági jegyzőkönyv pedig már azt írja, hogy a Molnáriban működő egyesület sem kapott a

község részéről támogatást. Ez évből fennmaradt Barabás István tűzrendészeti felügyelő részletes leírása a Vasvári járás tűzoltóságainak állapotáról, ebben konklúzióként ezt írja: „*… Molnári és Püspöki községeket Szent-Tamás község kapcsolja össze. E hármas községben egy erős tüzoltói szervezet létesithetése már csak rövid idő kérdése.*"

Az események azonban más irányba haladtak. Fennmaradt ugyanis egy iratanyag, amely „*A molnári, püspöki, szent-tamási önkéntes tűzoltó egylet feloszlása*" tárgyában keletkezett. 1903. november 14-én egy (belügy)miniszteri tanácsos írt levelet Vas vármegye alispánjának, amelyben korábbi előterjesztésre hivatkozva ezt írja: „*Molnári község képviselő-testülete 1180/902 számu határozatának azt a részét, mely az önkéntes tűzoltó egyletet feloszlottnak jelenti ki, illetéktelenség okából megsemmisitem, mert az egyletek* [...] *önkéntes feloszlás hiányában csakis a kormányhatóság által oszlathatók fel hatóságilag. Felhivom tehát, hogy a mennyiben az egylet tényleg nem működik, utasitsa azt, az alapszabályok értelmében való önkéntes feloszlásra, ha pedig ez záros határidőn belül nem sikerülne, tegyen hozzám véleményes jelentést az egylet feloszlatására és hatóságilag megállapitandó vagyonának hová fordítására nézve.*" Hogy ezt követően pontosan mi történt, nem tudjuk. Viszont az 1904. szeptember 24-én megtartott közigazgatási hatósági vizsgálat jegyzőkönyve szerint már Molnáriban sem volt önkéntes tűzoltó-egyesület!

A községeknek azonban enélkül is voltak feladatai a tűzrendészet területén. 1905-ben készült el *Vasvármegye tüzrendészeti szabályrendelete*, mely előírta, hogy a legalább 50 házból álló községeknek – mint Molnárinak és Püspökinek – milyen tűzoltóeszközökkel kell rendelkezniük. Ezt nyilván tudták teljesíteni, hiszen a korábbi egyesületek berendezése a községek kezelésében maradhatott. 1906-ból egy szenttamási gyakorlatnak indult, majd „*éles*" oltássá változott esetről maradt fenn tudósítás, ezt követően viszont csak elvétve fordul elő itteni „*tüzes*" hír a sajtóban.

1914 nyarán kitört az I. világháború, a férfiak jó része a frontra került, a szervezett tűzoltóélet több évre megszűnt.

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Az 1920-as években a tűzoltó-egyesületek újjászerveződtek. Az itteni falvak 1907 óta már a Rába előtagot viselték. Rábamolnáriban 1922. december 20-án volt az újjáalakulás, Rábapüspökiben ez 1925. augusztus 21-én történt meg. Ekkor egyébként Önkéntes Tűzoltótestületnek hívták a szervezeteket.

Rábamolnáriban 1925. november 30-án, Rábapüspökiben pedig december 4-én rendkívüli közgyűlést tartottak, amelyeken alapszabálymódosításra került sor. Az ekkor elfogadott alapszabály mindkét községből fennmaradt, továbbá tagnévsor és közgyűlési jegyzőkönyv is. Sőt, Rábamolnári közgyűlési jegyzőkönyvén és alapszabályán pecsét is található. Az alapszabályok egyébként tartalmilag teljesen megegyeznek. (A harmadik faluból, Rábaszenttamásról nem találhatóak meg ezek a dokumentumok.)

A Rábamolnári-i Önkéntes Tűzoltótestület vezetése az alábbi személyekből állt: Sely Gyula (született 1883) parancsnok, Bencsik János (1888) alparancsnok, Bencsik Kálmán (1886) jegyző, Kovács Lajos (1888) pénztáros és Gombor Sándor (1888) szakaszparancsnok. Az egyletnek további 20 tagja volt még, akik 1884 és 1905 között születtek. Összesen tehát 25 rendes tag, de volt még 4 pártoló tag is. Rábapüspökiben az Önkéntes Tűzoltótestületet 1925-ben elnökként Piri Mihály (született 1874-ben) vezette, a parancsnok Gálos Béla (1891), a jegyző (titkár) Bauer Gyula (1899), a pénztáros Kiss Antal (1883) volt. További 24 rendes tag (születési idejük 1893 és 1905 közötti), és 19 pártoló tag neve is szerepel a jegyzőkönyv-

ben. Újsághír sokáig nem jelent meg róluk, így bizonyára csak a legszükségesebb feladatokat (oltás) látták el, és nem éltek jelentős közösségi életet.

Még 1924 tavaszán (tehát a rábamolnári testület újjáalakulása után, de még a rábapüspökié előtt) égett le a Marton család rábapüspöki vízimalma. Fogatok hiányában a molnári tűzoltók nem tudtak az oltáson megjelenni, de a szenttamásiak ezt úgy oldották meg, hogy magukat fogták a fecskendő elé! De így is elégett 3 vagon gabona és a malom gépeinek egyes alkatrészei.

1926 mozgalmas éve volt a lánglovagoknak. Februárból egyleti közgyűlésről, áprilisból tűzoltó táncmulatságról van tudomásunk, augusztus 1-jén pedig az a rövid hír jelent meg a *Vasvári Újság*ban, hogy „*Rábamolnári község tüzoltószerházat és harangtornyot épít.*" 1926 novemberéből a tűzoltók részvételével a világháborús hősi halottak sírjánál megtartott ünnepségről maradt fenn tudósítás, az 1927. február 27-ei számban pedig arról olvashatunk, hogy a rábamolnári egylet műkedvelői előadással egybekötött táncvigalmat rendezett a kocsmában. (A bálok mellett a felvonulással egybekötött szüreti mulatságok szervezőiként is feltűnnek az önkéntes tűzoltók az újságcikkekben.) 1927-ben a rábapüspökiek is megjelentek a hírekben: színielőadást és táncmulatságot rendeztek. Pünkösdhétfőn Rábahídvégen a bárói kastély udvarán járási tűzoltó- és leventeünnepség volt, amelynek keretében versenyre is sor került. A tudósítás kiemeli, hogy „*a körzet tüzoltócsapatai* [...] *gyorsszerelést mutattak be. A rábamolnáriak 33, hidvégiek 34, püspökiek 41 másodperc alatt végezték el.*" Október 28-án Rábahídvégen pusztított nagy tűz, ahol 10 tűzoltócsapat vett részt az oltásban, köztük a „*rábamolnári, püspöki, szenttamási*" tűzoltók is. Hosszú idő óta most először szerepeltek a szenttamásiak a hírekben, bár az nem egyértelmű, hogy önálló egyesület volt-e már ekkor.

Tűzoltók 1927-ben a rábamolnári kocsma előtt

1928 őszéről rövid összegző leírás is fennmaradt az egyletekről a *Vasvármegyei Tűzrendészeti Közlöny*ben. Ekkor a 3 község a Rábahídvégi körzetbe tartozott. Rábamolnáriban 37 önkéntes tűzoltó volt Sely Gyula körjegyző parancsnoksága alatt, Rábaszenttamás 18 lánglovagjának az evangélikus tanító, Balikó Mihály volt a parancsnoka, Rábamolnári 36 önkéntes tűzoltóját pedig Gálos Béla földműves vezette parancsnokként. Mindhárom faluban 1–1 kocsifecskendő volt, Rábamolnárinak 120 méteres tömlővel, a másik két falunak 100 méteressel.

1928-ban sor került Rábapüspöki és Rábaszenttamás összevonására, az új község neve Püspöktamási lett, ami maga után vonta az egyesületek összeolvadását is. 1929 őszén Püspöktamási 55 önkéntes tűzoltóját a két korábbi parancsnok, Gálos Béla és Balikó Mihály vezette; 2 kocsifecskendőjük volt 200 m tömlővel. Az ekkor még önálló Rábamolnári 36 önkéntes tűzoltójának Bencsik János volt a parancsnoka. Egy kocsifecskendőjüknek 60 méteres tömlője volt.

1931 februárjában járási tűzoltótanfolyam indult Vasváron, ezen Püspöktamásiból Szijártó István vett részt vett, aki ekkor a Püspöktamási ÖTE parancsnoka volt. 1934-ből a *Vasvári Újság*ban egy glossza említi meg a rábahídvégi báró Seebach Károly temetését, ahol „*parádés ruhában*" Rábahídvég és Rábamolnári 72 tűzoltója adta meg a végtisztességet az elhunyt bajtársnak. Tehát a molnári tűzoltóknak ekkor már biztosan volt egyenruhájuk. 1936-ban Püspöktamási képviselőtestülete a tűzoltószerház rendbehozatalára 80 pengőt szavazott meg a költségvetés terhére, 1939. szeptember 24-én pedig a tűzoltóparancsnok tiszteletdíját 1940-től évi 15 pengőben állapították meg.

Tűzoltók műkedvelő előadással egybekötött mulatságon a molnári kocsma udvarán 1942-ben

1941-ben hazánk is belesodródott a II. világháborúba, a frontra került felnőtt férfiak közül sokan megsebesültek, elestek vagy hadifogságba kerültek, ami a helyi tűzoltóságot is szétzilálta.

A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A II. világháború után a tűzoltóság és a tűzrendészet újjászervezéséről szóló 10.280/1945. ME rendelet az alulról jövő kezdeményezésre létrejött, a hatalomtól független egyleteket feloszlatta, helyettük szoros állami felügyelet alá vont testületeket hoztak létre. Rábamolnáriban Ács Lajos, Püspöktamásiban Horváth Miklós lett a vezető. (Ők 1965-ben megkapták a *Tűzrendészeti érem* arany fokozatát.) A legfontosabb feladatuk a kiesett tagok pótlása, az utánpótlás kinevelése volt. Az iskolásokból úttörő rajt szerveztek, akiket felkészítettek a tűzoltók feladataira. A téli hónapokban elméleti továbbképzést folytattak, az őszi és tavaszi hónapokban pedig gyakorlati oktatás zajlott. A szomszéd községek között – a Rákosi-kor-

szakban gyakori munkaversenyek mintájára – tűzoltó páros versenyeket rendeztek, amelyet több alkalommal a püspöktamásiak nyertek meg. A korábbi évtizedek hagyományát folytatva színdarabokat is betanultak, amelyekkel nemcsak a falu lakóit szórakoztatták, de kulturális seregszemléken is szerepeltek. Novemberben Katalin-bált tartottak, melynek bevételéből egyenruhát, eszközöket vásároltak.

Az 1950-es évektől 1972-ig női raj is működött a szervezeten belül, amely nemcsak a férfiakat segítette és kulturális programokat szervezett, de tűzoltóversenyeken is jól szerepeltek: az 1968-as és 1969-es járási versenyeket megnyerték (ezzel komoly bevétellel gazdagítva a testületet).

Kocsifecskendőt szerel a női raj egy versenyen az 1960-as években

Bár Püspöktamási és Rábamolnári 1949-ben Püspökmolnári néven egyesült, de a két tűzoltócsapat egyelőre külön működött (Püspökmolnári I. és II. néven). 1968-ban azonban megtörtént az egyesülés: Szalai Ferenc tanítót elnökké választották, Szele Pál vb-elnök testületi titkár, a parancsnok Horváth Miklós (majd 1969. januári halála után Varga György) lett. 1972-ben Szalai Ferencet Szele Pál váltotta a szervezet élén, a titkári teendőket ekkortól Böröcz Imre látta el.

A közgyűlés mellett a vezetőségi ülések jelentették még a szervezet irányításának eszközét. Ezeken többször téma volt a téli oktatás, a területfelelősi hálózat kialakítása (tehát

Az egyesített tűzoltótestület 1968-ban

az, hogy mely tűzoltók mely utcákban álló házak vagy intézmények tűzrendészeti helyzetéért felelősek, akiknek a fűtési idény kezdetén ellenőrizniük kellett az épületeket), az aratás-cséplés tűzrendészeti ellenőrzése, a versenyekre való felkészülés, és itt készítették elő, majd értékelték a közgyűléseket is.

Az 1971. év végére elkészült az új tűzoltószertár és oktatóterem a község központjában. Viszont a szervezet kulturális tevékenysége eddigre elhalt, csak a húsvéti locsolóbál tartása maradt meg. A társadalmi munkából azonban mindig kivették a részüket. 1975-ben a szervezet elnökévé Szanyi Antalt, a téesz elnökhelyettesét választották meg, a parancsnok továbbra is Varga György maradt. 1977-ben, mivel a falu önállósága megszűnt, a testület is Vasvár nagyközség irányítása alá került. 1986-ban pedig Rábahídvéggel jött létre közös tanács, ezért a szervezet is ennek az irányítása alá került (vagyis közös tűzoltótestület jött létre a két faluban). Az elnök Szanyi Antal maradt, parancsnok a rábahídvégi Márkus László lett, titkár Kovács Károlyné, egységparancsnok pedig Varga György.

Mivel Püspökmolnári 1990-ben ismét önálló lett, így az ÖTE szétválása is megtörtént a következő évben. Az újjáalakult püspökmolnári szervezet elnöke Szanyi Antal maradt, parancsnok: ifj. Varga György, titkár: ifj. Nagy László. 1991-ben egy vegyes használatú Zsuk tehergépkocsit vásároltak, 1993-ban pedig egy motorfecskendőt. Ekkor már – az önkormányzat mellett – a termelőszövetkezet és a községben varrodát fenntartó Puma cég is támogatta az egyesületet, pályázati forrásból pedig ruházatot és eszközöket vásároltak.

1997 elején tisztújításra került sor: elnökké ifj. Babos Józsefet választották, a parancsnok Varga György, a titkár Nagy László maradt. Az 1998. januári közgyűlésen már csak 16 tag vett részt, ami jelzi a taglétszám komoly csökkenését. Az egykori női raj viszont 2003-ban újjáalakult, rajparancsnoknak Szalai Istvánnét választották meg; a hölgyekről a Magyar Rádió és a TV2 *Aktív* című műsora is tudósított.

Az évek múlásával szerencsére egyre kevesebb tűzeset történt a faluban, így a tűzoltók inkább csak a falunapi bemutatókon vagy különféle gyakorlatokon mutathatták be tudásukat. Jelenleg a Püspökmolnári Önkéntes Tűzoltó Egyesület 22 taggal közhasznú civil szervezetként működik, költségeit önkormányzati támogatásból, pályázati forrásból és az adó 1%-os felajánlásából fedezi. Elnöke Babos József, a parancsnok pedig Varga György.

Kuglics Gábor

Drávaközi nyomdák, könyvkereskedők és sajtótermékek a kezdetektől 1944-ig

BEVEZETÉS

A Drávaköz – más néven Dél-Baranya – mint sajátos népi–néprajzi tájegység vázlatos nyomdászat- és sajtótörténetének megírására, valamint a helyi könyvkereskedők számbavételére vállalkozik ez a rövid tanulmány a kezdetektől, a XX. század elejétől a II. világháború végéig.

A három érintett település magyar nyomdáinak számbavételénél teljességre törekedtünk, de tisztában vagyunk azzal, hogy tanulmányunk nem lehet hibátlan és hiánytalan.

Ugyanakkor igyekeztük feltárni a vizsgált időszakban megjelent valamennyi magyar nyelvű művet, különös tekintettel a helytörténeti–helyismereti kiadványokra. A megtalált kiadványok adatait olvasmányos formában, de a pontosság és a teljesség jegyében közöljük. A rövid tanulmány számszerűsített összefoglalással zárul.

Elöljáróban még annyit említünk meg, hogy a vizsgált időszakban több esemény és körülmény is döntően befolyásolta az itt élő nemzetiségek (magyarok, németek és szerbek) mindennapi és kulturális életét. A dualizmus kor „*boldog békeideje*" után az I. világháború borzalmai következtek, majd a trianoni békediktátum aláírásával törvényesen is a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság része lett a Drávaköz területe. Az 1929-ben megalakult Jugoszláviától Magyarország 1941 tavaszán szerezte vissza ezeket a területeket – a Délvidékkel, a Mura mentével és a Muraközzel együtt. A II. világháború kimenetele után azonban ismét visszakerült ez a terület – is – Jugoszláviához.

DÁRDA NYOMDÁSZATA (1902–1944)

A tájegység első nyomtatóüzeme, Frank Béla nyomdája 1902–1909 között működött. Ez az üzem egy alkalmi kötettel képviselteti magát: *Jenő Sándor hátrahagyott munkái*. Sajtó alá rendezi és kiadja: Inselt Gyula. A mű évszámjelölés nélkül jelent meg 174 oldal terjedelemben. Ez egyúttal a legnagyobb terjedelmű föllelt helyi kiadvány is.

Időben a második a Hungaria Nyomda volt, mely 1903–1907 között üzemelt – kiadványai közül egyet sem ismerünk.

Aztán Arady Lajos nyomdája mintegy tíz éven át, 1908–1918 között állított elő nyomtatványokat. A településről az I. világháború előtti időszakból innen ismerjük a legtöbb kiadványt – szám szerint ötöt. Egy kötettel képviselteti magát az alakalmi kiadvány: *Az Alsóbaranya–szlavóniai Ev*[angélikus]. *Reform*[átus]. *Tanító Egyesület 1907. évi július 9-én Bellye községben tartott gyűlésének jegyzőkönyve*. Második, bővített kiadás. Összeállította és kiadta: Szentpétery József 1907-ben 10 oldal terjedelemben. Időrendben következik egy történelmi kötet: Kiss Emil: *Verekedés Boszniáért. Az 1878-dik évi bosnyák háború*. A könyv 1912-ben jelent meg 134 oldalon. Egyháztörténeti műből is egyet találtunk: *A laskói ref. egyház*[község] *története*. Írta: Lukácsy Imre. A mű 1913-ban került ki a nyomdából 84 oldal terjedelemben. A kiadványt Kókai Lajos budapesti könyvkereskedő bizományban forgalmazta. A következő kötet egy helyi egyesület könyvtárával kapcsolatos: *A Dárdai Casino-egyesület könyvtári szabályzata és jegyzéke*. A nyomtatvány az I. világháború kitörésének évében látott napvilágot 44 oldalon. Az üzem utolsó ismert nyomdaterméke pedig egy Fejér vármegyei helytörténeti munka a világháború utolsó évéből: *A székesfehérvári ispotály története. Bölcsészdoktori értekezés*. Írta: Mártonffy Ernő M. Á. V. (a Magyar Államvasutak alkalmazásában álló) tanár, terjedelme: 38 oldal.

A székesfehérvári
ispotály története.

Bölcsészdoktori értekezés.

Irta:
Mártonffy Ernő
M. Á. V. tanár.

Nyomatott
Arady Lajos könyvnyomdájában Dárdán
1913—7160.

Arady Lajos dárdai nyomdája utolsó ismert termékének címlapja

Még egy, nyomdajelzés nélküli irodalmi művet ismerünk az I. világháború előtti időből: Horváth Rezső: *Mozgó feszületek. Elbeszélések*. A munka 1908-ban jelent meg 76 oldalon.

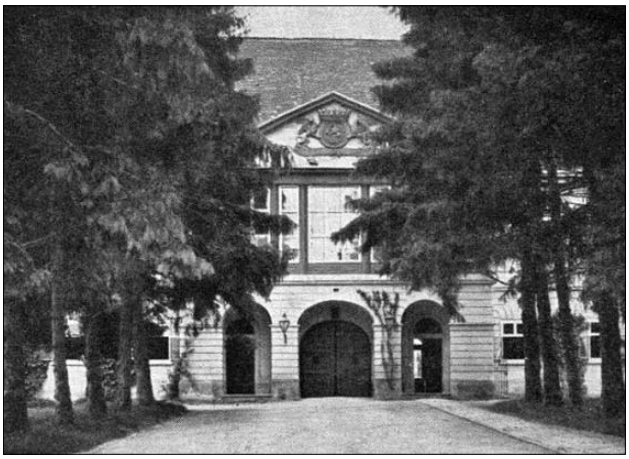

Képeslap Birnbauer Vilmos dárdai nyomdájából

A könyvet Toldi Lajos budapesti könyvkereskedő bizományban kínálta.

Birnbauer Vilmos nyomdája már az I. világháború után megváltozott (kül)politikai helyzetben kezdte meg működését és 1923–1944 között üzemelt. Kétségkívül ez volt a leghosszabb életű helyi nyomtatóüzem. A nyomdából egy, valószínűleg 1941-ben kiadott, magyar nyelvű képeslapot ismerünk. Azt is tudjuk, hogy 1942-ben a vállalkozás két szedővel, illetve korrektorral, egy berakónővel, valamint egy segédmunkással dolgoztatott. Az üzemnek ekkor két nyomógépe volt.

Érdekes vonás, hogy az első helyi sajtótermék időben megelőzte az első helyi nyomdát. Az *Alsó-Baranya* című lap szerkesztője Pető Lajos, a nyomtatás helyszíne pedig a budapesti (!) Markovits és Garai nyomda volt. A hetilap rövid életű lehetett, mivel mindössze az 1900. április 1–29. között megjelent első öt száma ismert. Azonban a következő helyi sajtótermék sem sokat váratott magára. A *Dárda és Vidéke* mint társadalmi és közgazdasági hetilap valószínűleg 1901–1904. augusztus 7. között, négy évfolyamon át látott napvilágot. Szerkesztője Berger Lajos volt. (A leírás alapja: II. évf. 1. sz., 1902. január.)

Az utolsó ismert dualizmus kori helyi sajtótermék a *Dél-Baranya* című társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi hetilap volt. Nyomta a fent említett helyi Frank Béla nyomdája. A lap 1904. december 25.–1914. október 4. között jelent meg. Ez egyúttal a leghosszabb életű helyi lap is. Felelős szerkesztője időközben többször változott Majer Béla, Frank Béla és Riebel Károly személyében. A főszerkesztő Kiss Emil, a főmunkatárs Szilágyi Ferenc volt. A kiadótulajdonos is változott, előbb Frank Béla, majd a másik helyi nyomdász, Arady Lajos személyében. Legalább két nyomdahiba is előfordult: az 1909. évi szeptember 5-i 35. szám valójában már a 36., majd a következő év szeptember 18-i 38. száma már valójában a 39. volt. Azt is tudjuk, hogy az 1914. évi 31. szám bejelentette a lap közeli megszűnését.

A településnek az 1910-es években csupán egyetlen könyvkereskedője ismert, aki azonos a többször említett Arady Lajos nyomdatulajdonossal.

PÉLMONOSTOR NYOMDÁSZATA (1914–1944)

A település első nyomtatóüzeme Balogh József nyomdája volt, mely 1914-től üzemelt. A nyomda évtizedekkel később, 1942-ben egy szedővel, illetve korrektorral, egy szedőtanonccal és nem kevesebb mint három nyomógéppel dolgoztatott.

A következő nyomtatóüzem, Balogh Jenő nyomdája az I. világháború után jött létre, és 1928–1944 között működött. A nyomda 1942-ben ugyancsak egy szedőtanoncot, valamint egy nyomógépet alkalmazott.

Sajnos egyetlen helyi nyomtatványt sem sikerült felkutatni. Ugyancsak nem találtunk helyi sajtóterméket és könyvkereskedőt sem.

BELLYE NYOMDÁSZATA

Valószínűleg a Magyarországhoz történő területi visszacsatolás kapcsán jött létre, de 1942-ben biztosan működött a Dárdához közeli Bellyei uradalom nyomdája. Ennek az üzemnek két szedője, illetve korrektora volt, és két nyomógépet tartottak üzemben. Többet a nyomdáról sajnos nem tudunk.

ÖSSZEGZÉS

A tájegység három nyomdásztelepülésének mindösszesen hét nyomdáját, illetve nyomdászát mutattuk be. Dárdán 1918-ig összesen három nyomda működött, majd mintegy fél évtized szünet után jött létre új nyomda, mely a II. világháború végén szűnt meg. Pélmonostoron 1918-ig egy nyomda működött, majd tíz évvel később csatlakozott hozzá egy újabb helyi nyomtatóüzem. Mindkét nyomda az újabb világháborús összeomlás következtében szűnt meg. Bellyén a II. világháború alatt egyetlen nyomda létezéséről tudunk.

A kiadványok közül csak dárdaira leltünk – szám szerint összesen hét kötet és három sajtótermék formájában. Ugyancsak Dárdán működött a térség egyetlen ismert könyvkereskedője, akit ráadásul a nyomdatulajdonosok sorában is megtalálhatunk.

Kis Krisztián Bálint

Felhasznált irodalom. Az 1851 és 1918 között működött magyarországi nyomdák és kiadók jegyzéke. Kézirat. Összeáll.: *Markos Béla*. Bp., 1960. Lelőhely: OSZK (Bp.) Kézirattár, valamint a szerző gyűjteménye; Az 1919 és 1948 között működött magyarországi nyomdák és kiadók jegyzéke. Kézirat. Összeáll.: *Markos Béla*. Bp., 1961. Lelőhely: OSZK (Bp.) Kézirattár, valamint a szerző gyűjteménye; *Firtinger Károly*: A magyar állam nyomdászat-történelmi térképe. Bp., 1896. Reprint kiadás. Bp., é. n.; Magyar könyvészet 1860–1875. Bp., 1885; Magyar könyvészet 1876–1885. Bp., 1890; Magyar könyvészet 1886–1900. Bp., 1908; Magyar könyvészet 1901–1910. I–II. kötet. Bp., 1917; Magyar könyvészet 1911–1920. I–II. kötet. Bp., 1939. Reprint kiadás: Bp., 1968–1969. Internetes, kereshető változat: http://www.arcanum.hu/oszk/ A lekérdezés ideje: 2017. júl. 29. PC CD-ROM változat: Magyar könyvészet 1712–1920. Petrik Géza retrospektív bibliográfiája és a pótlások. OSZK–Arcanum Adatbázis Kft., Bp.; Magyar könyvészet 1921–1944. Betűrendes mutatóval, pótlásokkal, javításokkal. PC CD–ROM. OSZK–Arcanum Adatbázis Kft., Bp.; Magyar könyvkereskedők évkönyve. Első–Huszonhetedik évfolyam. [Összesen 27 kötet.] Bp., 1891–1917. Internetes változat: Elektronikus Periodika Archívum–Magyar könyvkereskedők évkönyve: http://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=2548; A letöltés ideje: 2014. júl. 7–21.; Nyomdász évkönyv és útikalauz 1909–1943. Bp. Internetes változat: https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/NyomdaszEvkonyvEsUtikalauz; A letöltés ideje: 2017. júl. 29.; [Id.] Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. kötet. Bp., 1890–1914.

Internetes hivatkozások. http://typographia.oszk.hu/html_clavis/hun/egyszeru.php; http://bodza.bibl.u-szeged.hu:9802/retrobi?serial; http://www.odrportal.hu; https://axioart.com/tetel/martonffy-erno-a-szekesfehervari-ispotaly-tortenete-bolcse; gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKepeslap/9551/; A lekérdezések ideje: 2017. júl. 29.

Grősz József kalocsa–bácsi érsek kapcsolatának alakulása a magyar állammal 1943 és 1961 között[1]

Az elkövetkezőkben szeretném összefoglalni, hogy miként alakult Grősz József kalocsa–bácsi érsek kapcsolata a mindenkori magyar állammal, annak éppen aktuális vezetésével. Miként vélekedett az uralmon lévő hatalomról és a hatalom miként gondolt rá. Véleményem szerint ez alapján négy szakaszra oszthatjuk érseki működésének időszakát, ezek: 1943–1945, 1945–1951, 1951–1956 valamint 1956–1961. Ezen terminusok alapján vázolom röviden a főpásztor és az állam kapcsolatát, mielőtt azonban erre rátérnék, pár mondatot ejtek a főpap karizmájáról, személyiségéről, jellemzőiről, illetve személyes hátteréről.

FELVEZETÉSKÉPPEN

Grősz József 1887-ben Féltoronyban (ma Halbturn Burgenlandban) látta meg a napvilágot gazdálkodó, német ajkú családban, ma élő rokonai ugyanitt vezetnek bioborászatot, illetve gazdaságot. Gyerekként, fiatalként ő is kivette a részét a földeken végzett munkákban, azonban az hamar világossá vált számára, hogy a gazdálkodás helyett a papság az, amire hivatást érzett. Fischer-Colbrie Ágoston 1911-ben szentelte pappá Bécsben – a Pázmáneum növendéke volt – a Győri Egyházmegye számára, ahol végigjárta a ranglétrát Fetser Antal megyés püspök (1915–1933) mellett, 1921-től annak titkáraként szolgált, majd 1928-ban segédpüspökként állt a beteg főpásztor oldalán mint orthosiai címzetes püspök. Egyházkormányzati tapasztalatokat itt szerzett először, amit később megyés püspökként és érsekként is kamatoztatni tudott.[2] Jó gazdasági érzékének, problémamegoldó képességeinek és diplomáciai talentumának egész élete során nagy hasznát vette a különböző helyzetekben. Előbbit apostoli kormányzóként, majd püspökként is már hasznosítani tudta gróf Mikes János megyés püspök (1911–1935) kényszerű lemondását követően a Szombathelyi egyházmegye élén. Hasonló szempontból volt célszerű választás a személye 1943-ban, amikor a már egy éve üresedésben lévő kalocsai érseki székbe lett ültetve. Ugyanis a szent embernek tartott, jótékonyságáról ismert gróf Zichy Gyula érseksége (1925–1942) végére a Kalocsa–Bácsi főegyházmegye nehéz anyagi helyzetben volt.[3]

1943–1945

Grősz József volt az utolsó kalocsai érsek, aki az évszázados hagyományoknak megfelelően, a nem csak kánonjogi, de világi jogi szempontoknak is megfelelően (vallásalaptól) tudta

1 Jelen írásom az M. Kiss Sándor professor emeritus által a PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájában tartott *XX. századi politikatörténet* tárgyra készített összefoglaló elemzés. Kutatómunkámat az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport (ELKH) támogatta. Az érsek életéről és működéséről lásd bővebben *Sági György*: Grősz József, a válságkezelő és egyensúlykereső főpap. Újkor.hu 2021. 05. 19.; https://ujkor.hu/content/grosz-jozsef-valsagkezelo-es-egyensulykereso-fopap?fbclid=IwAR2qHpL62WdLXi-UaNEr5As3HMYMlawpzamOAsyY_yfftsexIUXfFgAkMFF8 (Utolsó letöltés: 2021. 09. 20.)

2 *Tóth Krisztina*: A szombathelyi egyházmegye története Grősz József egyházkormányzása idején (1936–1944). Collectanea Studiorum et Textuum I/2. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015. 55–59.

3 Uo. 31–55. és 61–81. *Lakatos Andor*: A kalocsai érsekség 100 esztendeje (1909–2009). Remény Kiadó, Kalocsa–Pozsony, 2009. 50–52.

átvenni az érseki uradalom feletti joghatóságot, s a főpásztori mellett földesúri jogkörökkel és valós politikai hatalommal is rendelkezett, arra valamilyen szinten még hatása volt. Hivatalánál fogva az országgyűlés felsőházának is tagja volt, személyében e tekintetben is ő volt az utolsó kalocsai érsek, aki ezt elmondhatta magáról.[4] Továbbá szintén ő volt az utolsó kalocsai főpásztor, aki az ősi főegyházmegye bácskai részeinek egy része felett is ki tudta terjeszteni néhány év erejéig jurisdictióját.[5] A nem magyar nemzetiségű lakosokkal is a tolerancia és békés együttélés elvét támogatta[6] – ambivalens eredménnyel. Pártok mellett nyíltan sohasem politizált, néhány beszédéből azonban következtethetünk irányultságára, amit az erős patriotizmus, nemzeti és keresztény értékrenden alapuló világkép jellemzet. A Horthy után hatalomra törő nyilasokat negatívan értékelte, egyáltalán nem szimpatizált velük.[7]

Amikor a háború végére Kalocsa világi vezetés nélkül maradt (ugyanis elmenekültek a szovjettől tartva), az érsek vette át hűséges aulista papjaival a város irányítását. Ő maradt egyedüli legitim vezető. Ideiglenes polgármestert kért fel a polgári irányításra, amit később

Grősz József érseki székfoglalója Kalocsán 1943-ban, háttal Horváth Győző segédpüspök, nagyprépost
(Székfoglalási album. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, Fotótár)

4 Uo.
5 Uo. 52–54.
6 *Sági György*: Nuspl János bácskai német plébános összefoglaló jelentése az 1944 utáni délvidéki megtorlásokról. (Forrásközlés). Levéltári Közlemények 88. évf. 2017. 1. sz. [347–367.] 349.
7 *Tóth* i. m. 2015. 205–211.

a megszállók is konstatáltak. Emellett az érsek diplomáciai képességei is hozzájárultak, hogy viszonylagosan nagyobb nehézségek nélkül élte meg a szovjet megszállást az érseki város, amiért máig megmentőként emlékeznek a főpásztorra.[8]

Az esztergomi érseki szék megüresedése után Grősz József lett a püspöki kar elnöke, majd az apostoli nuncius kiutasítása után további jogosultságokkal lett ellátva, ő volt hivatott a kapcsolattartásra Rómával. Az új állami vezetéssel dialógusra törekedett. Mindszenty József esztergomi kinevezését követően némileg hátrább lépett, de a püspöki kar legfontosabb tagjai között volt továbbra is.[9]

1945–1951

Mindszenty legitimista beállítódása jól ismert. Grősz József is osztotta a legitimizmus nézeteit, s a királyságot tartotta Magyarország természetes államformájának, a bíborossal ellentétben azonban realistább volt: tudomásul vette, hogy a helyzet pillanatnyilag megváltozott, s az aktuális körülmények között kell a maximum elérésére törekedni, ha esetenként ehhez bele is kell törődni az engedményekbe.[10]

Mindszenty 1948-as letartóztatását követően ismét a püspöki kar élére került, így az állammal folytatott 1950-es megegyezést is ő írta alá, noha ahhoz az Apostoli Szentszéktől nem kapott felhatalmazást, más kérdés, hogy a magyar állam rövid úton fel is rúgta az abban foglaltakat.[11]

1951–1956

Mindezek ellenére az állam egyházellenes intézkedései őt is utolérték. 1951-ben az ÁVO-sok letartóztatták és az Andrássy út 60-ba vitték, későbbi elmondása alapján fizikailag őt nem bántalmazták, viszont nyirkos helyen tartották és megvonták az erős dohányos főpaptól a cigarettát, így törve meg, kihasználva a nikotinhiány okozta elvonási tüneteket. A hívő lakosság és a püspöki kar további megfélemlítése volt az eljárás célja. Minden nyomás ellenére azonban másokra nem tett semmi terhelő vallomást, inkább magára vállalt mindent, amit csak felhoztak a hatóságok. Végül 15 év börtönre és teljes vagyonelkobzásra, 10 év közügyektől eltiltásra ítélték koncepciós eljárást követően. A püspöki kar vezetését kelletlenül, de Czapik Gyula egri érsek (1943–1956) vette ekkor át, s haláláig állt annak élén, helyettesítve mind a hercegprímást, mind pedig Grősz érseket is.[12]

A büntetésvégrehajtás módja idővel enyhült, Grőszt a püspökszentlászlói volt püspöki nyaralóban tartották Mindszenty bíborossal együtt házi őrizetben. A külvilágról szinte semmi információja nem volt egyiküknek sem ezekben az időkben. Czapik halálával történt változás az ő esetében. Az állami vezetés hajlott rá, hogy szabadlábra helyezzék,

8 *Ságí György*: Kalocsa megmentője, Grősz József érsek. Egyháztörténeti Szemle 18. évf. 2017. 4. sz. 62–80.; vö. Grősz József kalocsai érsek naplója 1944–1946. Sajtó a. r.: *Török József*. Budapest, 1995.

9 *Lakatos* i. m. 2009. 55–56.

10 Vö. *Ságí György*: Grősz József kalocsai érsek és a Magyar Királyság alkonya Kalocsáról tekintve; http://regnumportal.hu/regnum2/node/180 (Utolsó letöltés: 2021. 01. 03.)

11 *Lakatos* i. m. 2009. 56–61.

12 *Ságí György*: A kalocsai érseki szék 1961-es megüresedése. Egyháztörténeti Szemle 17. évf. 2016. 3. sz. [25–61.] 43.; *Ságí György*: Grősz József érsek 1990-es rehabilitációja és emlékezete. In *Arma*: Tanulmányok a Colloquium Officiale III konferencia előadásaiból. Szerk.: *Kiss Alpár*. Mika Sándor Egyesület, Budapest, 2018. 267–268.; *Balogh Margit–Szabó Csaba*: A Grősz-per. Kossuth Kiadó, Budapest, 2002; vö. Grősz József és társai bűnpere. Szerk.: *Sólyom Gáborné*. Budapest, 1951.

s átvegye a püspöki kar irányítását – először ideiglenesen a tószegi plébániára vitték át.[13] Kalocsára való hazatérésének feltételéül szabták a titkosszolgálatokkal való kooperálást, az operatív tevékenységet, azaz ügynökként kívánták beszervezni, amibe némi vonakodás után színleg belement, ám később – mint „*Lajtai Márton*" fn. ügynök – egyetlen jelentéssel sem szolgált. A hatóságok végül kelletlenül, de belenyugvóan meg is állapították, hogy hiába is fognak tőle várni bármit, tárgyalókész és diplomatikus hozzáállása ellenére menthetetlenül jobboldali beállítódású.[14]

1956–1961

Szabadulása után kezdetben – emberileg érthetően – államhű megnyilatkozásokat tett, egyes kijelentései megütközést is kiváltottak, ezt Papp Kálmán győri megyés püspök (1946–1966) feljegyzéseiből is ismerjük.[15] Rövid úton kiderült azonban, hogy ez csak átmeneti, amnesztiával történő szabadulásának következménye, s leginkább óvatosságként értékelhetjük részéről az olyan kijelentéseket, melyekben a magyarországi vallásszabadság hangoztatása érhető tetten. A későbbiekben, habár hajlott az állami vezetéssel való dialógusra, az egyház és a hívek érdekeit határozottan képviselte, a szükségesnél nagyobb engedményekbe nem ment bele.[16]

Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején mérsékelt álláspontot képviselt, a béke mielőbbi helyreállítását szorgalmazta, hasonlóan, ahogyan a második világháború végén, ekkor is megnyilvánult részéről a béke iránti vágy eszméje. Az 1956-os csonka püspökkari konferencián is – Pétery József váci megyés püspökhöz (1942–1967) hasonlóan – a mérsékelt lépéseket szorgalmazta a békepapok kapcsán, szemben Mindszenty erélyesebb elképzeléseivel – akinek néhány nap erejére vissza tudta adni ekkor a püspöki kar feletti elnökséget.[17] Nota bene a békemozgalom püspöki kar általi felügyelet alá helyezését és ez alapján való átszervezését már májusi szabadulása után szorgalmazta, erre a szabadságharc leverése után lett majd alkalom.[18]

Grősz József érsek aranymisés fotója, 1961 **(Aranymisés album. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Grősz József hagyatéka)**

A szabadságharcot követően a rövidesen konszolidálódó Kádár-rendszerben is határozottan képviselte a katolikus érdekeket, ekkor a korábbi, szabadulását követő időszakban tapasztalt visszafogottsága

13 *Ságí* i. m. 2018. 268.
14 A Grősz-per előkészítése 1951. Szerk.: *Szabó Csaba*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 59.
15 *Kálmán Peregrin OFM*: Dokumentumok Grősz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957. Szent István Társulat, Budapest, 2011. 18–20.
16 Uo. 20–27.
17 Uo. 27–35.; vö. *Sági György*: Vác „fehér vértanúja". Pétery József váci megyéspüspök és a magyar pártállam http://ujkor.hu/content/vac-feher-vertanuja-petery-jozsef-vaci-megyespuspok-es-magyar-partallam; (Utolsó letöltés: 2021. 01. 03.)
18 *Kálmán* i. m. 2011. 23.

is megváltozott. Akképpen gondolkozott, hogy őt már egyszer koncepciósan elítélték és bebörtönözték, közkegyelemmel szabadult, számára már nincs új a nap alatt, nem lepődik meg már semmin, ha újra elhurcolnák Kalocsáról. Így, noha időnként – különösen a megtorlás időszakában – neki is bele kellett mennie engedményekbe, sokkal határozottabban tudta egyháza és hívei érdekeit képviselni, mint utódai a püspöki kar élén, noha lehetőségeikhez mérten Hamvas Endre és Ijjas József is igyekezett majd a jövőben helyt állani.[19]

Grősz érseknek azonban módjában volt és sikerült is még akár nemet is mondania az állami vezetőknek, egy ízben még „*Canossa járás*"-ra is sor került, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének kellett Kalocsára mennie, az érsek ugyanis nem tett eleget a többszöri Budapestre történő berendelésnek. Továbbá – ahogyan Kálmán Peregrin is leszögezte – Grősz József érsek érdeméként tudhatjuk be, hogy a kádári nyomásnak ellenállva, mely el akarta érni a Magyar Katolikus Egyház elszakadását Rómától, ezt a főpásztor ellenállása keresztülhúzta, a magyar egyháznak XII. Piusz pápa (1939–1958) és utódai melletti elköteleződése így nem szenvedett csorbát, a schisma nem következett be.[20]

Annak érdekében, hogy ha már a békepapság nem szüntethető be, így – mint fentebb már említettük – igény mutatkozott a püspöki kar részéről, hogy legalább bizonyos fokban, a hierarchia által ellenőrzöttebb keretek között működjenek, így létrehozták az Opus Pacist, melynek első elnöke Grősz érsek lett. Nota bene a békepapi irányzattal ő sem szimpatizált, de meg kellett tűrnie.[21]

A pártállam helyi nomenklatúrája, elsősorban a Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának egyházügyi főelőadója, Szakács Gyula értelemszerűen figyelemmel kísérte az érsek munkáját, a főpapot dialóguskésznek tartotta, akivel az ideológiai ellentétek dacára kiegyensúlyozott viszonya alakult ki, ennek meglétét az érsek egyszerű és barátságos stílusának tudta be.

ZÁRÁSKÉPPEN

Az, hogy a rezsim miként tekintett az érsekre, világossá válik számunkra, ha a 60 esztendővel ezelőtt, az 1961. október 3-án bekövetkező halálát követő eseményeket és temetése körülményeit vizsgáljuk. A protokolláris formaságokat az állam részéről természetesen megtapasztaljuk. Szembetűnő azonban, hogy milyen mértékben igyekeztek hatóságilag korlátozni, hogy minél kevesebben róják le kegyeletüket az érsek ravatalánál, s minél kevesebben tudjanak személyesen megjelenni a főpásztor temetésén. Megütközést váltott ki számukra, hogy milyen sok fiatal kereste fel így is az elhunytat.[22] Ez mindenesetre nem volt előzmények nélküli. A Grősz József néhány hónappal korábbi aranymisés jubileuma kapcsán rendezett ünnepségsorozat lebonyolítását is adminisztratíve és egyéb módon szabályozva igyekeztek a számukra kedvező mederbe terelni, törekedve ez esetben is arra, hogy minél kevesebb pap és hívő vegyen részt az ünnepi szertartásokon.[23]

19 Uo. 35–56. Hamvas Endre kapcsán lásd *Sági György*: Egy katolikus főpap vívódásai. Hamvas Endre csanádi püspök és az államhatalom, 1961–1964. Egyháztörténeti Szemle 14. évf. 2013. 2. sz. 63–82.
20 *Szabó* i. m. 2001. 58. és *Kálmán* i. m. 2011. 63–72.
21 Uo. 56–62.
22 *Sági* i. m. 2016. 25–61.
23 *Sági György*: Grősz József érsek pappá szentelésének 50. évfordulója. Szakács Gyula egyházügyi főelőadó jelentése a jubileumi ünnepségsorozatról és a főpap körlevélbéli visszatekintése aranymiséjére. Kézirat. Megjelenés előtt a *Múltbanéző* online tudományos folyóiratban.

Egészen a rendszerváltást megelőző évekig állami részről a kelleténél több szót nem is ejtettek Grősz érsekről, a hívek magukban őrizték emlékét. Az 1989-es rendszerváltást követően azonban méltóképpen emlékeznek már meg róla – Kalocsán máig szeretettel tekintenek vissza közvetlen és joviális személyére –, mint aki Mindszenty mellett a XX. században a Magyar Katolikus Egyház egyik legkiemelkedőbb alakja volt, aki jó pásztorként állt hívei mellett. Az érsek teljes rehabilitációjára 1990-ben került sor.[24]

Sági György

A KALOT-mozgalom végnapjai Borsodszentgyörgyön

A KALOT (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete) mozgalmat P. Kerkai (Czinder) Jenő jezsuita szerzetes hívta életre Szegeden 1935-ben. A jezsuiták az elsők között ismerték fel, hogy a hagyományos paraszti kultúra bomlásnak indult a két világháború között. A parasztságon és a munkásosztályon belül főleg a gazdasági világválság hatására radikalizálódás volt megfigyelhető. Mind a marxista, mind a szélsőjobboldali eszmék egyre nagyobb teret kezdtek el hódítani ezen társadalmi rétegek körében. Ennek próbálta elejét venni a KALOT-mozgalom, amely programját négy pontban foglalta össze: 1. *Krisztusibb embert!*; 2. *Műveltebb falut!*; 3. *Életerős népet!*; 4. *Önérzetes magyart!*

A háború után aztán az egész mozgalom léte veszélybe került. Az 1945. február 1-jén Debrecenben megjelent *Második évtizedbe indul a KALOT* című körirat a változó időkre reagálva együttműködést hirdetett a Kommunista Párttal a romok eltakarításában mindaddig, míg egyik fél sem nyúl becstelen eszközökhöz céljai megvalósítása érdekében. A KALOT legnagyobb riválisa az akkor már kommunista befolyás alá került MADISZ (Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség) volt. A két szervezet, bár megpróbált közeledni egymáshoz, de az utóbbi megítélése korántsem volt egységes. Egyházi körökben igen heves tiltakozást váltott ki, amikor a MADISZ egyes helyi szervezetei erőszakos eszközöket alkalmaztak országszerte az általuk „*fasisztá*"-nak minősített KALOT tagjaival szemben.

Csanádpalotán például a MADISZ-tagok azzal az ürüggyel akadályoztak meg egy KALOT-gyűlést, hogy amíg saját központjuktól nem kapnak felvilágosítást a katolikus szervezet munkájának lehetőségeiről, addig nem engedélyezik azt.[1]

Hasonló esetek Borsodszentgyörgyön is előfordultak. Egy 1946. február 14-én az ózdi rendőrkapitánysághoz eljuttatott levelében Bakos Károly helyi római katolikus plébános arról panaszkodott, hogy a falubeliek nyugalmát az utóbbi idők pártvillongásai teljesen felzaklatták. A lelki vezető többször is hangot adott annak a döntésének, hogy a templomot és az iskolát működési helyszínként semelyik politikai pártnak, vagy annak keretén belül működő szervezetnek nem fogja átengedni. E két helynek ugyanis minden politiká-

24 *Sági* i. m. 2018. 267–295.

1 *Balogh Margit*: A *KALOT* története, 1935–1946. Történelmi Szemle XXXVI. évf. 1994. 3–4. sz. [283 – 298.] 284–286, 296–297.

tól mentesnek kell maradnia. A politikai pártoknak egyébként is megvan a maguk párthelyisége, ahol szabadon gyakorolhatják tevékenységüket. Az iskolában belügyminiszteri engedéllyel, tisztán valláserkölcsi alapon, csupán a Szívgárda gyermekegyesület, valamint a KALOT és a KALÁSZ ifjúsági és leányegyesületek tevékenykedhettek.

Az egy helyi bányamunkás irányítása alatt álló MADISZ és SZIM (Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom) tagjai viszont ezt a tényt sehogyan sem tudták elfogadni, és minden eszközzel azon dolgoztak, miként lehetetlenítsék el a KALOT templomi, iskolai működését.

1945 karácsonyának első napján a délutáni mise után például, amikor a KALOT-ifjak átvonultak az iskolába, hogy a következő napi istentiszteletre átpróbálják az előadandó magyar és latin nyelvű énekeket, a MADISZ és SZIM vezetője társaival utánuk ment, és megfenyegette a fiatalokat, hogy ha még egyszer meglátja őket ott, utasítást fog adni az egész csoport szétverésére, a kántor ingét pedig letépeti.

Az inzultálás másnap a templomi mise előtt folytatódott. A MADISZ és SZIM tagjai kísérletet tettek arra, hogy megakadályozzák az énekkar kórusba történő feljutását, ami igen hangos szóváltást eredményezett. Szerencsére néhány éltesebb férfi a rendbontókat lezavarta a kórusról, így a nyugalom, ha időlegesen is, de helyreállt, és a szertartást meg tudták tartani.

1946. február 1-jén a KALOT-tagok egy következő nap bemutatandó színdarab főpróbájára gyűltek össze az iskolában, amikor a már említett rendbontók a próba meggátlása és a színpad szétverése céljából karbidlámpákkal, illetve fejszékkel felszerelkezve újból megjelentek. A próbát irányító Szabó József kántor az izgalom hevében, a nagyobb baj elkerülése érdekében az épület másik oldalán lévő ablakon át 3–4 fiút a bíróért és néhány esküdtért menesztett, akik aztán idejekorán szétoszlatták a zavargókat.

Pár napra rá, február 7-én délután a MADISZ- és SZIM-ifjak az iskolakulcsot követelve jelentek meg Szabó József kántor előtt, mivel ők is próbát akartak tartani a KALOT helyiségében. A kérést a kántor megtagadta. Egyrészt azért, mert a terem az előző napi előadás után frissen lett felmosva, másrészt pedig a kulcsot a plébános előzetes írásos engedélye nélkül senkinek nem adhatta ki. Az elutasításba beletörődni képtelen fiatalok ezután karóval betörték az iskolafolyosó ajtaját, majd önhatalmúlag behatoltak az épületbe, és elkezdtek ott próbálni. A KALOT helyiségét ezt követően is rendszeresen használták, a tantermeket összecigarettázták, összeköpködték, összesarazták és úgy hagyták, derül ki a plébános jelentéséből. Az iskola a háború utáni válságos gazdasági körülmények között nem tudott takarítószemélyzetet alkalmazni, így a kántor két tanítónő és a nagyobb tanulók segítségével végezték ezt a munkát.

Károly atya a legnagyobb veszélyt ugyanakkor az egyre jobban terjedő ateizmusban látta, melyet a MADISZ és SZIM magában hordozott. Vezérük nyíltan ilyen gúnyolódó kérdéseket tett fel társainak: „*Hisztek ti az Istenben? Hát láttátok már ti az Istent? Megfogtátok már az Istent?*" A kántor továbbra is állandó megfélemlítésnek volt kitéve. Ezen esetek részletes bemutatása után a falu lelki vezetője az ügy részletes kivizsgálására kérte az ózdi rendőrkapitányságot.[2] De közölte, hogy a vizsgálatba ne vonják be az arlói rendőrséget, azoknak a januárban lezajlott intézkedése ugyanis abból állt, hogy a rend éber őrei a helyszínre kiküldve a MADISZ-ifjakkal összeültek és együtt lerészegedtek.

A helyzet a beadvánnyal sem oldódott meg, mert azt válaszra se méltatták. Március 12-én az ügyről a vármegyei tanfelügyelőséget is hasztalanul tájékoztatták, hisz azok már

2 Bakos Károly arlói római katolikus plébános beadványlevele a nagytekintetű Ózdi Rendőrkapitányságra. Kelt: Arló, 1946. február 14. Kézirat. Egri Főegyházmegyei Levéltár (EFL) 1151/1946.

nem merték felvállalni a kommunistákkal szembeni konfrontációt. Közben az iskolában illegálisan tanyát vert kommunista és szociáldemokrata párt tagjai idővel már annyira magukénak érezték az intézményt, hogy egy alkalommal a tanítónő-választásra összeült egyházközségi képviselőtestület ülését is fel akarták oszlatni, mondván: az zavarja a szomszéd teremben lévő pártgyűlésüket.

Március 20-án a rendbontók újfent azzal a kéréssel fordultak Bakos Károlyhoz, hogy az iskola épületében szeretnék a 24-én és 25-én bemutatandó *Csizmadia mint költő* és a *Bonyodalmas lakodalom* című színdarabjaik főpróbáját tartani. A kérést a plébános az elvi okok mellett a nagyböjt miatt utasította el. A próbát a tiltást semmibe véve a lelkes színjátszók végül mégis megtartották egy katolikus iskolában, amit az atya külön kihangsúlyozott, mialatt az intézmény első termében jámbor hívek imádkozva és szent énekeket énekelve virrasztottak este 7-től reggel 4 óráig Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepére. *„Fájdalom látni azt a lelki rombolást, amit ez a néhány elvakított és magáról megfeledkezett, éretlen suhanc véghez visz és éppen Borsodszentgyörgyön, az egyházmegyének köztudomás szerint a legjobb és legromlatlanabb hívei között"* – panaszolta. Egy halvány reménysugarat az jelentett, hogy a KALOT- és a KALÁSZ-szervezetek működésének ellehetetlenítésével szembeni tiltakozásként Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén a katolikus agrárifjak (a helybeli fiatalok 95%-a) egységesen vettek részt, amire korábban soha nem volt példa.

Minderről egy 1946. március 27-i, az egri főegyházmegyei hatósághoz címzett levélből tudunk.[3] Az ügy napvilágra kerülése után az érsekség azt a javaslatot tette a plébánosnak, tájékoztassa az Országos Központot is a KALOT működése terén tapasztalt nehézségekről. Ha az iskolát vagy a kántori lakást a későbbiekben háborgatják, a tettesek ellen szemtanúk által felvett és aláírt jegyzőkönyv kíséretében az ügyészségnél tegyen feljelentést az egyházközség nevében. A KALOT működése további akadályoztatásának elkerülése végett az érsekség hozzájárult mindkét nembeli ifjúság részére a Mária Kongregáció létrehozására.[4] Erre azonban már nem került sor.

A baloldali pártok 1946 tavaszától már egyre drasztikusabb lépésekre szánták el magukat a klerikális erők és a Kisgazda Párt pozícióinak meggyengítése érdekében. Sajtójuk lejáratókampányt indított a keresztény ifjúsági szervezetekkel szemben. A KALOT feloszlatásának ürügyét egy június 17-én elkövetett, két szovjet katona és egy magyar lány életét követelő Budapest Teréz körúti merénylet jelentette.[5] A feltételezett elkövető holtteste mellett a KALOT-szervezet igazolványát találták meg.[6]

Válaszlépésként 1946. július 18–27. között Rajk László belügyminiszter a KALOT országosan 611 helyi egyesületét oszlatta fel. Nem sokkal később a kisgazda kormány hozzájárult ugyan, hogy a feloszlatott szervezet Katolikus Parasztifjúsági Szövetség néven új vezetőséggel és alapszabályzattal újjáalakuljon, de arra a Szövetséges Ellenőrző Bizottság soha nem adta meg az engedélyt, aminek hatására a mozgalom egy éven belül elsorvadt.[7]

Ifj. Németh Gyula

3 Bakos Károly arlói római katolikus plébános levele a Főtisztelendő Főegyházmegyei Hatósághoz. Kelt: Arló, 1946. március 27. Kézirat. EFL 1151/1946.

4 Az egri érsekség Bakos Károly plébánosnak írt levele a KALOT működése terén tapasztalt nehézségekről. Kelt: Eger, 1946. április 4. Kézirat. EFL 1151/1946.

5 *Balogh Margit* 1994. 297.

6 http://www.rubicon.hu/magvar/oldalak/kommunista összeesküvők es cinkosaik avagy hogyan kell hatalmat szerezni/ (Utolsó letöltés: 2018. 05. 18.)

7 *Balogh Margit* 1994. 298.

A Csokonai család Alcsúton

A *Fejér Megyei Hírlap* 2018. november 20-ai számában írtam, hogy koszorús költőnk, Csokonai Vitéz Mihály nem lehetett Fehérváré. Nagyapja, Csokonai László Alcsúton volt református lelkész, apja, Csokonai József seborvos, borbély nem telepedhetett le Székesfehérváron, mivel az 1703-ban visszanyert szabad királyi városi kiváltságlevél előírása szerint fehérvári polgár csak római katolikus vallású lehetett. Debrecenben, a „*kálvinista Róma*"-ban viszont a polgárjog megszerzésénél a reformátusok élveztek előnyt. Csokonai József ezért telepedett le Debrecenben, ahol 1773-ban megszületett fia, Csokonai Vitéz Mihály, aki így lett Debrecené. Feltételeztem, hogy Csokonai László tiszteletes síremléke talán áll még az alcsúti temetőben, hogy nevét őrzi a halotti anyakönyv 1762. évi bejegyzése.

Két év múltán kaptam választ kérdéseimre Komáromi János, sokáig az alcsúti gyülekezet gondnoka, segítségével, akihez régi ismeretség fűz. Felhívta a figyelmemet, hogy Csokonai László halotti anyakönyvi bejegyzését hiába keressük: két évvel halála után, 1764-ben leégett az alcsúti paplak, az iratok, anyakönyvek megsemmisültek. Új anyakönyveket kezdtek, de csak az 1762-1763-ban születetteket írták be visszamenőleg. Új halotti anyakönyvük csak 1792-ben kezdődik. Viszont az Alcsúti Református Egyház I. számú anyakönyvének 29. oldalán található egy bejegyzés a Csokonai családról, amit Mészöly Győző lelkész írt 1906-ban. Komáromi Jánosné volt szíves lefotózni és megküldeni a bejegyzést, amely így hangzik:

„*Csokonay V. Mihály nagyatyja Csokonay László (:neje Angyal Zsuzsánna:) Pápán majd külföldön tanult. 1700 évek elején Györben tanitoskodott, onnan ment 1709 évben Ácsra papnak, innen Györbe ment papnak majd Kömlődre, 1753 évben Alcsúton praedikátor, itt halt meg 1762ik év őszén. Hihetőleg a régi sirkertben jelenleg a lelkész kertjében a hegyen diófák alatt alusza álmát.*

Alcsuth 1906 April 2an
Mészöly Győző ref. lelkész

Csokonai V. Mihály atyja Cs. József meghalt 38 éves korában 1794 február 17 tehát 1756-ban született Alcsuthon (:Csokonai Lapok 1906 Mart 1. szám) Mészöly"

Mészöly Győző közel fél évszázadig, 1878 és 1926 között szolgált Alcsúton. Megírta a gyülekezet történetét. Anyakönyvi bejegyzésének adatait Csokonai László pályájáról lelkésztársaitól kaphatta, akik a századelőn Csokonai tiszteletes késői utódai voltak szolgálati helyein. Külföldi tanulmányainak helyszínét nem ismerjük. Pataky László győri lelkész 1973-ban közölt levéltári kutatásai szerint: „*Csokonai László 1726-ban valószínűleg a győri egyházban folytatott tanítóskodás után az akkori tatai egyházmegye egyik legnagyobb gyülekezetébe: Ácsra került prédikátornak. Itt 17 évig működött.* […] *A győriek 1743 márciusában hívták el prédikátornak.* […] *Mária Terézia 1749. március 14-én a Helytartótanács útján elrendelte, hogy a városi tanács azonnal szüntesse meg a két protestáns egyház »jogtalanná« vált vallásgyakorlatát.* […] *A városi tanács által elűzött Komáromi Pál Győrszemerén húzta meg magát, Csokonai László pedig előbb Kömlődre, onnan pedig Alcsútra került lelkésznek.* […] *Csokonai László életét továbbra is figyelemmel kísérte a győri és az ácsi egyház. Az ácsi gyülekezet Győrből való elűzetése után, három ízben is küldött neki nagyobb összegű segélyt, a győri egyház pedig 1760-ban segélyt küldött József fiának. Mindez a szeretet jele volt.*"

Mészöly Győző adatait a Pataky László által vázolt pályakép megerősíti, pontosítja. Viszont nem fogadhatjuk el a bejegyzés végén fiára, Csokonai Józsefre vonatkozó hibás adatait: születési idejéről, szülőhelyéről és halálának évéről. Mészöly tiszteletes bejegyzéséből kiderül: ismerte a Debrecenben kiadott *Csokonai Lapok*at. Ebben az 1906. évi 5. füzetben Szabó Zsigmond református lelkész közleményében olvashatta: „*A költő apja nem Győrszigetben (ahol nem volt anyaegyházunk) hanem Győrött született 1747. szept. 25-én, amint az anyakönyvi bejegyzés tanúsítja*." Pataky László 1973-ban a győri református egyház anyakönyvéből ezt is közölte: „*Tiszteletes Csokonai László Prédikátor úr fia József 1747. szeptember 25*." Keresztszülője volt Komáromi Pál tiszteletes (Csokonai László elöljárója) és még tizenhat személy. Mészöly Győző Csokonai Józsefre vonatkozó hibás bejegyzését felfokozott lokálpatriotizmusával magyarázhatjuk, ami elvonta figyelmét.

Csokonai József családjáról, életútjáról halotti búcsúztató versében is megemlékeztek:

„*Itt van Csokonai Jósef*[nek] *hült teste*
Harmintznyoltz esztendők után lett eleste
Csokonai László volt neve atyjának
Tartván Győr várossa praedikátorának
Édes Szülő Anyja volt Angyal Susánna
Az is ez is meg holt s megy fia utánna"

Csokonai László tiszteletes sírja azért került a lelkész kertjébe, mert országos rendeletre a XVIII. század második felében a templomok körüli temetkezést megtiltották, új sírkertet kellett nyitni a települések határában. Ez Alcsúton is megtörtént, a felszámolt régi temetőből egy részt a lelkész kertjéhez csatoltak, ahol a helyiek emlékezete szerint a templomhoz közel temették el Csokonai Lászlót. Nincs feljegyzés arról, hogy a tiszteletes asszony, Csokonai Lászlóné Angyal Zsuzsánna mellette nyugszik-e a diófák árnyékában. Hálával tartozunk a későbbi szolgatársnak, Mészöly Győzőnek, hogy a költő Alcsúton szolgáló nagyapja emlékét a szóbeli hagyományból átmentette az írásbeliségbe, így az nem hullott ki az emlékezet rostáján.

Lukács László

HÍREK

Vasúttörténeti kiállítóhely Kelenföldön. Megkapta az építési engedélyt a százharminchét éves Kelenföldi Indóház felújítására a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, amely vasúttörténeti kiállítóhelyet létesít. Az állomásépület megmentését a kormány idén februárban nyilvánította kiemelt beruházássá. „*Az engedélyes tervek birtokában folytatódhat a munka, amelynek következő lépése a kivitelezési közbeszerzés kiírása*" – idézi a múzeum közleménye Vitézy Dávid főigazgatót. Mint írják, a műemléki helyreállítás mellett az épület új közösségi-kulturális funkcióval gazdagodik, és egy terepasztallal, amely a városon belüli vasúthálózatot mutatja be. Az épület kiegészül még egy vasúti tematikájú kerttel, kilátóterasszal, az épület előtti szabadtéren pedig az indóházzal egyidős mozdony fog állni. (SK. Magyar hírlap, 2021. júl. 10.)

Emlékezés Lavotta Jánosra

Lavotta János tállyai síremléke
(Szigeti Sándor felvétele)

Ötvenhat éves korában, 1820. augusztus 11-én hunyt el a zempléni Tállyán a verbunkosszerző, hegedűvirtuóz, színházi karmester, házitanító Lavotta János. Síremlékének déli oldalán a gúla alatti négyszögletű talapzaton ez olvasható: „*Itt nyugszik a maga idejének Orfeussa*". A Lavotta Emlékévben halálának bicentenáriumára emlékezett a magyar zenei élet, a nevét viselő sátoraljaújhelyi alapítvány, kamarazenekar, valamint művészeti iskola.

LAVOTTA JÁNOS NEMZETSÉGE

A nemesi család eredetének teljes körű felkutatását az elmúlt években dr. Csáky Imre[1] címertörténésznek köszönheti a zenetudomány. Kutatásai során arra a megállapításra jutott, hogy a Lavotta família egy nemzetségből származott a Kabzán és a Kosztura családokkal. Közös ősük a magyar király szolgálatában álló kevélyházi Kevély Benedek vitéz volt, aki birtokadományban részesült az akkor Zólyom vármegyéhez tartozó – később Liptó vármegye néven önállósodott – területen. Az ősi nemzetségi birtok a XII–XIII. században eredetileg Kewelként említett szász eredetű helység volt, amely már akkor magyar településnevek között szerepelt Kevély megnevezéssel. A Lavotta család genealógiai szempontból két ágra, az ún. Zólyom vármegyei és az Árva vármegyei ágra osztható fel. Tagjai évszázadok során számos nemességigazolással bizonyították származásukat.

A család legismertebb tagja, Lavotta János, a magyar zeneművészet kiválósága, 1764-ben született a Pozsony vármegyei Pusztafödémesen (ennek ellenére a Zólyom vármegyei ághoz tartozott). A birtokok és gyökerek Liptó és Árva vármegyékhez kötötték a családot, azonban az édesapa, Lavotta János – aki maga is zenekedvelő és a Pozsonyban székelő Magyar Királyi Helytartótanács úrbéri számvevőségi irodaigazgatója volt – Pusztafödémesen telepedett le birtokos nemesként, így a verbunkosszerző Lavotta születése és gyermekévei is e vármegyéhez kötődtek.

A VERBUNKOSSZERZŐ ÉS HEGEDŰVIRTUÓZ

Első életrajzírója, Bernát Mihály szerint Lavotta 1786-ban fogott hozzá „*számokra venni tüzes fantáziáinak különb-különbféle ízlésbeli talpkövekre állított írásbeli csomóit*",[2] 1811-

1 Dr. Csáky Imre honvéd alezredes címertörténész, a Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagja, a Honvédelmi Minisztérium és a Magyar Honvédség címertörténész főtisztje.
2 *Bernát Mihály*: A híres virtuosus s dilettant hegedűs Lavotta János életének leírása […] Tisza-Füred mezővárosában 1818. április 22. Kézirat. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár.

ben már a 98. számnál, 1818 tavaszán pedig a 120. opusznál tartott. Tehát legkevesebb 120 művével számolhatunk, melyek nagy részét – 65 opuszt – 1786 és 1797 között komponálta.

Lavotta műveinek legjelentősebb forrása az a kézirategyüttes, amely 1872-ben egy tömbben került a Nemzeti Zenede birtokába. Közöttük is Lavotta verbunkosainak ez idő szerint legteljesebb és terjedelmesebb forrása, a *Válogatott magyar nóták* 18 darabból álló sorozata, amelyet – Domokos Mária feltételezése szerint – saját, korábban írt verbunkosaiból összeállított, reprezentatív válogatásnak szánhatott a szerző, s ezért nem látott el opusz-számmal. Itt kell említést tennünk a 18. darabról, Lavotta legnépszerűbb verbunkos művéről, a *Homoródi nóta*ról. Az igen szép *Lassú magyar* különböző letétekben összesen tizenhat XIX. századi forrásban fordul elő, sőt, P. Sarasate *Cigánydalok* című műve révén – sajnálatosan szerzőmegjelölés nélkül – még nemzetközi hírnévre is szert tett.

A művek között a vonós kamarazene változatos típusaival és a kor divatos táncmuzsikájával találkozunk: verbunk, menüett, polonéz, kontratánc, ländler, tedesca, továbbá figyelemre méltóak Lavotta pedagógiai céllal írt hegedű- és kürtduói is. Külön fejezetet alkotnak programzenéi: az „*eredeti magyar ábránd*" műfaji megjelölésű, öttételes *Szigetvár ostroma*, a *Nota Insurrectionalis Hungarica* (op. 66), *A vadászat* (op. 119), *Az Égi Háború* (op. 120).

A gyermek Lavotta „*hajlandósága a muzsika iránt 10 esztendős korában ütött ki, lángot kapván atyjától, ki maga is egyike vala az ügyesebb violinistáknak. Titokban tanula egy-két nótát s atyja megsejdítvén azt, őtet Cardinál Batthányi egyik híres muzsikusának keze alá eresztette.*"[3]

Zistler József pozsonyi hegedűművészt, Batthyány József hercegprímás, esztergomi érsek zenekarának vezetőjét nevezhetjük tehát Lavotta első mesterének. Az eredményes hangszertanulást bizonyára elősegítette, hogy az ifjú Lavotta Pozsonyban kezdett el iskolába járni, s apja gondoskodhatott fiának zenei oktatásáról. Későbbi tanítói: Sabodi Bonaventura, Hosszú Ferenc,[4] valamint – 1783-ban bekövetkezett haláláig – Glantz György katonakarmester, a Károlyi-ezred fúvósainak karnagya. Lavotta ekkor már jó ideje a nagy múltú jezsuita iskolában tanul Nagyszombatban. Azonban nemcsak hegedül, hanem a konviktusban papírra veti első szerzeményét *Rhetorica* címmel, amely valószínűleg elveszett. Olyannyira eredményes volt ez az első stúdium, hogy Lavottát „*a közvélekedés ifjabb Zistlernek is nevezte*".[5]

A húszas éveiben járó, jogot végzett Lavotta életében ezután az útkeresés időszaka következik. Bécsi tartózkodását követően, 1786-ban az Esterházy-birtokhoz tartozó Fraknóra távozik. Köztudott Esterházy „Pompakedvelő" Miklósról, hogy nagyvonalú pártolója és támogatója volt a művészeteknek, elsősorban a muzsikának, miután maga is remek baritonjátékos hírében állt. Fraknóváralján a szervitáknál töltött két hónap után Lavotta az Eszterházához közeli Sopronbánfalvára érkezik, ahol a pálos-karmelita kolostorban újabb három hónapot időz. Ha a térképre nézünk, s ebben a mintegy 50 kilométeres körzetben Lavotta közel fél éven át tartó mozgását követjük, szándéka nagyon is egyértelműnek tűnik. Bár megjegyezzük, hogy J. Haydn zenekarában, ebben az időben egyetlen magyar származású muzsikus sem játszott…

Aligha véletlen az, hogy a verbunkos hőskorának kiemelkedő zeneszerzői – mint Lavotta, Csermák, Bihari, majd később Rózsavölgyi – egyúttal kiváló hangszeres előadók

3 *Dombóvári János*: Pusztafedémestől Tállyáig. Monográfia Lavotta Jánosról. Miskolc, 1994. 58. A szerző a monográfiában közli Szemere Pál feljegyzését (Szemere-tár III. kötet 80. Ráday Gyűjtemény).
4 Keglevich Zsigmond nagyszombati kanonok komornyikja.
5 *Szilágyi Sándor*: Lavotta János, a kor és az ember. Budapest, 1930. 44.

is voltak. Előadó-művészetüket a kortársak különböző jelzőkkel illették. A három egysorsú muzsikust legtöbbször „*virtuóz-triász*”-ként emlegetik, a „*virtuóz Lavotta*” szókapcsolatról Csokonai, Kölcsey írásaiban olvashatunk, de nevezték Lavottát „*magyar Orfeus*”-nak is.

E triász játékának virtuozitásában a hegedülés módjának, körülményeinek sajátos helye, szerepe volt. Sajnos, Lavotta hangszerkezelésének – konkrét adatok, hiteles leírások hiányában – csak hézagos jellemzését adhatjuk. Ezek jó része is elsősorban a játék hangulatát s körülményeit ragadja meg. Mint Erdélyi Jánosé, aki szerint Lavotta hegedülése „*a legmélyebb komoly és fájó indulatokat szaggatta föl a lélekben*”.[6] Ábrányi azt találja lényegesnek Lavotta virtuozitásában, hogy amikor „*ő maga játszotta ábrándos, szeszélyes szerzeményeit, azokba sok olyan mellékes sajátságot tudott önteni, melyeket aztán se le nem írt, se nem tudta más utána játszani, s ebben magasult ki az ő általános akkori nimbusa*”.[7]

Azonban nem von le semmit Lavotta előadó-művészetének értékéből – és ez vonatkozhat a „*virtuóz-triász*” többi tagjára is –, amikor arra emlékeztetünk, hogy mindezek a megállapítások elsősorban a verbunkoszene előadói stílusának keretei között érvényesek. Minden más összehasonlítás csak bonyolítaná Lavotta, Bihari, Csermák és Rózsavölgyi hegedűművészetének megítélését.

AZ ELSŐ MAGYAR JÁTSZÓ SZÍNI TÁRSASÁG KARMESTERE

Kazinczy saját lapjában, az *Orpheus*ban[8] vetette fel annak gondolatát 1790 februárjában, hogy tartsanak magyar színielőadásokat a Budán összeülő országgyűlés alkalmával, majd hozzá is fogott a terv végrehajtásához. A Pesten tartózkodó Lavotta 1791 márciusa után már – a magyar színügynek szintén elkötelezett – gróf Zichy Károly országbíró fiainak nevelője. A kor szokását követve, a közönség szórakoztatására, kezdettől fogva dívott a nyitózene és a felvonásközi muzsika (hangszervirtuózok felléptetésével), amelyet alkalmanként fizetett zenészek láttak el. Az elő- és felvonásközi hangversenyezés bevett szokását rögzítette a „*játékszíni alkotmány*” is, amikor a színmester feladatául szabta: „*mihelyt a Muzsika megkezdődik, azt azonnal az öltöző szobában megjelentse*”.[9]

Mivel Lavotta 1786 óta maga is résztvevője „*muzsikai akadémiák*”-nak, kapcsolata a pest-budai színtársulattal nem volt új keletű. Így magától értetődő volt, hogy a végleges megszerveződés után a zenei vezető szerep neki jutott. A *Tisztség eladás* című érzékeny játék színlapja arról tájékoztat, hogy „*a muzsika igazgatását már régen különös talentomairól esméretes Lavota úr vállalván magára, oly állapotban teszi a muzsikát, hogy nemcsak válogatott szimfóniákkal, hanem nemzeti magyar táncnótákkal is gyönyörködtesse az érdemes Nézőket*”.[10]

Lavotta oly elismert zeneművész volt, hogy a színházi vezetés 1793. január elején a tíztagú zenekar karmesterének és zenei vezetőjének szerződtette. Azonban „*Lényének rapszodikus mivolta, művészetének csak szólójátékra való berendezettsége, nem tették alkalmassá a karmester fegyelmező, tanító szerepére. Itteni működését alighanem az 1793. március 22-én tartott Muzsikális Akadémiával, mint búcsúfelléptével fejezte be. E hangversenyen a városi*

6 *Legány Dezső*: A magyar zene krónikája. Budapest, 1962; *Erdélyi János*: Lavotta életrajza. In Irodalmi, színházi, közéleti írások és beszédek. Sajtó alá rendezte: *T. Erdélyi Ilona*. Budapest, 2003. 319–321.
7 *Ábrányi Kornél*: A magyar zene a 19-ik században. Budapest, 1900. 29.
8 A magyar irodalom története. III–IV. Főszerk.: *Sőtér István*. Budapest, 1965. 11
9 *Keszi Imre*: Pest-Buda. (Muzsikáló városok). Budapest, 1973. 14.
10 *Isoz Kálmán*: Buda és Pest zenei művelődése. Budapest, 1926. 142.

kir. színházak első hegedűsének, Schülder Józsefnek vezetése alatt húsz főből álló zenekar működött közre. Lavotta volt a szólista…"[11]

Más módon ugyan, de továbbra is megmaradt kapcsolata a magyar színjátszókkal. Négy hónappal a búcsúfellépése után kísérőzenét írt Fr. Werthes Zrínyi-darabjához, melyet a társulat *Zrini Miklós: avagy Sziget várának veszedelme* címmel hat alkalommal adott elő. Az egyik előadásról a *Bécsi Magyar Merkurius* pesti tudósítója részletesen is beszámolt: „*Pestről 5-dik Aprilisban, Tegnap jádszotta a Nemzeti Jádszó-Társaság Pesten a Zrínyi Miklós vagy is a Szigeth Várának veszedelme nevű vitézi szomorú játékot 3 felvonásokban.*[…] *Nagy díszére volt a Darabnak Lavota Úr által a régi Időkhöz szabott igaz Magyar izlésű újonnan szerzett, vért pezsdítő Magyar Muzsika.*"[12] Az első pest-budai magyar színtársulatot azonban a színház megsegítésére 1796-ban hangversenyt adó Lavotta sem tudta megmenteni az eladósodást követő megszűnéstől.

Lavotta János, Hertel P. fametszete a XIX. század második feléből **(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)**

Ezután Lavotta 1797 és 1800 között Miskolcon tartózkodott, a szerzői kéziratairól írt keltezések szerint nemesi családok tagjait részesítette hangszeroktatásban. 1801-ben Kolozsvárra is Lavottát hívják a Wesselényi Miklós báró által pártfogolt színház zenei vezetőjének. A század elején Kolozsvár főúri házainak zenei életét jórészt idegen származású, többé-kevésbé megmagyarosodott zenemesterek irányítják. A „*kincses város*" legrégibb zenei társaságát, a Societas Musicalist csak említésből ismerjük: 1802-ben Haber, Lavotta, Seltzer és Krausz is szerepelt tagjai között.

A mecénás kezdeményezésére elkészült és 1803. augusztus 8-án a zsibói kastélyban felolvasott *Az erdélyi magyar játszószín constitutioja*,[13] amelyben a szabályzat második fejezete „*A muzsika mesterre vagy orgester directorra*" nézve hat pontban sorolja fel annak teendőit. Eszerint a színészeket naponta két órát kell zenére, énekre tanítania, és félévenként egy új operát vagy énekes játékot kell készítenie. Pontos tájékoztatást kapunk Lavotta működéséről egy, a társulat helyzetéről, a bérleti bevételekről Wesselényinek szóló levélből: „*A muzsika a Lavota directioja alatt sokkal jobb, s megnyerte a publikum kedvét. Nagy fogyatkozása a zenekarnak, hogy nincs violon hangszerük, most hozatott egyet Bécsből, 8 arany az ára, s Kapdebo kereskedő, ki felmegy Bécsbe, le fogja hozni. Hogy Lavota igen derék muzsikus s jól viseli magát, de hogy ezután is meg ne hibázzék, egy öccsét taníttatja zenére, s ezért neki asztalt ad.*"[14] Mindenesetre a kolozsvári színjátszás első, legszebb színházi korszakából kiveszi a részét Lavotta János is. A társulat sokat és sokféle – főleg a közönség körében kedvelt énekes játékot – játszott. Ez idő alatt – az anyagi sikert jelentő tájolás során – a társulat megfordult Nagyváradon, Zsibón, Marosvásárhelyen,

11 Uo. 196–197.
12 *Domokos Mária*: Lavotta János. Magyar zeneszerzők 6. Budapest, 1999. 9.
13 *Ferenczi Zoltán*: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár, 1897. 117.
14 *Domokos Mária* i. m. 9–10.

Debrecenben, Szegeden, sőt, Miskolcon és Tokajban is, ahol a bálok alkalmával Lavottának nemritkán a zenekart is vezetnie kellett.

A kolozsvári korszak lezárultával Lavottának Losoncon még egy színházi közreműködéséről tudunk. A város szállodájában – a Farkas Károly igazgatása alatt összetoborzott, s 1810. február 17-én – megnyílt magyar játékszínnek a közönség nemes szórakoztatása mellett más célja is volt, mint például a szegények, betegek segélyezése. Az igazgató farsangi vígjátékával kezdtek, s előadásaikat Farkas más eredeti vagy magyarra fordított darabjaival folytatták.[15] Műsorra kerültek „*énekes játékok is egy fő rendű hazafi, az már ösméretes Lavotta úr igazgatások után*" – írta a *Hazai és Külföldi Tudósítások* –, „*kik egészen új szerzeményekkel gyarapították ez alkalmatossággal is a magyar muzsikát*".

A HÁZITANÍTÓ

Lavotta harmincéves korára már országosan ismert muzsikus lett, akit a magyar nemesi családok szívesen láttak vendégül, akár hosszabb ideig is. Haláláig közel húsz kúriában töltött hosszabb-rövidebb időt – elsősorban Kelet-Magyarországon – olyan magyar urak házában, ahol „*a zongora, meg a magasabb zenei műveltség eléggé otthonos*" volt az egykori beszámoló szerint.[16]

A nemesi családoknál eltöltött idő – leszámítva a színházi éveket – Lavotta életének mintegy felét teszi ki. Hegedűjátékával a muzsikai akadémiák mellett e vidéki társadalmi események (bálok, estélyek, házi muzsikálások és egyéb hangászati mulatságok) alkalmával szerezte a legtöbb elismerést. Amikor pedig hosszabb ideig tartózkodott egy-egy háznál, akkor vendéglátói Lavottát legtöbbször házitanítói feladatokkal is megbízták.

Vajon milyen elgondolással, módszerrel foghatott neki Lavotta János a tanítványok iskolarendszert nélkülöző oktatásának? E tekintetben hasznos tapasztalatot nyújthattak számára is a sokfelé megalakult zenészegyletek, mint például az említett Societas Musicalis Kolozsvárott, amelynek színházi évei alatt maga is tagja volt. Az egylet szerteágazó feladatai között szerepelt ugyanis a zeneoktatásról való gondoskodás is, és amellett, hogy tagjait hangszeres muzsikálásra szervezte, hangversenyeket rendezett, szorgalmazta a kottakiadást stb. Ezeket a törekvéseket Lavotta tevékenysége során is fellelhetjük.

Lavotta 33 évesen tehát úgy kezdett hozzá zeneoktatói munkájához, hogy addigra a maga „hegedűiskoláját" már megalkotta. Az op. 49-es sorozata címében is árulkodó: a *Könnyű duók két hegedűre* címet viseli. Változatos tempójú, ütem-nemű, előadói utasításokkal gazdagon ellátott kis zeneművek ezek, amelyek fokozatosan haladnak az egyszerűbbtől a bonyolultabb, a könnyebbtől a nehezebb felé. Némileg más a helyzet a *Hat magyar duett két hegedűre* címet viselő darabokkal (op. 22). Ha összehasonlítjuk az előbbi sorozattal, azt tapasztalhatjuk, hogy közülük valamennyi *Tempo di verbunk* feliratú zenemű, amelyekben a verbunkos stílus szinte valamennyi jegyét megtalálhatjuk. Örvendetes fejlemény, hogy Lavotta János születésének 250. évfordulója évében a hegedűduók hozzáférhetővé váltak a hegedűoktatás számára is.[17] A duók megjelenése pedig lehetővé tette a közel három évtizede folyó Regionális Verbunkos Hangszeres Versenyek sátoraljaújhelyi szervezői számára, hogy 2015-től Lavotta János Hegedűduó Versenyt is meghirdessenek.

15 *Legány Dezső*: Lavotta és kora. Széphalom 4. 1992. [273–280.] 278.
16 *Gróf Hoffmann von Hoffmannsegg* nyomán idézi *Szilágyi Sándor* i. m. 60.
17 A pedagógiai célú tizennégy „*könnyű hegedűduó*" (Op. 49.) az Editio Musica Budapest kiadásában jelent meg 2014-ben, míg a Hat magyar hegedűduót (Op. 22.) a Neuma Kiadó adta ki. Mindkét kiadvány közreadója *Dombóvári János*.

Lavotta Jánost 2–3–4 vonós hangszerre írt darabjaival, pedagógiai céllal írt műveivel – amelyek persze szolgálhattak házi muzsikálás céljául is –, vonós kamarazenéjével és többrészes magyar táncaival – az ábrándtól a két-háromtagú formákig – méltán tartjuk számon a magyar zene megújítói között. Jelentőségét a magyar zene fejlődése szempontjából Hubay Jenő például abban látta, hogy „*Lavotta több egy láncszemnél, ő valóságos kapocs a múlt és jelen között.* […] *Ha Lavotta a magyar zenét nem vitte volna jó nagy lépéssel előre, úgy később a Bánk bán sem íródott volna. Erkel Ferenc ismerte Lavotta zenéjét.*"[18]

Dombóvári János

Három eltűnt festmény nyomában

Avagy Mohács, 1931. augusztus 29.

1931 nyarán három olajfestmény készült Mohács városa számára. Ám ott erről ma nem tudnak semmit, nem is hallottak róla. Pedig tudom, hogy kik készítették, mit ábrázoltak, sőt, a méretük is ismert. De sose láttam ezeket.

Augusztus 29. a magyar nép emlékezetében összeforrt Moháccsal: a „*mohácsi vész*" emléknapjával. De 1931? Még csak nem is kerek évforduló, hiszen ekkor 405 éve volt az emlékezetes nagy csata. Viszont volt egy közeli, másik évforduló is: tíz évvel korábban, azaz mából szemlélve pont 100 évvel ezelőtt, 1921. augusztus 26-án szabadult fel Mohács az I. világháború utáni szerb megszállás alól, ami 1918. november 14-től 1921. augusztus 26-ig tartott.[1] Baranya 33 hónapos szerb megszállása alóli felszabadulás volt tehát annak az oka, hogy erre emlékezve Mohácson egy, a szokásosnál is nagyobb ünnepséget tartottak, összevonva a két évfordulót.

Ebben az időben, 1931 júliusában három fővárosi diáklány utazott hajóval Mohácsra, hogy a szünidőben ott fejlessze tudását. Mind a hárman a Képzőművészeti Főiskolán Glatz Oszkár osztályába jártak: Dirmayer Mária[2] (Manka), Petrich Katalin[3] (Kató) és Rohacsek Anna[4] (Anni). Az utat jól előkészítették. Levélben jelentkeztek a mohácsi művésztelep „*telepatyjá*"-nál, vitéz dr. Horváth Kázmér[5] aljegyzőnél, aki a város nevében gondoskodott az ifjú művésznők szállásáról és ellátásáról. Így a lányok már tudták, hogy a püspöki kastélyban lesz a szállásuk, és ha elvállalják, hogy főznek magukra, akkor több pénzük marad festékre és egyebekre. Azonban a város is kért ezért valamit, ahogy azt Horváth Kázmér 1931. június 16-án kelt levelében megírta: „*A város persze ezt nem adja ingyen teljesen, egy kis munkát is fog kérni: ez évben nekem fognak segíteni egy kiállítást rendezni és a múzeumnak mindenikök egy-egy képet kell hogy adjon, amelyet a városról, vagy a népviseletről készítenek. Úgy hiszem, nem túl sok, amit kérünk.*"

18 *Hubay Jenő*: Lavotta János emlékezete. In Izsépfalvi és keveházi Lavotta János halálának századik évfordulójára. 1920. augusztus 10. Összeáll: *Markó Miklós* [Franklin Ny.], [Budapest], [1920]. 14.

1 Mohácsi Hírlap XXII. évf. 35. sz. 1932. aug. 28. 5.
2 Dirmayer Mária (Budapest, 1907–?) festőművész, rajztanár.
3 Petneki Jenőné sz. Petrich Katalin (Budapest, 1908–Budapest, 1987) festőművész, rajztanár.
4 Martinszky Jánosné sz. Rohacsek Anna (Katymár, 1904–Budapest, 1953) grafikus, festőművész.
5 Vitéz dr. Horváth Kázmér (Felsőszentmárton 1893–Pécs 1973) jogász, újságíró.

***Kató és Anni a sokác kislányt, Maricát festik* (Petrich Kató hagyatéka, magántulajdon)**

***Petrich Kató, Rohacsek Anna és Dirmayer Manka sokác népviseletben* (Petrich Kató hagyatéka, magántulajdon)**

A három lány az első napokban a várossal, a környékkel és természetesen a történelemmel volt elfoglalva. Ez utóbbihoz kiadós olvasmányt is vittek magukkal, amiről Petrich Kató így számolt be: „*Anninak van itt egy 3 kötetes könyve, Gulácsy Irén: Fekete vőlegények.*[6] *Mind a hármunk kezében egy kötet, úgy faljuk. Én nemsokára befejezem. II. Ulászló (Dobzse), Zápolya János, Dózsa György, II. Lajos kora. Az utolsó kötetben a mohácsi csata. És az utolsó éjszakán a püspöki kastélyban hált meg II. Lajos. És az alakok mind olyan elevenen élnek előttünk, akikről itt rücskös, poros kis utcák vannak elnevezve: a király, Tomory, Bakács stb.*"

Aztán július közepén a hazaküldött másik levélből kiderül, hogy az éppen készülő lengyel emlékművel kapcsolatban is lesz feladatuk: „*Előttünk a Szepessy-parkban épül egy emlékmű, a mohácsi csatában résztvett lengyelek emlékére. Augusztusban lesz a leleplezése, a díszítéshez való lengyel és városi címereket mi fogjuk festeni, tehát némi pénz áll a házhoz.*"

A három lány szorgosan nekilátott dolgozni: hol a szobájukban festettek, hol a Duna-parton, vagy a természetben. Tájképeket és portrékat egyaránt készítettek. És persze sokác népviseletet: „*Ma végre volt modellünk, egy kis sokác lány, de az eszemadták nagyon drágán adják magukat, 70 fillért ígértünk egy délelőttre, s ma délután már beállított a mamája, hogy az kevés, ők szegények, másutt jobban kereshet, ha többet nem adhatunk, akkor holnap nem jön. Most elkezdtem egy nagy vásznat, ez nagy méreg, hát kénytelenek vagyunk 3 napra 4 pengőt adni. Ez személyenként és naponként 45 fillér, hát nem túl sok.*"

A három festőnövendéknek nagyon tetszett a sokác népviselet, fel is próbálták.

Petrich Kató nemcsak szorgosan írt haza levelet, de sokat fotózott is. Egyes fotók gyenge minőségének okát egy július 31-i levélből tudhatjuk meg: „*Kázmér patrónusunk felajánlotta, hogy a filmeket nála előhívhatom, azaz majd ő megmutatja, s az első filmpakkal majd holnap szerencsét próbálok.*" Tehát saját maga hívta elő a filmeket gyakorlat nélkül, így néhány fotó nagyon gyenge minőségű lett. Sajnos a kirándulásokon is ez történt: „*Vasárnap d.u. kocsiztunk városi kocsin, a jegyzőnét is »elvittük«, aztán visszafelé*

6 Pálffyné Gulácsy Irén (Lázárföld, 1894–Budapest, 1945) regénye 1927-ben jelent meg; https://lexikon.kriterion.ro/szavak/1245/ (2021. 06. 02)

én hajtottam, a kocsis mellett ültem a bakon, a legény meg meg volt hatva, hogy milyen jó kocsis lennék. Több se kellett Anninak és már illusztrálta is az idillt, a kocsis meg én a bakon."

Kató felszáll a városi kocsira
(Petrich Kató hagyatéka, magántulajdon)

Ha messzebb akartak menni a lányok festeni, akkor elkérték az aljegyzőtől a kocsit. Ám a „*két lóerős*" járművel nem volt mindig szerencsénk: „*Tegnap délelőttre sikerült kikunyorálni Kazitól a városi kocsit, csak mi hárman mentünk. Aquarellt vittünk, de nem lett belőle semmi. Még ki se értünk a városból, zotty, egyet rokkanunk, a kocsis egy cifrát harap el, eltörött az első tengely. Boszszantó volt, de sokkal mulatságosabb. A kocsis visszabandukolt a két szürkével másik kocsiért, mi meg a roncs mellett megettük a tízórait és bámultattuk magunkat a környék összes népségeitől.*"

Kató a bakon, Rohacsek Anni műve
(Petrich Kató hagyatéka, magántulajdon)

Időközben olyan jó viszonyba kerültek az aljegyző úrral, hogy vitéz dr. Horváth Kázmért már csak Kazinak szólították. Ő pedig tovább pontosította a művésznőknek a város elvárásait: „*Kazi a polgármester szobájában mutatott 3 falrészt, ahová nekünk kell leszolgálni a város pénzét. Azaz három képről van szó. Az egyik okvetlen a Lajos-szobor legyen, a másik kettő valami városrész. Még pedig 65x100 méretet ajánlott a Kazi, a falkitöltés miatt. Ezek az ünnepségekre már kellenek. Hát most a témán veszekedhetünk. A Lajos-szobrot senki se akarja csinálni, viszont a városházat se, meg a lengyel szobrot se, na, majd meglátjuk. Aszondi, ha jól sikerülnek, majd a város megtéríti a vásznat. Amit remélünk.*"

A művésznők nyilván próbálkoztak a felajánlott témák megfestésével, így Petrich Katónak is megmaradt egy 25x18 cm-es méretű vázlata a mohácsi II. Lajos király-emlékműről, de végül nem ezt készítette el.

Az ünnep közeledtével, augusztus 25-én Petrich Kató ezt írta haza: „*Szent István napról számolok be, amit itthon ünnepeltünk, még pedig úgy, hogy diplomát csináltunk. T.i. holnap lesz az egyik nagy nap, a szerb megszállás alól való felszabadulás 10. évfordulója, és szomba-*

A három pórul járt művésznő
(Petrich Kató hagyatéka, magántulajdon)

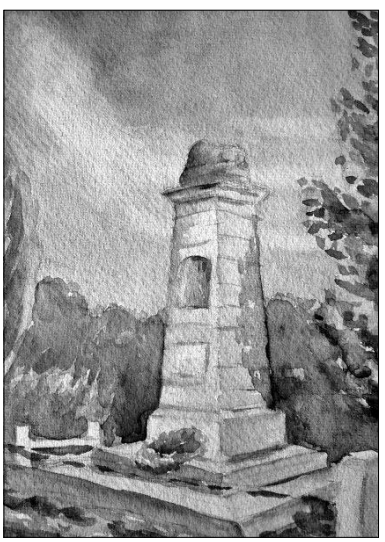

***II. Lajos király mohácsi emlékműve, Petrich Kató akvarellje* (Petrich Kató hagyatéka, magántulajdon)**

ton vész[7] *és lengyel emlékmű ünnepe. A felszabadulásra készülnek ezek az oklevelek, eddig kettőt csináltunk, és reméljük, ez volt az utolsó.*"

A levélben emlegetett oklevélért 50 pengőt kaptak. Továbbá még a következőkről számolt be: „*Tegnap Kazinak segítettünk a felszabadulásra vonatkozó kiállításnál, feliratok, stb.*" Elmesélte még, hogy augusztus 24-én meglátogatta őket tanáruk, Glatz Oszkár.

1931. augusztus 26-án volt tehát a felszabadulási ünnepély, amihez egy kiállítás is kapcsolódott. Ezt elég rövid határidővel kezdték meg előkészíteni. A kiállításra a lakosságtól kértek emléktárgyakat. Valószínűleg azonban volt még elég szabad hely, így egy képzőművészeti kiállítást is hozzácsatoltak. Erről az eseményről a helyi sajtó, a *Mohácsi Hírlap* is beszámolt (XXI. évf. 36. sz. 1931. augusztus 30. 4.): „[…] *egy érdekes képkiállítás nyillott meg, amelyet nem kisebb férfiú, mint a Magyar-Lengyel egyesület elnöke, báró Nyári Albert rendezett.* […] *Összesen 22 kép van együtt, részben aquarellek, részben olajfestmények, de valamennyin átcsillan egy istenadta tehetségnek a csodálatos varázsa* […]. *És még egy, amit még el kell mondani a festményekről. Mindegyike igazán olcsó, úgyhogy még a mai gazdasági viszonyok között is megvásárolhatók. Nem láthatunk egyik képen sem fantasztikus árakat kiírva s amilyen igazi úri művész mutatkozik be nekünk a képeknek kidolgozásában, olyan szerény azok árainak megállapításában.*"

Petrich Kató szeptember 2-i hazaküldött levelében ugyanerről az eseményről kicsit más kép rajzolódik ki: „*Akkor nyílt meg a kiállítás is a megszállási anyagból és ugyanott br. Nyáry Albert, a magyar–lengyel szövetség elnöke is állított ki egy pár – hogy úgy mondjam – festményt 60–300 pengőig. Persze egy se kelt el. Anni csinált 10 kis pasztellt sokác alakokkal, Manka egyet, én hármat, csak ripsz-ropsz, és kiállítottuk Nyári mellé 2, 3, 4 és 5 pengős árban. Én kettőt (egy-egy sokác menyecske) 2-ért, egyet háromért tettem ki. Vasárnap zárult és Kazi mondta, hogy csak egy kelt el, az is az én 3 pengősöm. A pécsi múzeum vette meg.* […] *Sokác legény iszik egy bendis-*

7 Mohácsi vész.

ből,[8] *egy menyecske előtte áll.*" (A levélben említett képről, melyet a pécsi múzeum vett meg, ma ott semmit se tudnak, nincs a leltárban.)

Az újság azonban nemcsak arról nem számolt be, hogy a három festőnövendék is kiállított néhány képet, de arról se, hogy egyáltalán működött azon a nyáron a városban művésztelep. Viszont azon az estén még egy színdarabot is bemutattak, melynek szerzője Horváth Kázmér volt, s amiről a *Mohácsi Hírlap* már augusztus 9-én tudósított: „*Új mohácsi színpadi szerző. Vitéz Horváth Kázmér dr. városi aljegyző »A városbíró« címen egyfelvonásos mohácsi vonatkozású színdarabot irt, amelynek tárgyát a szabadságharc legendás idejéből merítette. Az új színdarabot a Mohácsi Színkörben a felszabadulás emlékére rendezett ünnepélyen augusztus hó 26 án fogják bemutatni.*"

Ám valamiről megint nem írt az újság, mégpedig arról, hogy kik segítették a színrevitelt. Csak az egyik levélből derül ki, hogy a három művésztelepi festőnő volt a díszlettervező és díszletkészítő mindenes. Petrich Kató hagyatékában megmaradt az egész napos *Felszabadulás ünnep*ének programjáról szóló plakát.

Aztán elérkezett augusztus 29-én a lengyel emlékmű ünnepélyes felavatásának napja is, melyet Kismarty Lechner Jenő[9] tervei szerint készítették el 1931-ben. A talpazaton álló oszlop tetejére helyezett bronzsas Martinelli Jenő[10] szobrászművész alkotása. A talpazaton elhelyezett emléktáblán „*a reménység és a jövő iránti bizalom sorai olvashatók*":

„*Még áll a bástyánk, az ős határ*
A Tátra, rajta a szent madár.
A lengyel sas idevigyáz.
Mohács példa legyen, ne gyász."[11]

A mohácsi vésszel kapcsolatban kevéssé került be a köztudatba, hogy a magyar veszteségek mellett még 1600 lengyel harcos is elesett a csatában, akik Gnoinski Livhard kapitány vezetésével csatlakoztak II. Lajos seregéhez. Erről az eseményről már nemcsak a helyi sajtó írt, hanem egy országos lap, a *Pesti Hírlap* is: „*A Szepesi-park déli részén áll az új emlékmű, mintegy nyolc méter magas márványoszlopon az aranykoronás lengyel sas. Az ünneplő közönség sokezernyi tömege ellepte a hatalmas parkot. Szelőczei Kovács Aladárné a Magyar Miatyánkot szavalta el nagy hatással. Báró Nyáry Albert, a Magyar–Lengyel Szövetség elnöke tartotta az ünnepi beszédet. A leleplezés után dr. Hász István*[12] *tábori püspök áldotta meg az emlékművet.*"[13]

A Felszabadulás ünnepének nagy eseménye!

Mohács város, Baranya vármegye és Pécs szab. kir. város

kiállítása

a szerb megszállás és a felszabadulás emlékeiből, a Korona szálló emeleti helyiségeiben. Megnyílik augusztus hó 26-án 9 órakor, záról augusztus 30-án déli 12 órakor.

ESTE 8 ÓRAI KEZDETTEL:

NAGY DISZELŐADÁS a SZINKÖRBEN.

MŰSOR A KÖVETKEZŐ:

HYMNUSZ. Játsza a Levente zenekar. Vezényli: Schneider Lajos karnagy.
PROLOG. Irta Popper Manó dr. Szavalja: Popper Mária.
JELENETEK a szerb megszállás történetéből. Felolvassa: Zsuzsits András, a Mohácsi Hirlap szerkesztője.
TELEKI ILONA DALAI. Előadja: Békefy Vicuska.
ÜNNEPI BESZÉD.
TELEKI ILONA ÓDÁJA. Szavalja a szerző.
NOVELLA. Felolvassa: Baläzs Sándor, a szerző.
INDULÓ. Játsza a Levente zenekar.
VÁROSBÍRÓ. Egy felvonásos színdarab. Játszik Mohácson, 1849 júniusában. Irta: vitéz Horváth Kázmér.

Kiállítás reggel 8 órától este 6 óráig nyitva.
OKVETLENÜL NÉZZÜK MEG!

Színházi jegyek kaphatók szerdán délelőtt 10-től a színkör pénztárában. Előjegyezni lehet vitéz dr. Horváth Kázmérnál.

Úgy a kiállítás, mint a díszelőadás jövedelme, a felszabadulás emlékművét illeti.

Polák-nyomda Mohács

***A mohácsi 1931. évi felszabadulási ünnepség programja* (Petrich Kató hagyatéka, magántulajdon)**

8 Korsóféle, agyagedény.
9 Kismarty Lechner Jenő (Budapest, 1878–Budapest, 1962) építész, építészettörténész.
10 Martinelli Jenő (Budapest, 1886 –?, 1954) szobrász, éremművész.
11 http://mohacsicsata.blogspot.com/2014/01/a-mohacsi-lengyel-emlekmu.html (2021. 09. 24); http://www.mohacs.hu/hu/info/latnivalok/emlekmuvek/lengyel-hosi-emlekmu.html (2014. 02. 22)
12 Dr. Haász István tábori püspök celebrált ünnepi misét. Mohácsi Hírlap XXI. évf. 37. sz. 1931. szept. 6. 2.
13 Pesti Hírlap LIII. évf. 196. sz. aug. 30. 7.

Petrich Kató is beszámolt szeptember 2-i levelében családjának, részletesen leírva a színes résztvevőket, majd a készítendő képről írt: „*Tegnap skicceltem a lengyel emlékművet arról a helyről, ahol az ünnepélyen álltam. Ezt fogom a polgármester szobájának festeni. Ma reggel hozzá is kezdtem és sokat dolgoztam rajta, de a zászlók, pálmák és ünneplő közönséget persze hasból kell. Nagyon örülök a piros* [ruhás] *követnek és a szónokló Hász lila talárjának. 60x80 mérete van, Kazi ugyan százat mondott, de 80 cm a legnagyobb blindrámánk és mindhárman ekkorát csinálunk, schluss! Anni fénykép után a régi Lajos-szobrot, Manka még nem tudom, mit, talán az újat csinálja.*”

A lengyel emlékműről készült egy 25x16 cm-es krétavázlat, ennek alapján született meg az olajkép. Az elkészült műről pedig egy fotó maradt meg.

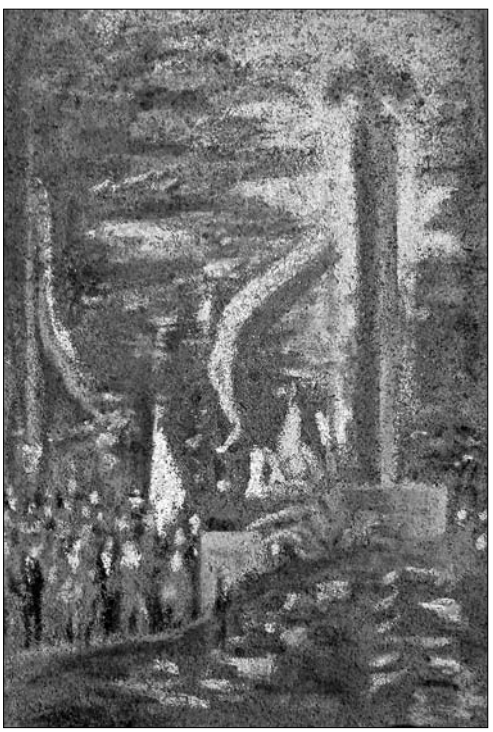

***A lengyel emlékmű avatása, Petrich Kató pasztellkrétavázlata* (Petrich Kató hagyatéka, magántulajdon)**

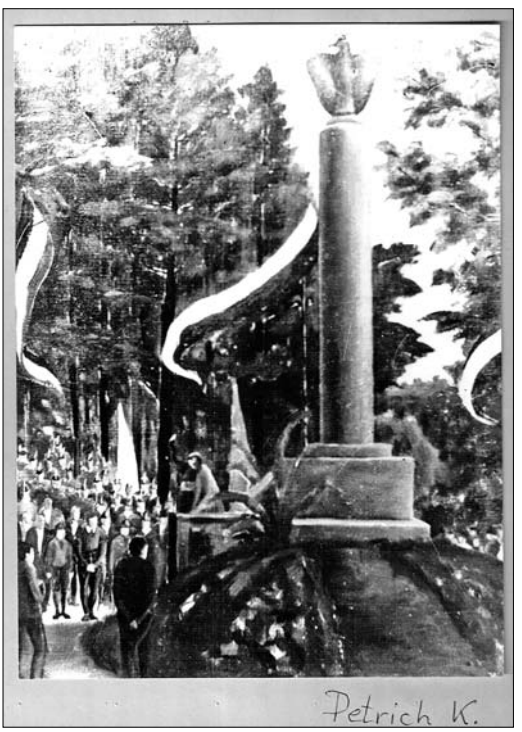

***A lengyel emlékmű avatása, fotó Petrich Kató olajfestményéről* (Petrich Kató hagyatéka, magántulajdon)**

Az elkészült festményről is fennmaradt egy fekete-fehér fénykép. Ennek méretét is ismerjük. Csak azt nem tudjuk, hova lett. 2016-ban Mohácson járva kérdezősködtem a város múzeumában és könyvtárában, de még csak nem is hallottak róla.

És a másik két kép is egészen biztosan elkészült. Hogy ezt honnan tudom? A három diáklány ugyanis két másik társukkal[14] együtt egy év múlva, 1932 nyarán visszatért Mohácsra,

14 Benedek Klára (nincs adat), Farkas Lídia (Budapest, 1910–Budapest, 1985) festőművész, szintén Glatz Oszkár osztályába járt.

a művésztelepre. Hogyan kérhettek volna pártfogást Horváth Kázmértól, a „*telepatyá*"-tól, ha nem készülnek el a képek? De hogy hová lettek, azt ma már senki se tudja…

Egy, Mohács városának kultúrtörténetét kronologikusan feldolgozó tanulmány[15] szerzője 1981-ben a művésztelep 1932. évi kiállításával kapcsolatban csupán ennyit ír: „*Szept. 11. Az elmúlt nyáron öt ifjú művésznő volt a művésztelep lakója. Kiállításon mutatják be eredményeiket. A névsorban egyetlen ismert névre sem bukkantam.*"

Nem csoda, hiszen időközben a nőfestők asszonynevet viseltek és rajztanárként eltűntek a hétköznapok munkáiban. Írásomban – édesanyám, Petrich Kató hagyatéka nyomán – az ismeretlen festőművésznőknek próbáltam emléket állítani, azt remélve, hátha valahonnan egyszer talán előkerülnek a Mohács városa számára 1931-ben készült képek.

Petneki Katalin

Balla Pál, az 1956-os forradalom erdélyi származású mártírja

Az utóbbi évtizedekben az erdélyi magyarság 1956-os véráldozatának összegzéséről számos újságcikk, tanulmány és könyv született. Az írások egyik avatott tollú szerzője, Tófalvi Zoltán történész a mártírokat részletesen lajstromozva jutott el a végkövetkeztetésig: „*A romániai magyarság számarányához viszonyítva nagyobb véráldozattal fizetett az 1956-os forradalom eszméivel való teljes azonosulásért, mint Magyarország.*"[1] A kutató publikációiban a Romániában elítélt áldozatok mellett a Magyarországon kivégzett nyolc erdélyi származású mártírt (Balla Pál [Arad, 1919. január 5.–Budapest, 1957. október 25.], Balogh László [Arad, 1925. június 9.–Budapest, 1958. április 22.], Berecz György [Kolozsvár, 1924. május 11.–Budapest, 1958. január 28.], Bokor János [Gyergyóújfalu, 1919. október 5.–Budapest, 1958. november 6.], Dudás József [Marosvásárhely, 1912. szeptember 22.–Budapest, 1957. január 19.], Preisz Zoltán [Marosvásárhely, 1925. szeptember 27.–Budapest, 1957. május 10.], Szabó János [Zaguzsén, 1897. november 17.–Budapest, 1957. január 19.], és névrokona: Szabó János [Szamosardó, 1928. július 1.–Budapest, 1960. március 2.]) is következetesen bemutatja. Figyelemre méltó a szerző felhívása: „*A 301-es parcellában fel kellene tüntetni a születési helyet is, hogy a látogató pontosan érzékelje: csak egységes 1956-ról beszélhetünk!*"[2] A tiszteletre méltó névsorból Dudás József és a Széna téri felkelők vezetője, a legendás „*Szabó bácsi*" közismertek, ugyanakkor a gyóni Biksza-ügyben halálraítélt Balla Pál – akit vérbosszúként időzítve a forradalom első évfordulóján végeztek ki – a kevésbé ismert 1956-os személyiségek közé tartozik.

Balla Pál Dabas város helytörténetének is számontartott alakja, életútját, áldozatát a *Települési Értéktár* is megörökíti. A magyarság vértanúinak városában, Aradon született

15 *Bojtár László*: Mohács művelődéstörténetének krónikája a felszabadulásig. Kézirat, 1981. Mohácsi Jenő Könyvtár, Mohács. 205.

1 *Tófalvi Zoltán:* Gumibocskor. Magyar Idők – Lugas 2018. október 27. 11.

2 *Tófalvi Zoltán:* A Magyarországon kivégzett 1956-os erdélyi mártírok. Háromszék 2009. október 24. 8–9.

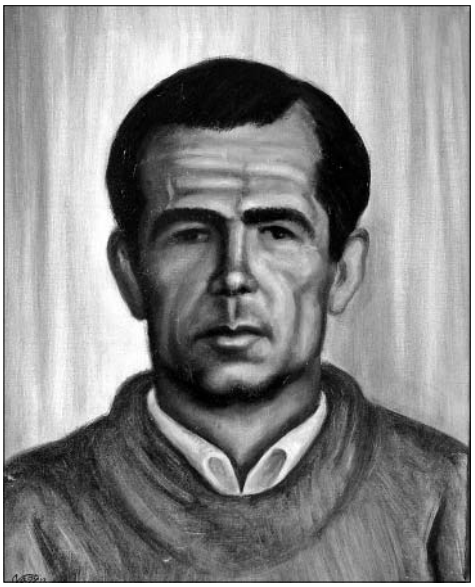

Balla Pál, Nagy László olajfestménye
(Valentyik Ferenc felvétele)

1919. január 5-én.[3] Édesanyja Köpe Erzsébet, édesapja pedig úgyszintén Balla Pál, aki előbb hivatalsegédként, majd földművesként, napszámosként tartotta el a családot.[4] Szüleitől az elemi iskola elvégzése után szakmát kapott útravalóul, kovácsnak, géplakatosnak taníttatták. Huszonegy évesen, 1940-ben költözött Magyarországra. Tanult szakmájában sikerült elhelyezkednie egy soroksári kisiparos műhelyében, ahol katonai bevonulásáig dolgozott. A háborúban hadifogságba esett, majd 1945 után hazatérve gyári munkás lett. Családot alapított, Bellik Friderikát vette feleségül és nősülése révén került a Pest megyei Gyón községbe.[5] Az erdészetnél alkalmazták fakitermelőnek, havi 700–800 Ft keresettel. A helyi „*szép korúak*" emlékezete még őrzi ezt az időszakot, csendes, szorgalmas, igyekvő embernek ismerték meg őt. Nehezen, sokat nélkülözve éltek feleségével, de a Rákosi-korszakban szinte mindenkinek hasonló sors jutott Gyónon. Házasságuk gyermektelen maradt.[6]

Az 1956-os forradalom szikrája október 28-án ért a településre,[7] az elégedetlen, élhetőbb világot remélő, felbolydult tömeg eltávolította a település régi, padláslesöprő vezetőit. A hatalmat átvéve egyúttal 21 fős Nemzeti Bizottságot választottak és 17 fős Nemzetőrséget állítottak fel. Balla Pál a Nemzetőrség tagjaként vállalt szerepet a helyi eseményekben, mely jobbára a malom, a szőlők, a szeszfőzde és a Borforgalmi Vállalat fegyveres őrzését jelentette.

1956. november 4-én Gyón község határában is megjelentek a szovjet tankok. Bakonyi János, a helyi nemzetőrparancsnok fehér zászlóval a kezében eléjük ment, és átadta nekik a birtokukban lévő fegyvereket.[8] Megkezdődött a visszarendeződés. A rövid életű szabadság után az alkalmas, népszerű vezetők leváltását és a régi, népszerűtlen pártemberek mihamarabbi visszahelyezését elsősorban Biksza Miklós járási pártbizottsági titkár erőltette, aki a községházán, december 10-én megtartott témabeli egyeztetésre – saját beosztottjai óvatosságra intő tanácsai ellenére – diktátummal és fegyverrel érkezett. A hajthatatlan párttitkár végül menekülni kényszerült, de a felháborodott tömeg üldözőbe vette és meglincselte.

A megtorlás, a népítélet résztvevőinek felkutatása és elfogása azonnal megkezdődött, melyben a budapesti és a táborfalvai karhatalmi alakulatok mellett szovjet egység is részt vett. 1957. február 17-én, az MSZMP Pest Megyei Bizottságának ülésén Kádár János gyors és szigorú ítéletet sürgetett a Biksza-ügyben: „*November 4-e után az országban meggyil-*

3 *Kenyeres Ágnes* (főszerk.): Magyar életrajzi lexikon (1978–1991). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 41.
4 Az adatok forrása: Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára XXV.2.b. Pest Megyei Bíróság iratai, büntető perek, 1950–1989. 154/1957. Balla Pál és társai ügye.
5 Az 1966. október 1-ig önálló helység ma Dabas város egyik településrésze.
6 *Valentyik Ferenc:* Balla Pál, 1956 erdélyi származású mártírja. Dabasi Újság 2020. október. 23–24.
7 *Böőr László:* Adatok az '56-os forradalom Pest megyei történetéhez. TIT Teleki László Ismeretterjesztő Egyesület, Budapest, 1997. 55.
8 *Balázs Gábor–Borbély Rita Katalin–Kiss Anita* (szerk.): 1956 Pest megyében. I. Pest Megyei Levéltár, Budapest, 2006. 100.

kolt legmagasabb pártfunkcionárius a Biksza elvtárs volt. Megmondom elvtársak, mikor én meghallottam ezt az ügyet, nagyon-nagyon mérges voltam. Én azt mondtam, hogy nem jól csinálták az elvtársak. Mi a törvényes rend hívei vagyunk. De ha nincs meg a tettes, ki kellett volna menni abba a községbe, ahol megölték a Bikszát és elővenni azt a Horthysta patkányt, azt a 10-et, amelyik ott a vezérkedést átvette és úgy ellátni a bajukat, hogy az életbe eszibe ne jusson a községben ilyet tenni."[9] A háborús idők „*tízet egyért*" megtorlási elvét idéző politikai megrendelésre a lázadó falut példátlanul súlyos ítéletekkel büntették. Az ügyben eljáró bíróságok öt halálos ítéletet hoztak, melyből négyet – Balla Pál, Harmincz István, Lakos János és D. Szabó Károly esetében – végre is hajtottak. A távollétében halálra ítélt Kövecses Ferenc Kanadába menekült.[10] További 10 főt összesen 46 év börtönbüntetésre ítéltek.[11]

Balla Pál nem vett részt az egyeztetésen, a végzetes napon Biksza Miklós üldözésének végkifejletébe keveredett bele. Véletlenül, hiszen ha Biksza más útvonalon menekül, akkor nyilvánvalóan nem lett volna részese az eseményeknek. A községházától több száz méterre, a Vasút utcában, Kalicza Péter házával szemben, Szőke Sándor műhelyében tartózkodott, amikor eldördült a tanácskozásról menekülő Biksza első lövése üldözőinek visszariasztására. Kisietett az utcára, és már az udvaron hallotta a második lövést. Látta az utcasarkon futva kanyarodó Bikszát, kezében a pisztollyal, majd az üldözőket. Visszament a kerékpárjáért és gyorsan felülve csatlakozott a falubeliekhez. A Kubik-tanyánál többekkel együtt érte utol a Harmincz Istvánt pisztollyal súlyosan megsebesítő Bikszát. Felindultságában elgáncsolta az ismét futásnak eredő párttitkárt és kétszer pofon ütötte, majd a helyszínre ismeretlen módon került kötéllel megpróbálta a lábát megkötözni, de a kötél elszakadt. Ezt követően az eszméletét vesztett Harmincz Istvánt a közeli házhoz vitte, hogy ápolni tudják.[12]

Már aznap este őrizetbe vették a szovjet alakulattal együtt kiszálló közeli táborfalvai laktanya karhatalmistái. Vallatása a laktanyában, szovjet tisztek részvételével kezdődött el. December 12-én Budapestre szállították, ahol folytatódott a kihallgatás, továbbra is a szovjetek és a magyar fordító közreműködésével.[13] A nyomozás befejezéséről a *Népszabadság* 1957. január 24-i száma adott hírt.[14] Az első fokon eljáró Pest Megyei Bíróság Isztray József vezette népbírósági tanácsa 1957. március 8-án a per elsőrendű vádlottjaként szándékos emberölés vádjával hét év börtönre ítélte.[15] A fellebbezések folytán másodfokon eljáró Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Népbírósági Tanácsa azonban a cselekmény jogi értékelését megváltoztatta: a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétellel elkövetett bűntettnek és tettesi minőségben elköve-

Balla Pál síremléke a 301-es parcellában
(Valentyik Ferenc felvétele)

9 *Böőr L.* i. m. 59.
10 *Takács Tibor:* Emlékezeti aktus és történeti esemény. A Biksza-gyilkosság, 1956. Korall 2010. 41. sz. 139.
11 *Balázs G.–Borbély R.–K. Kiss A.* i. m. 101.
12 *Valentyik Ferenc:* Akikért a harang szól. Dabasi Újság 2012. október. 19.
13 *Takács Tibor:* A párttitkár halála. Jaffa Kiadó, Budapest, 2016. 84.
14 Elfogták a gyóni gyilkosokat. Népszabadság 1957. január 24. 6.
15 B. 154/1957/12. számú ítélet.

Balla Pál utcanévtáblája Dabas-Gyónon (Valentyik Ferenc felvétele)

Balla Pál és mártírtársai obeliszkje a gyóni Kegyeleti parkban (Valentyik Ferenc felvétele)

tett gyilkosság bűntettének minősítve a tényállást. A halálbüntetésre súlyosbított ítéletet a forradalom első évfordulójának előestéjén, 1957. október 22-én hirdették ki.[16] Ugyanezen a napon a Biksza-ügy másik szálán, Harmincz István és társai perében újabb két halálos ítélet született: Lakos János ítéletét 14 évről, Harmincz Istvánét pedig életfogytiglanról súlyosbították halálra.[17] Borbély János, a hírhedt vérbíró a kegyelmi kérvényeknek még azon a napon útját állta: senkit nem javasolt kegyelemre. Az ítéletek végrehajtására október 25-én reggel 7 óra 15 perckor került sor a budapesti Kisfogház udvarán. Balla Pál szíve 9 perccel később szűnt meg dobogni.[18]

Balla Pál szorgalmas kétkezi munkásember volt, aki a szabadságért, az igazságosabb, demokratikusabb világért az életét adta. Családi gyökerei, szülőhelye, neveltetése alapján joggal büszkék rá Erdélyben, és tartják számon síremlékét a Rákoskeresztúri Újköztemető 301. parcellájának 15. sorában. Nevét a forradalom számos mementója rögzíti országszerte, portréját Nagy László festette meg 2013-ban. Példája erősíti a nemzeti összetartozást, az elnyomó hatalommal szembeni helytállása nemzedékek sorának szolgálhat mintául. Dabas-Gyónon utcanév és a „*gyóni srácok*" közös obeliszkje őrzi az emlékét.

Valentyik Ferenc

16 Nbf. I. 5173/1957/21. számú ítélet.
17 Nbf. I. 5174/1957/27. számú ítélet.
18 *Valentyik Ferenc*: „Három halál". Vérbosszú az első évfordulón. Dabasi Újság 2012. október. 18–19.

A néprajzi kutatás mint erkölcsi kiállás

Andrásfalvy Bertalan 90. születésnapjára

Olyan embernek ismertem meg Andrásfalvy Bertalant, akinek van életcélja és ritka eltökéltséggel törekszik ezek megvalósítására. Legelőször talán az ragadott meg benne, ahogy Németh Lászlónak a Kárpát-medencei népek tejtestvériségéről vallott nézete hatására még egyetemista korában megtanult románul, hogy – Lükő Gáborhoz, Mikecs Lászlóhoz hasonlóan – megélhesse a Duna menti kis népeknek ezt a sokszor bizony sajnos egyoldalúnak bizonyuló „*tejtestvériség*"-ét. Ezen a nyomon indulva jutott el már egyetemista korában évfolyamtársával, a korán elhunyt Földes Lászlóval az 1940-es évek közepén a Budajenőre és környékére menekült, majd a Tolna és Baranya megyébe települt székelyek közé, hogy aztán román nyelvtudásának könnyebbségével az első adandó alkalommal meglátogassa a moldvai csángómagyaroknál, Lészpeden tanító Kallós Zoltánt.

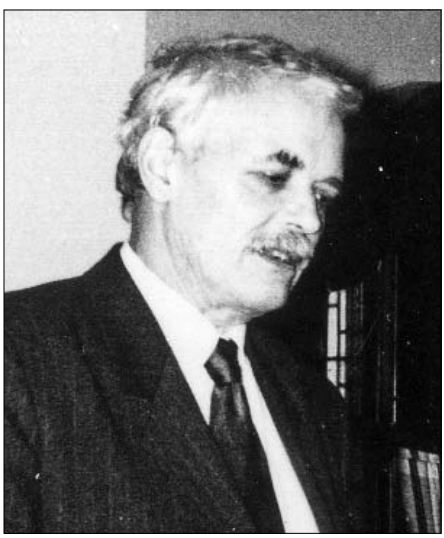

Andrásfalvy Bertalan
(Hála József felvétele)

Az érdeklődésnek ezen a közös szálán kerültem egyre közelebb a néprajzi szakirodalomból és a Magyar Néprajzi Társaságból s főként az Önkéntes Gyűjtők Szakosztályából akkor már régebben ismert néprajztudóshoz. Hiszen ismertem őt már régebbről is, amióta még egyetemistaként, első díjnyertes pályamunkámmal, Morvay Péter révén kapcsolatba kerültem ezzel a mozgalommal, beléptem a Magyar Néprajzi Társaságba s annak szakosztálytitkára lettem. Ennek révén ugyanis a néprajztudomány egyre több kutatóját ismerhettem meg, s lassanként arról is tájékozódhattam, hogy közülük ki az, aki a társadalomtudománynak ezt az ágát kizárólag szaktudománynak tekinti és úgy is műveli, továbbá kik azok, akik a magyar sorskérdések látleleteit igyekeznek megragadni a vizsgált tudományágban. Vagyis, akik felismerték Németh László igazságát, miszerint az „*olyan népeknél, mint a* […] *magyar, ahol a parasztélet emlékeiben a nemzeti tőke nagy részét fenyegeti a pusztulás, a mentő néprajz a népkultúra-váltás idején több mint tudomány*". Amennyire átláthattam a néprajzzal foglalkozó szakembereknek legalábbis egy részét, rájöhettem, hogy ez a felismerés többé-kevésbé szinte valamennyiüket megkísértette, s többük munkásságában valamilyen szinten tetten is érhető és vannak aztán, akik az effajta elkötelezettségtől ösztönösebben vagy tudatosabban elhatárolódnak, el egészen a szinte görcsös és látványos gesztusokig. Persze tudom, hogy az emberi kapcsolatokban a rokonszenv és az ellenszenv indítékai legtöbbször rejtett, nehezen felismerhető,

még nehezebben megfogalmazható formában jelentkeznek, mint ahogyan egy-egy virágról, vagy madárfüttyről is nehezen tudnánk elmondani, mitől vonzódunk hozzá. Andrásfalvy személyiségében, különösen pedig írásaiban, hiszen elsősorban azokon keresztül ismerhettem, mindig az olyan embert éreztem, aki – mint a hon- és népismereti mozgalom kiváló elődei: Bél Mátyás, Orbán Balázs, Teleki Pál és a többiek – a jobbítás szándékával igyekeztek a hont – a tájat és népét – minél alaposabban, szakszerűbben és elmélyültebben megismerni és megérteni. Hogy aztán – ők vagy mások –, változtathassanak, javíthassanak rajta, vagy legalábbis oltalmat kínálhassanak számukra. Ezt a kettős szándékot, ezt az elsődleges és másodlagos célkitűzést láttam, vagy legalábbis véltem felismerni Andrásfalvy írásaiban, előadásaiban, beszélgetéseink ritka alkalmai során.

Hogy személyesen mikor találkoztunk először, arra már nem emlékszem, valószínűleg a Magyar Néprajzi Társaság valamelyik összejövetelén, ahol a hasonló érdeklődésű és elkötelezettségű emberek könnyen szót értettek egymással. Közelebbi kapcsolatba azonban az 1960-as évek első felében kerültem vele, mégpedig amikor az 1940-es években kegyetlen megpróbáltatások után a Tolna megyei Völgységbe került egykor bukovinai székelyek közé indultam néprajzi anyagot gyűjteni. Akkor már túl voltam nagyapám szülőfalujában, Hollókőn és az egyetem utáni első munkahelyemen, Dömsödön készült pályamunkáimon, s mint az etnikailag jellegtelen főváros szülötte, valami „*testhezálló*" népcsoportot kerestem néprajzi érdeklődésemhez, hogy érzelmileg hozzájuk kötődve erősíthessem nemzeti elkötelezettségemet. A barátaimmal néhány nyáron megvalósított erdélyi utak során fölfigyeltem a székelység hagyományaiban gyökerező identitásának megtartó szerepére, de hát hozzájuk csak szabadságom idején látogathattam, így aztán nagyon megörültem, amikor megtudtam, hogy a maradék-Magyarországon is élnek a két és félszáz esztendővel azelőtt, Csíkból elüldözött, Moldvában bujdosott, majd Bukovinában meghúzódott székelyek leszármazottai, akiknek öntudatán és hagyományőrzésén a két évszázados idegenben lét alig koptatott valamit. Közéjük indulva, s az irodalomban múltjuk és kultúrájuk után nyomozva jutottam el Andrásfalvy írásaihoz,[1] majd személyesen ő magához. Később olyanokat hallhattam, illetve olvashattam tőle erről a sokat szenvedett, de példás kulturális gazdagságú népcsoportról, hogy „*Egyetlen magyar népcsoportot sem találunk, amelyben csak megközelítően hasonló fokon élne különvalóságának és történetének tudata.*"[2]

Andrásfalvy munkásságának, gondolkodásmódjának egyre jobb megismerése során különösen megragadott az a szellemiség, amivel az általa fontos témákat megközelítette, s ami tudományos módszerét is megszabta, lehetővé téve számára, hogy ne a kívülálló objektivitásával nyúljon „vizsgálata" tárgyához, hanem teljes átérzéssel, mintegy belülről közelítse és keresse a jelenségek okait és a lehetséges megoldásokat. A témával kapcsolatban azt olvashattam tőle, hogy „*Gyűjtéseim során gyakran érdeklődtem a köztük sok változatban ismert Három árva ballada után. Egy alkalommal a megkérdezett azt válaszolta, hogy ő ismeri, de nem tudja, mert kiskorában nem volt árva, de itt és itt lakik az az asszony, aki árván nőtt fel, ezért még mostanában is gyakran hallják, hogy a mezőn dolgozva ezt fújja.*"[3] Milyen lelki ráhangoltság, együttérző készség kellett a gyűjtő részéről az ilyen lelki finomságok felismeréséhez és megragadásához!

1 *Belényesy Márta*: A kultúra és a tánc a bukovinai székelyeknél (A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára. Bp., 1958) című könyvének ismertetése. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde. Berlin, 1959. 220–222.
2 A bukovinai székelyek kultúrájáról. Népi Kultúra – Népi Társadalom. Főszerk.: *Ortutay Gyula*. Akadémiai, Bp., 1973. [7–23.] 18.
3 Uo. 12.

Jóval később tanúja lehettem egy Bercivel készített interjú során is a témául választott tájra és népcsoportjára való emlékezésének sajátos vonásaira, hogy mit talált fontosnak a tudós néprajzkutató a téma jellemzésére. A Csíkszeredában megjelenő *Székelyföld* folyóirat bízott meg, hogy a mezőségi Székkel foglalkozó tematikus számához beszélgessek vele, s erre egy Pécsett szervezett könyvbemutatóm szolgáltatott alkalmat. Ugyanis a kommunista diktatúrák idején az Erdélyt járó belső-magyarországi fiatalok az 1970-es évek elején kibontakozó táncházmozgalom forrásvidékeként ismerhették meg leginkább a táj emblematikus településéhez kötődő hagyományos kulturális jelenséget, a magyar népművészet iránt érdeklődők pedig a már fiatalon is feketében járó, gyönyörűséges szőtteseket, varrottasokat árusító asszonyokról, leányokról, a kék posztómellényes, szalmakalapos férfiakról ismerhették fel Szék hagyományos műveltségének hordozóit szerte a Kárpát-medencében. A leginkább elkötelezettek azt is tudhatták, hogy – a szájhagyomány szerint – a széki menyecskék kendőjük sötét színével a települést csaknem teljesen kiirtó, valamelyik XVIII. századi tatárjárás után tett fogadalmukra emlékeznek mind a mai napig. Akkor mondta el Andrásfalvy a Mezőségnek erről a – Kós Károly néprajzkutató szerint – „*kiemelkedett és sajátos fejlődési irányt vett*" településéről, hogy még egyetemistaként, 1951–1952-ben, Vargyas Lajos népzeneóráit hallgatva ismerte meg a Magyar Rádió *Pátria* lemezsorozatát, amelyben két lemez Lajtha László gyűjtésű, Székről való népzenét tartalmazott. Aztán hallotta, hogy az 1940-es években, a Néprajzi Múzeum valamelyik népviselettel és hímzésekkel foglalkozó munkatársa hozott Székről néhány nagyon szép, hímzett párnát, amelyekre Kodály ezt mondta: „*ahol ilyen szépen hímeznek, ott biztos szépen énekelnek és muzsikálnak is*". Neki azonban csak évekkel később sikerült személyesen megismerkednie ezzel e jeles településsel. 1960-ben, az IBUSZ utazási iroda szervezésében, két néptánckutató társával, Martin Györggyel és Pesovár Ferenccel. A letartóztatásból nemrég szabadult Kallós Zoltán kalauzolásával jutottak el a mezőségi Válaszútra, aztán Bonchidán és Mérán is filmeztek. „*Ott történt az a nevezetes eset* – emlékezett Berci –, *hogy már esteledett, s mivel október volt, elég hamar sötétedett, így nem tudtunk tovább filmezni. Akkor az egyik táncos, odaállt elénk, s azt mondja:* – Tudom, hogy kicsodák maguk! Pesti színészek. Eddig mi táncoltunk, most már táncoljanak maguk! *Hát mi előre löktük Martin Gyurkát – Tinkát –, hogy mi ezt nem tudjuk eltáncolni, de ő igen, mert amikor Molnár István 1943-ban készült mérai filmjéről lejegyezte a táncokat, meg is tanulta azokat. Azt mondja: jó, hát akkor egy legényest. S ahogy táncolja, egy legény felordít mellettem:* – Nézzétek! Ez az ember az én apám táncát táncolja! *Aztán utánanéztünk és valóban, Molnár István az ő apját filmezte le azelőtt 19 esztendővel, Mérán. S Tinka eljárta az akkor már hat vagy hét esztendeje halott apjának a táncát. Döbbenetes élmény volt!*" Hát igen! Az emlékek minősítik az emlékezőt. Egy emberöltővel ezelőtt Gyimesben is számon tartották az emberek, ha egyikük valakinek a keservesét énekelte, vagy az apja keservesét rendelte a *muzsikás*tól, amint azt Berci is megérezhette ittjártakor. Csak éppen nem mindenki kapja fel rá a fejét, s nyitja meg a szívét.

Aztán, amikor valahára eljutott Székre is, és találkozhatott a hagyomány megélésének más formájával is. „*Valamelyik szeren táncház volt* – emlékezett –, *a csűrben pedig táncoltak. Időnként beszólították a lányokat, intettek egyiknek, másiknak, s akkor azokkal táncoltak. Egyszer csak odajön hozzánk egy fiatalember: – Kik maguk? – s mondta, hogy: – Én a kezes vagyok – amolyan táncrendező. – Hát, mi Magyarországról jöttünk, s nagyon szeretnénk nézni a táncot. – Jöjjenek be! Bementünk a legények közé, helyet is mutatott a csűr oldalában és néztük a táncot. Egyszer csak hoz a kezes egy lányt, elénk áll, táncol vele egyet, s átadja nekünk. Mind a hármunknak átadott egy-egy lányt. Mert idegen legény nem kérhet föl senkit, abból verekedés lehet. A kezes viszont adhat, akkor nem lesz baj. Mondtuk, hogy*

mi nem nagyon tudtuk táncolni, de próbáltuk, s a kezes gondoskodott arról, hogy ne üljünk szárazon. Olyan különös volt, ahogy a hagyományos rend szerint ilyen természetes módon megadták a táncházba való befogadtatásunk módját." „*Akkor Széken a hagyomány rendje még döbbenetes erővel érvényesült*" – tette hozzá Berci a maga személyes élményéhez. „*Ahogy a templomba mindenki szigorú rendben – neme és kora szerint –, máshol ment be, jött ki; benn pedig tökéletesen érzékelhető volt a hagyományos ülésrend. Gyönyörűek voltak a szőtteseik, sokat vásároltunk a Néprajzi Múzeum számára. Kodály Zoltán sejtése tehát nagyon »bejött«: a különleges szépség jelen volt textileken, a zenében meg a táncban is. Az az erőteljes hímzés, ami ott a környéken, a Mezőségen virágzott, az legtovább itt, Széken élt. De idővel aztán ez is vesztett az erejéből, ahogy egyre ismertebbé vált, s ma már mind többen a piacra dolgoznak, ugyanúgy, mint Kalotaszegen. De hát a szükség nagyúr, keresték a megélhetést a kézimunkával is.* […] *De amikor először voltunk abban a csűrben, ahová behívtak a táncosok, ott érezni lehetett az élő közösséget. Ma már nagyon kevés helyen lehet ilyesmit átélni.*"

Amiként az ember és ember, közösség és közösség közti kapcsolatok szépségét és tartalmasságát átérezte Andrásfalvy a népélet kutatása során, ugyanúgy felismerte az ember és a természeti környezet közti harmonikus, aprólékos ismeretekre épülő, mai szóval „*tudásalapú*"-nak nevezhető együttélés gazdaságilag hasznos, fenntarthatóság tekintetében pedig célszerű voltát. Már az 1959. év óta foglalkozott a Duna menti ártéri gyümölcsöskertekkel, majd kutatásait kiterjesztette általában az árterekben kialakított – vagy megőrzött – hagyományos gazdálkodási módokra, amelyeknek alapja az ember és a természet eszményi együttműködése volt.[4] Imponálóan alapos, a téma úgyszólván minden részletére kiterjedően szakszerű monográfiájában bemutatja a földrajzi, éghajlati viszonyokhoz igazodó, nemzedékek tapasztalatát fölhalmozó, hagyományosan célszerű vízgazdálkodás működésének lényegét, amikor „*az ember elébe ment az árvíznek, s nem hagyta a folyóra, hogy hol és mikor szakítja át természetes gátjait, hanem ő vágta át és nyitott utat a víznek az ártérbe ott, ahol azt legmegfelelőbbnek találta. Mégpedig úgy, hogy egy-egy elárasztandó ártéri völgyszakasznak többnyire a vízfolyás irányába eső, legalacsonyabb pontján nyitottak utat az övzátonyon, hogy a víz alulról tölthesse fel az árteret. Így az* [ár]*víz nem rombolt, hanem csendesen emelkedett* […]", majd pedig maradéktalanul visszatért medrébe anélkül, hogy elmocsarasította volna az árteret. Így aztán – folytatja a múltba látó kutató – „*az ártér nem volt haszontalan nyerstáj, hanem tervszerűen és rendszeresen fenntartott élettér, ahol megélhetése alapját az állattartás, gyümölcsészet, méhészet, halászat és kertészet képezte*", amikre nagyon kedvezőek voltak a feltételek. Ez a keletről magunkkal hozott hatékony és kíméletes tájhasznosítási gyakorlat aztán nemcsak a megélhetést segítette, hanem szükség esetén az országra törő ellenségnek is útját állta. El kell tűnődnünk azon, hogy milyen nemzedékek óta halmozódó közösségi tapasztalaton alapuló tudás hozta létre ezt a táji adottságokhoz igazodóan célszerű életformát, amit Andrásfalvy emelt ki a feledésből és mutatott fel a Kárpát-medence XX–XXI. századi emberének – alternatívaként. Miért nem

4 Az ártér mezőgazdasági hasznosítása. Decs község határhasználata a XIX. században. Ethnographia 1959. 633.; A Duna menti gyümölcsöskertek. Adatok a magyarországi déli Duna-szakasz népi gyümölcskultúrájának ismeretéhez. (Az MTA Dunántúli Tudományos Intézete Értekezések, 1963) Pécs, 1964. 271–305.; A mohácsiak állattartása 1686-tól 1848-ig. I–II. (Az MTA Dunántúli Tudományos Intézete Értekezések, 1967–68., 1969) Pécs, 1968. 315–337.; 1969. 153–191.; A Sárköz és a környező Duna menti területek ősi ártéri gazdálkodása és vízhasználata a szabályzás előtt. (Vízügyi történeti füzetek, 6.) Vízdok, Bp., 1973; A Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. (Tanulmányok Tolna megye történetéből, 7.) Tolna Megyei Tanács Levéltára, Szekszárd, 1975; A Duna mente népének ártéri gazdálkodása. Ekvilibrium. Bp., 2007.

sikerült ezt a tudásra alapozott szellemi tőkét felhasználnunk és továbbfejlesztenünk a mögöttünk hagyott két-két és fél évszázadban? – tehetjük fel a kérdést. Andrásfalvy erre is megfelel: azért, mert saját hazánkban nem voltunk, nem lehettünk a magunk urai. Azért, mert – Adyval szólva – elveszett, elveszhetett *a magyar a magyarban*. Az Andrásfalvy által vizsgált témák tekintetében pedig talán úgy fogalmazhatunk, hogy a magyar – vagy annak tekinthető – *érdekek képviselete* veszett el a Mohácsnál megtizedelt, a Martinovics-mozgalom és a Rákóczi-szabadságharc elárultatásával nagyrészt lefejezett magyar érzelmű és gondolkodású uralkodó réteggel.

Ennek fölismerése természetesen már túlmutat a néprajztudományon. Andrásfalvy is ízig-vérig nemzetpolitikusként vonja le következtetéseit: „*Elképzelhetőnek tartom, hogy a ma korlátozottan kihasználható egykori ártéri területeken az ártéri gazdálkodás visszaállításával minden termelési ágnál jövedelmezőbb ágazathoz juthatunk a birtokviszonyok lényeges átalakítása nélkül, bár ez is legalább olyan összetett munkát igényel, mint a vízgazdálkodás technikai része.*" De hát az elsorvasztott önvédelmi reflexeivel vergődő, a hagyományos érték megbecsüléséről leszoktatott, a múltját végképp eltörlésre szorított nemzet – vagy inkább már csak lakosság –, mint láttuk, elkeserítő értetlenséggel fogadta Andrásfalvynak akár néprajzkutatóként, akár kultuszminiszterként javasolt, korántsem légből kapott, jobbító szándékú látomásait. Nem tudom, mit érezhetett akkor a politika harcmezejére került tudós, de őrá gondoltam újra- és újraolvasva Németh László *VII. Gergely* című drámáját: „*Emberfölöttire vállalkoztam, s az emberfölötti segítség elmaradt…*"

Pedig a magyar értelmiség számottevő, bár talán nem éppen hangadó része vonzódott az Andrásfalvy által képviselt eszmékhez. Tapasztalhattam ezt, amikor 1989-ben Balassa Iván, a Magyar Néprajzi Társaság akkori elnöke felkért Berci közelgő születésnapjára készülő kötet szerkesztésére. A Batthyány téren lévő Angelika presszóban ültünk össze s ott tudtam meg, hogy Iván bátyámnak milyen tervei vannak velem. Bizony az első pillanatban nem ugrottam a nyakába, bár akkor már talán 20 esztendeje titkárkodtam a Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtők Szakosztályában és 15 esztendeje szerkesztettem a *Honismeret*et. Ebből következően viszonylag ismertem nép- és honismereti közösségeinknek nem éppen széles, de nagyon értékes rétegét, melynek tagjai a nemzeti sorskérdések iránti érdeklődésükkel és aggodalmaikkal közvetlen lehetőségek hiányában ezen a területen igyekeztek részt venni szellemi honvédelmünk – sokszor utóvéd jellegű – csatározásaiban. Iván bátyám erőteljes biztatására végül elvállaltam a – különben igen megtisztelő – megbízatást. Első lépésként meghirdettük a kötetet a lehetséges szerzők, elsősorban a Magyar Néprajzi Társaság tagjai számára, akik közé igyekeztem minél több úgynevezett „*önkéntes*", valamint „*külhoni*" gyűjtőt is toborozni, hogy minél nagyobb legyen a merítés. Emlékeim szerint több mint másfélszáz felkérő levelet küldtünk szét a Kárpát-medencében, amire aztán nem kevesebb, mint 110 értékes tanulmány érkezett. Jó kétharmaduk az anyaországból, a külhoni szerzőknek kisebbik fele Erdélyből és a Partiumból, 16%-a a Felvidékről, 14%-uk a Délvidékről küldte tisztelgő tanulmányát. Pedig a tanulmánykötet szervezése és a tanulmányok összegyűjtése idején még híre sem volt annak, hogy 1990. május 23-tól – Eötvös József, Klebelsberg Kunó, Hóman Bálint nyomában – Andrásfalvy Bertalan lesz az első szabadon választott – más szempontból kamikáze – kormány művelődési és közoktatási minisztere. Talán jellemző, hogy a beérkezett tanulmányok 60%-a a Kárpát-medence nemzetiségeinek népi műveltségével, vagy azokkal is foglalkozott. Témájukat tekintve 1 görög, 11 horvát, 2 lengyel, 9 német, 2 örmény, 3 roma, 5 román, 2 ruszin, 9 szerb, 7 szlovák, 8 szlovén, 2 ukrán és 1 zsidó közösség kultúrájáról is írt. Nem bocsájtottam volna meg magamnak, ha a 110 tanulmány közé nem sikerül „*becsempésznem*" szám szerint hat moldvai

csángómagyar témájú dolgozatot, emelt fővel vállalva a népcsoport „*túlreprezentáltsága*" miatt esetleg jelentkező vádakat, amiknek azonban hírét se hallottam. Pedig tán még „*jogos*" is lett volna, hiszen a tördelés során – a különnyomatok lehetőségére gondolva – az „üresnek" ígérkező páros oldalakra Csoma Gergely szobrász- és fotóművész csángómagyar témájú fényképeiből válogattam, szám szerint negyvenötöt.

A száztíz tanulmányt aztán hat nagyobb tematikus fejezetbe rendeztem a kötet szerkesztésében segítő szakemberek, Csoma Zsigmond, Gyivicsán Anna, Kríza Ildikó és Lackovits Emőke segítségével. Ezek a fejezetek már a címükkel is érzékeltették, hogy a néprajztudomány szinte valamennyi szakterülete tisztelegni kívánt Andrásfalvy Bertalan munkássága és személyisége előtt. Az első fejezet a *Nemzet, nemzetiség, néprajztudomány* címet viselte és a tudományterület elméleti kérdéseivel foglalkozó írásoknak adott otthont; a második a *Termelő kultúra*, ide került a legtöbb tanulmány, kitérve a gazdálkodási módok és területek életformára gyakorolt hatására, megnehezítve a szerkesztők dolgát: miként válasszák szét a tanulmányokat a következő fejezettől, ahová az *Életkörülményekkel és életmóddal* foglalkozók kerültek. Ez után következtek azok, amelyeknek a *Társadalom és a szokásformák*, majd amiknek a *Népi vallásosság és a hitvilág,* végül a *Népköltészet* volt a témájuk. Tanulságos eredményt kaptunk az összeszámláláskor: az első négy nagyobb fejezetbe gyakorlatilag azonos számú, 18–21 tanulmány került, s a két utolsóba sem sokkal kevesebb: 14–15. S mert ilyenkor a szerzők rendszerint érdeklődésükhöz közel álló témájú dolgozattal ajándékozzák meg – mintha radinát hoznának – az ünnepeltet, úgy érezhettük, hogy a néprajztudománnyal mint a nemzeti örökség fontos elemével foglalkozó közösség szinte valamennyi színe és árnyalata fejet hajtott ünnepeltünk és az általa képviselt értékrend előtt.

Elsősorban természetesen azok, akik a honismereti mozgalomban, majd a Honismereti Szövetségben találták meg már a diktatúra idején is a nemzetszolgálat egyik lehetőségét. Nagyon jól emlékszem, hogy honismereti rendezvényeinken, elsősorban akadémiáinkon milyen eseményszámba ment Andrásfalvy Bertalan egy-egy emelkedett stílusú, lényegre törő, szókimondó előadása. Jórészt amatőrök lelkesedésére épülő mozgalmunknak mindig nagy szüksége volt a történelemmel, népismerettel, műemlékvédelemmel és más tudományágakkal foglalkozó szakemberek szellemi, elsősorban módszertani és erkölcsi támogatására. Ebben pedig mindig számíthattunk személyes részvételére, úgy a *Honismeret* folyóiratunk szerkesztőbizottságának munkájában, mint rendezvényeink megbecsült előadójaként. S reméljük, hogy honismereti közösségeink érdeklődéséből és együttérzéséből ő is erőt meríthet nemzeti érdekeinkért vívott, sajnos sokszor kilátástalannak tűnő küzdelmei során!

Húsz esztendő telt el azóta, hogy *A Duna menti népek hagyományos műveltsége* című kötettel köszöntöttük mint barátunkat és fegyvertársunkat. Sok mindent megéltünk az elmúlt két évtizedben, kaptunk – mint mondják – hideget és meleget is. Meg kellett tapasztalnunk, hogy ez idő alatt nem sokat változtak a magyarsággal együttérző, vagy éppen ellenséges érzületű társadalmi és politikai csoportok, de legalább az arány billent a javunkra. Persze, mi is változtunk, kedves Berci, legalábbis úgy gondolom. Magamról nem szólok, hiszen Gyimesbe költözve csak lakóhelyet váltottam, elkötelezettséget és hazát nem, veled pedig legutóbb Pécsett találkoztam jó tíz esztendeje, amikor széki emlékeidről faggattalak. Azóta írásaidon és az interneten elérhető előadásaidon keresztül tapasztalhattam azt a változást, merem mondani: nemesedést, amit – mint a hordóban érlelődő bornál – érzékelhettem. 1990-ig mintha inkább készülődtél, gyürkőztél volna az erővonalak és az erőfeszítésre késztető értékek számbavételével, azok mentésének nagyszerű feladatára. Nem rajtad múlt, hogy nem úgy sikerült minden, ahogy sokan vártuk és magad is szeretted

volna. Hiszen a napi politika is szakma, amit Bethlen Gáborként egy Báthory mellett, vagy duxként a dukátusban kell megtanulnia, felszívnia, érlelnie az erre vállalkozónak minden rafináltságával, jóravaló kétszínűségével, emberséges fölülemelkedettségével együtt. S aki ezt nem sajátítja el a mellé, amivel az Úristen felvértezte, azt inkább a lehetőséggel járó felelősség nyomja, s a csahosok falkája keseríti. Amennyire látom, te súlyosabb áldozatok nélkül kerültél ki a „*hatalom*" csapdájából, s a munkásságod szemet gyönyörködtető listájára tekintve szinte látom a képzeletbeli ideológiai határzár leomlását, a röpülni vágyó léghajót nyűgöző kötelek eloldásának időszakát. Attól kezdve szárnyalnak felfelé írásaid, előadásaid témái a népünk jövőjét,[5] a magyar föld sorsát,[6] nemzeti műveltségünk alapjait,[7] jövőnk gyökereit[8] fürkésző szférákba. Az interneten innen Gyimesből is gyakran rátalálok – mert aki keres, az talál, mondja a mondás – különböző című, de nagyjából hasonló témájú előadásaidra. Igen, ahogy múlik az idő, egyre inkább az olyan nagyítólencséhez leszel hasonlatos, ami összegyűjti a nap sugarait, hogy a magyarság sorskérdéseinek legfontosabbjaira fókuszáljon. Azokra, amelyeket miniszterséged idején még ki sem mondtál, ellenségeink máris tüntettek ellenük, ellened. Ezen sorskérdések egyike pedig, hogy „*Fel tudjuk-e ébresztenünk az ifjúság hazafias érzelmét, érzületét, ami* – mint többször is hangsúlyozod – *elsősorban a tanító- és tanárképzésen múlik*." Ezzel a gondunkkal rokon az is, hogy „*jövőnk záloga emberi kapcsolataink újjászervezésének sikeressége, aminek alapja az egymással és a természettel való kapcsolatink ismét hagyományainkra való építése*". Tetszhalott hagyományainknak pedig újraélesztése!

Lehetetlen feladatra vállalkoztál, kedves Bertalan? Talán igen. „*De aki nem hisz a lehetetlenben, annak nincs közöttünk a helye*" – mondta volt Kodolányi 1943-ban Szárszón. Ezért van szüksége a magyarságnak az olyan elszánt emberekre, akik kilenc évtizeddel a hátuk mögött ilyen elszántsággal képviselik és hirdetik az általuk fölismert igazságot.

Az egész hon- és népismereti mozgalom hivatásos és önkéntes munkásai, szellemi honvédelmünk rajtad is nevelkedett, benned is bízó tagjai nevében kívánom, hogy még sokáig gyűjtsed tudásod és szellemiséged nagyítólencséjével azokat az éltető sugarakat, amiktől egyre többen és többen lobbanunk lángra, hogy a tűz köré telepedve melegedhessünk gondolataid lángjainál!

Halász Péter

5 Hagyomány és jövendő. Népismereti tanulmányok. Antológia, Lakitelek, 2004.

6 Magyarország földjének és népének múltja, jelene és jövője. Balaton Akadémia. Más kor könyvek. Keszthely 2014; A magyar föld sorsa. Andrásfalvy Bertalan, Ángyán József, Márai Géza, Molnár Géza, Tanka Endre írásai földviszonyaink múltjáról és jelenéről a jövőnek. Szerk.: *Tanka Endre*. Agroinform, Bp., 2014; Paraszti műveltség és nemzeti összetartozás. Szent László könyvek. Balaton Akadémia, Keszthely, 2019; Jövőnk gyökerei. Írások a népművészetről. MMA, Bp., 2019.

7 Paraszti műveltség és nemzeti összetartozás. Szent László könyvek. Balaton Akadémia, Keszthely, 2019.

8 Jövőnk gyökerei. Írások a népművészetről. MMA, Bp., 2019.

Egy életút emlékei

Kilencvenéves a lexikográfus könyvtáros, Varga Béla

Ha az időben visszatekintünk, hogy Veszprém megyében mikortól és hogyan alakult ki szoros szakmai kapcsolat a megyei, valamint a járási-városi könyvtárak munkatársai és a helytörténet-kutatók között, ezt a '60-as évektől számíthatjuk, mert akkortól a Hazafias Népfront, valamint a megyei múzeum, a megyei levéltár és a könyvtárak közös munkálkodása által az évtizedek során olyan kutatói közösségek jöttek létre, amelyek Veszprémben és másutt is (például Pápán Huszár János, Sümegen Miklósi Sikes Csaba, Tapolcán Kertész Károly, majd Hangodi László, Várpalotán Pacsuné Fodor Sára és Petrovics László, Balatonfüreden Zákonyi Ferenc és Gubicza Ferenc, Zircen Illés Ferenc, Devecserben Kovács Emil, Gyulafirátóton Hadnagy László, Révfülöpön Benke László és P. Miklós Tamás, Kertán Süle Sándor ösztönzésével, vezetésével) megalapozták a mára igen széles körű, nagy aktivitású, és számos, már könyvtárnyi helyismereti művet írók-szerkesztők[1] megyei és helyi „műhelyeit".[2]

***Varga Béla* (Életem, emlékeim. Veszprém, 2021. borító)**

A helytörténeti „*ősforrás*"-ok, még a '60-as években, a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum és a megyei könyvtár voltak. Az előbbiben a muzeológusok, az utóbbiban, a könyvtárban pedig a „*helyismeretes*" könyvtárosok és a köréjük szerveződött (akkori megnevezésükkel:) „*amatőr kutatók*" voltak a helytörténeti tanulmányok és könyvek írói, gyűjtemények (iskola- és falumúzeumok, alkalmi és állandó helytörténeti kiállítások), emléktábla-állítások, településtörténeti évfordulókra, jelentős helyi személyiségekre történő emlékezések megszervezői.

Varga Béla (*Szany, Veszprém megye, 1930. február 10.) egy szerény életmódú, többgyermekes földműves családban született. (Erről szól az életrajzi könyve[3] két fejezete, a *Szüleim küzdelmei* és a *Gyermekkorom* címűek, amelyekben a továbbtanulásáról írta, Bánkúti István tanító beszélte rá édesanyját, hogy taníttassa, aki az öt leánytestvére mellett amúgy is tanítót akart neveltetni a fiából.)

A korszellemnek megfelelően végigjárta a tanulás „*grádics*"-ait: polgári iskola, traktoros tanfolyam, könyvtárosképző tanfolyam, középiskola, majd könyvtár szakos képesítés Budapesten a Pedagógiai Főiskolán. Több, rövid ideig tartó, az országban egymástól távol lévő munkahelyek után 1955-ben Balatonfüreden lett a járási könyvtár vezetője, majd 1956-

1 Róluk lásd: *Tölgyesi József* (szerk.): Veszprém megyei helytörténeti lexikon. 1. Kortárs életrajzok I. Veszprém Megyei Honismereti Egyesület, Veszprém, 2014; és *Uő.*: Ua. II. 2021.

2 A Veszprém Megyei Honismereti Egyesület mellett (különböző megnevezéssel) helyiek működnek többek között Alsóörsön, Balatonalmádiban, Balatonfüreden, Devecserben, Pápán, Révfülöpön, Sümegen, Tapolcán, Városlődön, Várpalotán, Veszprémben stb.

3 *Varga Béla:* Életem, emlékeim. Veszprémi Szemle könyvek 13. Veszprémi Szemle Várostörténeti Közhasznú Alapítvány, Veszprém, 2021.

tól Veszprémben a megyei könyvtárban[4] módszertani osztályvezető, és 1961-től 1991-ig, a nyugdíjazásáig, ennek igazgatója.

A könyvtár az ő vezetésével nem csak a könyvek és az olvasók találkozásai színhelye volt és lett, hanem olyan szellemi műhely is, amely (az ő és munkatársai által ösztönözve) magához vonzotta a térség irodalmárait, történetkutatóit, a helyismereti munkával foglalkozókat. Ez a szervezőerő mutatkozott meg abban is, hogy a könyvtárban számos olyan rendezvény lett, amelyre korábban nem volt példa. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a helyismereti gyűjtemény állománya nagymértékben gyarapodott, és a könyvek mellett számos más dokumentummal is bővítették a kutatás lehetőségét. (Például: helyi lapok, folyóiratok, képes levelezőlapok, fényképek, aprónyomtatványok, felsőoktatási hallgatók helyi vonatkozású szak- és diplomadolgozatai, különböző forrásokból származó magánkönyvtári könyvek stb.).

Varga Béla ebben az időszakban olyan kiváló, országos hírű könyvtárosokkal tartott kapcsolatot, mint Pády Róbert, Gróf Ervin, Nagy László, s a munkatársai közül Rácz Aranka, Csiszár Miklósné, Balogh Ferencné, Tóth Dezső, Tilhof Endre, Kovács Emil, Hermann István, akik Veszprémben vagy a járási könyvtárakban segítették a szakma, a könyvtáros hivatás széles körű elismertetését, s lettek a helyi „*könyv- és könyvtárműhelyek*" avatott munkatársai, vezetői, a helytörténet-kutatók segítői.

A megyei könyvtárban igen intenzív kiadványozási munkák kezdődtek meg, már akkor, amikor erre még csak „*megértéssel*" találkozhattak a fenntartó részéről. „*A közművelődési könyvtárak nem tudományos kutatóhelyek, de az ilyen jellegű munkáknak alapvető háttérintézményei. A veszprémi könyvtárban a sajtóbibliográfia elkészítésével és megjelentetésével*[5] *egy olyan bibliográfiai tevékenység kezdődött, amely természetes módon teremtett lehetőségeket az intézmény háttértevékenysége iránti igényeknek és a könyvtárosok kutatómunka iránti érdeklődésének.*" – írja a kötete 62. lapján. Siker volt az *Eötvös Károly bibliográfia*,[6] valamint a később megjelentek, és az általa másfél évtizeden át szerkesztett *Bakony–Balatoni kalendárium* sorozat, amely számos könyvtárosnak, helyi kutatónak adott lehetőséget az írásaik megjelentetésére.

1970-ben jelent meg a könyvtár kiadásában a kitűnő bibliográfus, helytörténet-kutató könyvtáros, Onika Olga szerkesztésében a kétkötetes *Veszprém megye irodalma 1945–1969* című munka,[7] amely jelentős forrásanyag lett a falutörténet-írók számára. Ezek nyomán a járási székhelyeken, városokban és falvakban is (Pápa, Devecser, Balatonfüred, Tapolca, Sümeg, Várpalota, Balatonalmádi, Révfülöp, Kerta stb.) elindultak a helyi folyóirat- és könyvkiadások. Varga Béla nagy érdeme, hogy ezek megjelentetését nem csak ösztönözte, hanem jelentős erkölcsi támogatást (és ha kellett: védelmet) is adott a szerzőknek és a kiadóknak.

Varga Béla könyvtárszervező és vezetői munkájának egy másik jelentős eredménye is volt: a könyvtárépület rekonstrukciójának megtervezése, az építkezés felügyelete, majd a munkatársai szakmai felkészítése az új funkciókkal bővült könyvtári szolgáltatások ellátásához. Ebben igen jelentős volt az önálló helytörténeti gyűjtemény kialakítása, amelyet az e területen jól képzett kolléganői láttak el. A könyvtári munkát magas szinten, és az egész

4 1968-tól a megnevezése: Eötvös Károly Megyei Könyvtár.

5 *Nagy László*: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820–1956. Veszprém Megyei Könyvtár, Veszprém, 1957. Ez még Varga Béla igazgatói kinevezése előtt jelent meg, de mintája lett az ő munkássága alatt megjelent további kiadványoknak.

6 *Tóth Jánosné*: Eötvös Károly bibliográfia. Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém, 1987.

7 *Onika Olga*: Veszprém megye irodalma 1845–1969. I–II. Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém, 1970.

Észak-Dunántúlra kiterjedően másfél évtizeden át (1970 és 1985 között) látta el mint az MTA Veszprémi Területi Bizottsága könyvtártudományi titkára.

Az évek során gyakran jelentek meg a tanulmányai, kisebb-nagyobb írásai a napilapokban, folyóiratokban, kötetekben. Szerkesztette a *Horizont Közművelődési Kiskönyvtár* sorozatot. S ami nagy egyéni teljesítménye volt: a nyugdíjazása után a több évtizedes gyűjtései alapján olyan lexikonokat írt/szerkesztett, amelyek szinte példa nélküliek a hazai megyei könyvtári kiadványok között, és a Veszprém megyei könyvészetnek nem csak kiemelkedő, hanem évtizedeken is túlnyúló értékei. Ma aligha találunk olyan Veszprém megyében készült helytörténeti munkát, amelyben ne hivatkoznának az ő négy nagy terjedelmű lexikonja adataira, szócikkeire.[8]

Az elsőben (1998) a már égi útra indult, (valamilyen módon és mértékben) Veszprém megyéhez kötődött olyan személyiségek jól adatolt életrajzát közölte, akik egy részét ő hozta vissza a köztudatba, s tette őket felidézhetővé, kutathatóvá az életútjukat, és az emlékük lokális megőrzését.[9] A kétkötetes második (2001) kortárs életrajzokat tartalmaz. Ebben szintén e megyéhez valamilyen tevékenységükkel kapcsolódók szerepelnek. A harmadik (2009) Veszprém történetének szócikkekben történő felidézése, míg a negyedik (2014) az 1998-as bővített kiadásának tekinthető. E két lexikon időbeli eltérése, és a terjedelmük is jelzik, hogy milyen nagymértékű kutatómunkára volt szükség ahhoz, hogy az utóbbit már kétszeres terjedelemben lehetett megjelentetni.

Varga Béla a 90. életévében is folytatja az adatok gyűjtését, és a kötetek elektronikus verziójában rögzíti a változásokat. Ez számára nem csak örömteli, szinte a naponkénti elfoglaltságot jelenti, hanem ezzel azt a hivatástudatát is őrzi, amely közel hét évtizeden át segítette a könyvtárügy, a helytörténet iránti elkötelezettségét. Erről a könyvében így írt: „*Szerencsés volt az életem, s ebben nem kis szerepe volt annak, hogy az emberi sorsokat rendező véletlenek könyvtáros pályára sodortak, annak is, hogy Veszprém megye könyvtárügyében részt vehettem, egyes időszakokban meghatározó szerepeket vagy feladatokat vállalhattam.*"

Kilencvenedik születésnapja alkalmából (a körülmények miatt utólag, 2021-ben) Veszprém megye könyvtárosai, helytörténet-kutatói, egykori munkatársai, barátai és tisztelői kötetbemutató ünnepégen köszöntötték, és kívántak számára további sikeres alkotó éveket.

Tölgyesi József

8 Veszprém megyei életrajzi lexikon. Veszprém Megyei Önkormányzat Közgyűlése, Veszprém, 1998. 569.; Veszprém megyei kortárs életrajzi lexikon. I–II. Veszprém Megyei Önkormányzat Közgyűlése, Veszprém, 2001. 1114.; Veszprém város lexikona. Varga Béláné, Veszprém, 2009. 976.; Veszprém megyei életrajzi lexikon. Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém, 2014. 1118.

9 E műve (és a későbbi kötetei alapján is) számos emléktábla, könyv, életút-bemutató tanulmány készült. S ami még „hozadéka" volt e lexikonának, hogy több helytörténet-kutató (közöttük könyvtárosok, pedagógusok) készített regionális és/vagy lokális térségre kiterjedő lexikonokat. Közülük néhány: Tilhof Endre (Ajka, Devecser), Tungli Gyula (Pápa és térsége), P. Miklós Tamás (Révfülöp és térsége), Kertész Károly (Tapolca), Miklósi Sikes Csaba (Sümeg).

Fehér Zoltán, a bátyai „tudós tanár”

Amióta mobiltelefonom közvetítette számomra a hírt, hogy 2021. június 17-én 90. évében meghalt az általam örök fiatalnak hitt és néprajzi kutatóként mindig tettre kész Fehér Zoltán, sokat gondolkodom azon, hogy mikor is találkoztunk először. Az biztos, hogy régen, talán 56 esztendővel ezelőtt! 1965 nyarán 20 éves egyetemista legénykeként valamiféle önkéntes nyári gyakornok szerepben jártam-keltem a halasi múzeumban. Egyik nap az igazgatói irodában egy vendéget találtam a harmincas éveiben járó Fehér Zoltán személyében. Szank és Móricgát tanyavilágába indult néphitet kutatni. Janó Ákos igazgató, a szanki kutatás szervezője bemutatott bennünket egymásnak. Humorra hajló huncutkás komolykodással mondta: Bárth János néprajz szakos egyetemi hallgató, a kalocsai múzeum leendő igazgatója. Ezen jól elvidámkodtunk. Fél évtized múlva, amikor beteljesedett Janó Ákos hajdani jóslata, lehetőség nyílt arra, hogy sokszor találkozzunk és néprajzi munkálkodásainkban is együttműködjünk.

Felejthetetlen az a „*terepbejárásunk*”, amelyet 1968. november 7-én, vagyis az orosz bolsevik forradalom 51. évfordulóján végeztünk Bátya határában, az Alsószállásokon. Gyönyörű napfényes idő volt. Ritka az ilyen idő novemberben. Levéltári kutatásaimat szembesítve a látottakkal és hallottakkal, rengeteget tanultam aznap a Duna-táji szállástartás régi formáiról.

Az utóbbi években viszonylag ritkán találkoztunk. Most egy szegedi konferencia jut eszembe, amelyet a múzeum épületében, estefelé vidám dalolgatás követett. Énektanári alapossággal Fehér Zoltán kezdte és vezényelte a dalokat. Soha nem tapasztalt jó kedve volt. Mulatott. Nekem indult a vonatom Kecskemét felé. Szomorkásan útra kellett kelnem. A múzeum épületéből kilépve, a híres timpanon vastag oszlopai tövében még érzékeltem, hogy milyen szépen szól a „*Szép szögedi lány mikor hozzád jártam…*”. Aztán a lépcsőn leérve, a parkban már lassan elhalkult a „*nóta*”, miként az élet múlik visszafordíthatatlanul.

Fehér Zoltán egy bátyai mesemondóval, Harangozó Istvánnal „Az ördögnek adott lányok” könyvankétján 1987. április 29-én a kalocsai múzeumban **(Bárth János felvétele)**

Fehér Zoltán 1931. december 29-én született Jászapátin. Újkécskén (a mai Tiszakécske várost alkotó falvak egyikében) nevelkedett. Kiskunfélegyházán, majd Szolnokon járt gimnáziumba. 1953-ban magyar–ének szakos általános iskolai tanári oklevelet szerzett Szegeden, az akkori Pedagógiai Főiskolán. 1979 és 1981 között elvégezte Szegeden, a József Attila Tudományegyetemen a pedagógia szakot. 1984-ben ugyanott doktorált a paraszti nevelés kérdéskörét taglaló disszertációjával.

Főiskolai tanulmányai befejeztével a Kalocsa melletti Bátyára került, és ott lakott élete végéig. 1952 és 1975 között a bátyai általános iskolában tanított. 1975-től 1991-ig a bajai Tanítóképző Főiskolán dolgozott. 1991-ben nyugdíjba vonult. 1957 és 2007 között másodállásban vezette a bátyai községi könyvtárat.

Fehér Zoltán néprajzi kutatásait, tudományos munkálkodását áttekintve szembetűnik, hogy a néprajz egymástól távol eső sokféle ágával foglalkozott, de alapvetően a folklór területein érezte otthon magát. Erről tanúskodnak a népi hitvilággal, a népmesével, a népdallal, népzenével kapcsolatos könyvei, tanulmányai. Kínálkozik a lehetőség, hogy tudományos munkásságát a néprajz és a honismeret ágai szerint tekintsem át, de mégsem ezt teszem. Műveit inkább aszerint csoportosítom, hogy bátyai, vagy nem bátyai témájúak.

Fehér Zoltán neve a magyar néprajzi köztudatban kicsit összeforrt a Duna-táji Bátya falu nevével, ahol csaknem hét évtizedig lakott és tanulmányozta a népéletet. Azt is mondhatnánk, hogy a néprajz számára jeltelen „*rác*" falut, Bátyát Fehér Zoltán emelte be a magyar néprajz forráshelyeinek térképére, Átánnyal, Szeged-Alsóvárossal, Orosházával, a Vásárhelyi-pusztával, Tápéval, Kecellel, Hartával, Koccsal, Szentgállal, Székelyvarsággal, Varsánnyal, a Káli-medencével, Tiszaigarral és néhány más híressé vált kutatóhellyel egy sorba.

Bátyai könyveinek sorát a *Bátya néphite* nyitotta meg 1975-ben, amelyet Hoppál Mihály adott ki a *Folklór Archívum* című nevezetes sorozat 3. köteteként. Azóta a könyv a magyar néphitkutatás, illetve a magyar néphit balkáni kapcsolatainak megkerülhetetlen forrásává vált.

1987-ben az Európa Könyvkiadó gondozásában jelent meg *Az ördögnek adott lányok – Bátyai mesék és mondák* című, nagy példányszámú, szép kötet. A Cumania 5. kötetébe írt előzmény után a mesegyűjtemény sorsát a legendás szerkesztő, Karig Sára karolta fel, aki a bátyai meséket felvette a *Népek meséi* sorozat hatalmas „*mesefolyam*"-ába.

1988-ban Fehér Zoltán *Bátyai családnevek a feudalizmus korában* címet viselő fehér füzetével indítottam a *Kalocsai Múzeumi Közlemények* sorozatát.

1993-ban, immár kecskeméti megyei múzeumigazgatóként örömmel bábáskodtam Fehér Zoltán és leánya, Fehér Anikó közös könyve, a *Bátya népzenéje* fölött, amely a Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet kiadásában jelent meg.

Bátyán, a községi önkormányzat, vagy a szerző kiadásában három helyi témájú könyv kelt útjára: a *Bátya életrajza*, mint helytörténeti összefoglalás, áttekintés 1996-ban, a *Fekete faluban fehér torony látszik* 2002-ben bátyai képeskönyv gyanánt; valamint a *Ki kell, hogy sorsomat kiáltsam* 2005-ben. Utóbbi módszertani szempontból figyelmet érdemlő alkotás Bátya XX. századi társadalmáról életrajzok, emlékezések és egyéb népi szövegek alapján.

Az időskorú Fehér Zoltán két bátyai témájú könyvét Romsics Imre szervezésében a Kalocsai Múzeumbarátok Köre adta ki. Az egyik, a *Bátyai nemesek és a nemesi közbirtokosság a XVIII–XX. században* 2013-ban, a másik, a *Bátya települése és népi építészete* 2017-ben hagyta el a nyomdát. Az utóbbi jól tükrözi, hogy Fehér Zoltán nem csak a folklórműfajokkal, hanem az anyagi kultúra némely ágazatával is barátságot tartott.

A Bátyáról szóló könyveket legtöbbször tanulmányok, cikkek előzték meg, illetve folyóiratbeli, évkönyvbeli elemzések követték. Fehér Zoltán vissza-visszatérő szerzője volt a Bács-Kiskun megyei múzeumok évkönyvének: a *Cumania*nak, a bajai tanítóképző évkönyvének, a bajai nemzetiségkutató konferenciák köteteinek, a kecskeméti *Forrás*nak, a budapesti *Hitel*nek és a *Honismeret*nek.

Az elmúlt fél évszázadban, ha a Duna–Tisza közén valaki néprajzi konferenciát szervezett, ha valamelyik faluban közös néprajzi kutatást indított útjára, ha folyóiratot, évkönyvet, tanulmánykötetet szerkesztett, Fehér Zoltán aktív közreműködésére mindig számíthatott. Mondhatnánk: Fehér Zoltán mindig eredményesen „*hadra fogható*" volt. A felajánlott és elvállalt feladatok néha túlléptek Bátya földrajzi határain. Némelyik megbízatását a kutatói „*vállalkozás*" lezárulása után is folytatta a „*saját szakálára*". Nagyjából így született az a három könyve, amely nem Bátyáról szól.

Az 1960-as évek közepén Janó Ákos halasi múzeumigazgató monografikus néprajzi kutatást szervezett Szankon. Fehér Zoltán kapta a néphit kutatásának feladatát. A nagy monográfia itt most nem részletezhető okokból, nem valósult meg, Fehér Zoltán azonban kitartóan őrizte gyűjtését. Negyedfél évtizeddel később, 2003-ban közölte *Boszorkány a forgószélben* címmel Budapesten az Európai Folklór Intézet és a L'Harmattan közös kiadásában.

1978 és 1984 között folyt az általam szervezett sokszerzős keceli monografikus kutatás. Az 1984 őszén megjelent hatalmas keceli könyvben természetesen olvasható Fehér Zoltán tanulmánya is a néphitről. Ezt a rövid írását később alaposan kibővítette és 2004-ben a Kalocsai Múzeumbarátok Köre kiadásában megjelentette *Mondták a régi öregek – Kecel népének hiedelemvilága* címmel.

Amikor megszerveztem és 1999 tavaszán elindítottam a dusnoki közös néprajzi kutatást, a múltfeltáró csoportból természetesen nem maradt ki Fehér Zoltán sem. Ebből a kutatásból nőtt ki a 2000-ben Kalocsán, a múzeum gondozásában megjelent dusnoki népdalkötete, a *Šumo, šumo, visoka si – Erdő, erdő, de magos vagy.*

Írásom elején Fehér Zoltánt „*tudós tanár*"-nak neveztem. Nem véletlenül, hiszen tanár volt egész életében, aki oktató- és nevelőmunkája mellett kutatott, könyveket, tanulmányokat írt. Tette ezt erős „*ellenszélben*", főnökei állandó gyanakvása, sőt, enyhe rosszallása közepette, miként erről maga nyilatkozott szomorkásan Romsics Imre kérdésére a *Forrás* 1992. évi 3. számában. A XX. század első felében még „*bevett*" „*tudós tanár*" kifejezés középiskolai és általános iskolai tanárokra vonatkoztatva a XX. század végére és a XXI. század elejére divatjamúlt jellemzéssé vált, mivel a két szó tartalma, a „*tudós tanár*" típusa fölöttébb megfogyatkozott, sőt, jobbára eltűnt a magyar kulturális életből. Talán egyszer még visszatér ez a tanártípus és a reá vonatkozó „*tudós tanár*" kifejezés divatja is! Ha így lesz, Fehér Zoltán pályája példa lehet a tudományos törekvésű leendő tanárok számára.

Bárth János

Búcsú dr. Bodó Sándortól
(1943–2021)

Életének 78. évében, 2021.július 14-én váratlanul elhunyt dr. Bodó Sándor, a magyar néprajztudomány és muzeológia közismert és köztiszteletben álló kimagasló személyisége. Döbbenettel fogadtuk a hírt, hiszen a Magyar Tudományos Akadémia Néprajztudományi Bizottságának közelmúltban megválasztott elnökeként a tőle megszokott energiával és alapossággal látott munkához, és szervezte a soron következő doktori eljárás habitusvizsgálatát. A múzeumi szakma nagy érdeklődéssel várta akadémiai doktori disszertációjának (*A múzeumok története Magyarországon a dualizmus korában*) könyvvé formálását és megjelenését. Az utóbbi hónapokban intenzíven dolgozott ezen, amelynek sajtó alá rendezésével és publikálásával a magyar muzeológia leróhatja tiszteletét a muzeológus, múzeumigazgató és a múzeumügy megújításán elkötelezetten dolgozó szakember előtt.

Bodó Sándor Mátészalkán született 1943. október 4-én. A sárospataki Rákóczi Gimnáziumban érettségizett 1961-ben, majd a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett történelem–néprajz szakos diplomát 1966-ban. Gyermekkora a Bodrogközhöz és Tokaj-Hegyaljához kötötte, s ez meghatározta tudományos munkásságának első szaka-

szát. (*Az egyesjárom használata a bodrogközi Vajdácskán.* Ethnographia 75. 1964. 453–455.; *Einzeljoche in Ungarn.* Národopisny Věstnik Československý 3–4. 1969. 179–194.) A Hortobágyon végzett kutatások (*Az igavonó szarvasmarha a Hortobágy vidékén.* Műveltség és Hagyomány 15–16. 1972. 47–80.) után *A Bodrogköz állattartása* címmel védte meg 1975-ben egyetemi doktori disszertációját, amely Miskolcon jelent meg 1992-ben. A pataki diákévek hatását tükrözi a környék történeti kutatásában új eredményeket hozó tanulmánya (*Tokaj-Hegyalja, egy minőségi borvidék körülhatárolása.* Ethnographia 90. 1979. 480–491.).

Bodó Sándor
(Hála József felvétele)

Múzeumi pályáját a szolnoki Damjanich János Múzeumban kezdte (1965–1966), majd másfél évtizeden át a miskolci Herman Ottó Múzeumban folytatta (1966–1979). Itt a gyűjtemények gondozásából adódóan történész muzeológusként kiemelten foglalkozott a kézművesipar és a céhek múltjával, hagyományaival. A témakörben született tanulmányai (*Céhbehívótáblák a miskolci Herman Ottó Múzeumban.* Herman Ottó Múzeum Évkönyve 7. 1968. 171–211.; *Borsodi, abaúji és zempléni céhpecsétek.* Herman Ottó Múzeum Évkönyve 9. 1970. 189–226.; *Mezővárosi és falusi kézművesség Észak-Magyarországon.* In *Paraszti társadalom és művelődés a 18–20. században. 2. Mezővárosok.* Budapest–Szolnok, 1974. 125–140.; *Céhes mesterek, landmajszterek és kontárok Észak-Magyarországon 1872-ig.* Ethnographia 86. 1975. 537–551.; *Jelzett miskolci fazekasmunkák.* Herman Ottó Múzeum Évkönyve 15. 1976. 165–187.) nagy visszhangot váltottak ki, és kutatási eredményeit konferenciákon is bemutatta. A miskolci múzeumban széles körű muzeológiai tevékenységet folytatott, majd 1973-tól Szabadfalvi József helyetteseként komoly szerepe volt abban, hogy a fiatal munkatársakkal megújult intézmény az ország egyik legjobb megyei múzeuma lett. Ő szervezte az új épületek birtokbavételét, és vezetésével készült a Papszeren felújított épület állandó kiállítása (*Munka és ember*, 1974). A múzeumi évkönyv és a közlemények mellett szerkesztette a *Borsodi kismonográfiák* sorozatot, amelyben a megyében élő számos kutató publikálhatott. Egy évtized alatt több mint ötven tudományos és ismeretterjesztő kötet szerkesztésében vett részt. Múzeumszervezési munkái miatt ebben az időszakban kevesebb lehetősége volt arra, hogy néprajzi kutatásainak eredményeit publikálhassa, de előadásokat tartott a kézműves ipartörténeti konferenciákon (*Falusi kézművesek Észak-Magyarországon.* VEAB Értesítő 1. 1977. 65–67.; *Egy fazekasközpont és a legényvándorlás viszonya.* Veszprém. 1979. 69–70.). Figyelemmel kísérte a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei honismereti mozgalmat, és *Múzeum és honismeret* címmel adott helyzetképet 1974-ben (Múzeumi Közlemények 2. 75–92.).

Bodó Sándor 1979-ben lett az egri Dobó István Vármúzeum és egyben a Heves Megyei Múzeumi Szervezet igazgatója. Irányításával megújult a vármúzeum szakmai munkája, és folytatódott az egri vár rekonstrukciója. Új állandó és időszaki kiállítások, a tudományos kutatás fellendülése, új szakmai sorozatok és kiadványok (*Studia Agriensia*, *Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében*), a végvári konferenciák megszervezése, a nemzetközi kapcsolatok építése jellemezte ezt az évtizedet. Támogatta a magyar néprajztudomány egyik legeredményesebb projektjének, a palóckutatásnak a befejezését, és Bakó Ferenc mellett ő is részt vállalt a négykötetes monográfia (*Palócok*, Eger, 1989) szerkesztésében, megjelentetésében. Folytatta a Heves megyei tájházak létesítését, a tájkonferenciák sorozatát. Segítette a gyöngyösi Mátra Múzeum szakmai megerősödését. Egerben ekkor újult meg a

nyugati várfal, visszaépítették a korábban leomlott Dobó-bástyát és elkészült a Kovácsok tornya. A Városszépítő Egyesület alapító elnökeként fontosnak tartotta a helyi történelmi örökség megőrzését. Elnöke volt a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Heves Megyei Szervezetének, és ekként segítette az Egri Műemlékvédelmi Nyári Egyetem folyamatos megrendezését. Múzeumigazgatói feladatai mellett folytatta korábbi néprajzi kutatásait (*A magyar állattartás történeti kérdéseihez.* Agria 1981; *Iga és járom.* Ethnographia 1981. 298–306.; *Jochformen in Mitteleuropa.* In Paiádi-Kovács Attila (szerk.): *Traditionelle Transportmethoden in Ostmitteleuropa.* Budapest, 1981. 137–143.; *Kummet und Siele. Geschichte der Gerate des Pferdezuges.* Ethnos 6. Helsinki, 1985. 47–55.) és 1985-ben sikeresen megvédte *A magyar paraszti termelés igaerejének története* című kandidátusi értekezését. Az 1990-ben megjelent könyv a hazai néprajzi szakirodalom egyik kiemelkedő tárgymonográfiája.

1989-ben fordulat következett be életútján, amikor a múzeumok után a Művelődési Minisztérium Múzeumi Osztályának, majd Közgyűjteményi Főosztályának vezetőjeként dolgozott 1995-ig. Hivatali ideje a közgyűjtemények rendszerváltást követő átalakulásának időszakát jelentette. Egyebek mellett a múzeumi, könyvtári, levéltári és műemléki szakterület jogalkotásának előkészítésével, az egyházi gyűjtemények működési feltételeinek megteremtésével, az Oroszországtól visszakövetelt műkincsek kérdésével és a Seuso-üggyel foglalkozott. Ekkortól jelentek meg írásai a magyar közgyűjtemények helyzetéről, a kulturális igazgatás elméleti és gyakorlati kérdéseiről (*A magyar közgyűjtemények jelene és jövője.* Veszprém, 1995. 7–12.; *Közgyűjtemények az ezredforduló küszöbén.* Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 4/6. 1995. 9–15.; *A múzeumok világa az ezredfordulón.* In Baán László (szerk.): *Magyarország kultúrája az ezredfordulón.* Budapest, 1997. 22–41.; *Magyar múzeumok gyűjteménygyarapodása 1985–1995 között.* Agria 33. 1997. 15–18.; *A kulturális igazgatás.* In Kiss Zoltán (szerk): *Tankönyv közigazgatási szakvizsgához.* Budapest, 1998).

1996-tól a Budapesti Történeti Múzeum főigazgatójaként dolgozott 2013-ban történt nyugdíjba vonulásáig. A három nagyobb múzeumból (budai Vármúzeum, Aquincumi Múzeum, Kiscelli Múzeum) és féltucatnyi kiállítóhelyből álló szervezet vezetőjeként komoly feladat hárult rá az intézményrendszer átszervezésében, új munkatársakkal történő bővítésében, a múzeum nemzetközi kapcsolatainak kiterjesztésében, és fővárosi régészeti szerepének erősítésében. Vezetése alatt a BTM Vármúzeumban megújultak az állandó kiállítások. Része volt számos, nagy sikerű időszaki tárlat, köztük a *Múzsák kertje – A magyar múzeumok születése* (OSZK, 2002) megrendezésében. Folytatódott a *Budapest Régiségei* és a *Tanulmányok Budapest múltjából* rangos sorozatok megjelentetése. Nyugállományba vonulása után két évig főigazgatói tanácsadóként segítette az intézményt. Az ezredforduló éveiben folytatta a közgyűjtemények aktuális feladataival, útkeresésével kapcsolatos helyzetelemzéseit, és intenzív kutatásokat kezdett a magyar múzeumok történetéről. (*Utószó.* Entz Géza: *A magyar műgyűjtés történeti vázlata.* Reprint. Szerk.: Viga Gyula. Miskolc, 1996; *A magyar múzeumügy közönség- és külkapcsolatai* In „*Isten áldja a tisztes ipart.*" *Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére.* 1998. 121–128.; *A Herman Ottó Múzeum mint tudományos műhely.* Herman Ottó Múzeum Évkönyve 38. 1999. 1289–1299.; *A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége és a túrócszentmártoni múzeum a XX. század elején.* Agria 42. 2006. 625–632.; *A magyar múzeumok gyűjtőterületének történeti kérdéseiről.* In Tóth Arnold (szerk.): *Néprajz, muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére.* Miskolc, 2012. 127–134.; *A muzeológiai oktatás kezdetei.* In Bartha Elek (szerk.): *A néprajztudomány professzora: Gunda Béla (1911–1994).* Debrecen, 2015. 88–104.; *Balassa Iván, a muzeológus.* Ethnographia 129. [2018] 141–150.). Nyugdíjba vonulása után adatott meg számára a lehetőség, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országá-

gos Főfelügyeletének hosszú kutatómunkával feltárt iratanyagát feldolgozza, amely alapján 2018-ban megvédte akadémiai doktori értekezését.

Bodó Sándor hivatali és intézményvezetői feladatai mellett aktív szerepet vállalt a közéletben. Kiváló szervezőkészsége, adminisztratív jártassága és emberi habitusa sokféle szakmai közéleti feladat ellátására predesztinálta őt a múzeumügy, valamint a tudományos és a kulturális élet különböző területein. 1982-től tagja volt a Magyar Néprajzi Társaság választmányának, 2012–2021 között pedig elnökként vezette a néprajztudomány nagy múltú szervezetét. 1986-tól a Magyar Tudományos Akadémia Néprajztudományi Bizottságának tagja, titkára, 2021-ben pedig elnöke volt. 2003–2008 között elnöke volt az MTA Társadalomtudományi Kuratóriumának. 1996-tól a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke és 2008-ig főszerkesztője a társaság folyóiratának, a *Néprajzi Látóhatár*nak. 1998-tól a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület alelnöke volt, 2000 óta a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat országos elnökségének tagja. Elnökségi tagként tevékenykedett az Országos Közgyűjtemények Szövetségében, és részt vett az OTKA Bizottság munkájában. A Néprajzi Múzeumot támogató kuratórium elnökeként is önzetlenül segítette az intézményt. Természetes volt számára, hogy 1995-ös megalakulásától kezdve irányította az egykori gyűjtési területén megalakult Bodrogközi Művelődési Egyesületet. Bodó Sándor fontosnak tartotta, hogy a tudományos kutatás és a múzeumi gyakorlat során szerzett ismereteit átadja az új generáció tagjainak. Oktatott az egri Tanárképző Főiskolán, a Miskolci Egyetem Művelődéstörténeti és Muzeológiai Tanszékén (címzetes egyetemi tanár), a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékén, részt vett az ELTE BTK muzeológiai és a BME műemléki szakmérnöki képzésében.

Munkásságának széles körű elismertségét jelzik szakmai és állami kitüntetései: *Móra Ferenc-díj* (1975), a Magyar Néprajzi Társaság *Györffy István-emlékérme* (2005), a TIT *Bugát Pál-emlékérme* (2005), *Pulszky Ferenc-díj* (2014), *Éri István-díj* (2019), *Széchényi Ferenc-díj* (2003), *A Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje* (1996), *A Magyar Érdemrend középkeresztje* (2012), Eger város *Pro Agria* díja (1989), *Budapestért Díj* (2006), Budapest főváros *Pro Urbe* díja (2013).

Kedves Sándor! Egykori munkatársadként és barátodként örömmel emlékezem vissza a közös évekre, kedves személyiségedre. Ötven évvel ezelőtt találkoztunk először Miskolcon a Papszer utcai múzeumépület egyik sarokszobájában, ahol íróasztalodnál dolgoztál céhes emlékekkel és könyvekkel körülvéve. A Magyar Nemzeti Múzeumhoz tartozó sárospataki Rákóczi Múzeumban elhelyezkedve is kapcsolatban maradtunk, és az általad szerkesztett évkönyvben jelenhettek meg első tanulmányaim. Te ösztönöztél arra, hogy kismonográfiát írjak hegyközi kutatásaimból. Már ekkor megismertem alapos és precíz munkamódszeredet, a publikáló kollégákat segítő szerkesztői tanácsaidat. Szabadfalvi Józseffel együtt hívtál Szerencsre, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Szervezethez tartozó múzeumba, majd amikor Egerben megyei múzeumigazgató lettél, közvetlen munkatársadként megtapasztalhattam humánus, mindenki iránt tiszteletet és érdeklődést sugárzó vezetési módszeredet. Nagy lelkesedéssel és kitartással szervezted az egri vár rekonstrukciós munkálatainak folytatását, a magyar végvárak országos kutatási programját. Megosztottad velem a kiadványszerkesztés fortélyait, a konferenciaszervezés módszereit. Köztiszteletben álló ember voltál Egerben, sokan emlékeznek rád szeretettel. Te voltán a névadója a Szenátor-háznak, szervezéseddel létesült a Szent István-kút a Líceum mellett. Már a rendszerváltozás előtt, 1987-ben meg tudtad győzni a helyi funkcionáriusokat, hogy a törökök feletti győzelemre emlékeztető nemzeti lobogó mellett nem állhat vörös zászló az egri vár ágyúdombján! Budapestre költözésetek után is mindig örömmel jöttél vissza Eger-

be, és rendezvények előadójaként, kiállítások megnyitójaként, ünnepségek szónokaként sokan találkozhattak veled. De jöttél magánemberként is mint a sorsod tragikus eseményét megelőző vasárnapi Strauss-estre! Nyugdíjba vonulásod után is aktív maradtál, naprakész voltál tudományszakunk és a múzeumi terület helyzetéről. Emlékezetesek maradnak számomra az erről folytatott beszélgetések és az Egerben, Budapesten vagy Balatonalmádiban szervezett kötetlen találkozások!

Kedves Sanyi! Megtisztelő volt veled együtt dolgozni és barátként ismerni!

A szakmai közélet számára emlékedet őrzik tanulmányaid, az általad rendezett kiállítások és a magyar múzeumügy érdekében végzett önzetlen munkásságod eredményei. Nyugodj békében!

Petercsák Tivadar

„Nekem elhiszik az emberek…"

Ráday Mihály személyes közügyei

Jó és szép filmeket az forgathat, akinek átlagon felüli a vizuális tehetsége. Több mint 70 sikeres alkotása bizonyítja, hogy Ráday Mihály (1942–2021) az emberiségnek ehhez a töredékéhez tartozott. Ám annak magyarázata ma már a személyiség örök titka marad, hogy bár örült neki, valamiképp mégsem elégítette ki teljesen ez a veleszületett operatőri talentumából fakadó siker. Talán az a képessége vitte új utakra, hogy nagyon szerette a történelmet. A jeles színész, Ráday Imre és a divatszalon-tulajdonos Ferda Manyi fia természetesen otthonról hozta magával a műveltség abécéjét, ám a kifejezetten történeti érdeklődés élményéhez a gimnázium is impulzust adott. Így mesélt erről egy visszaemlékezésében:

„*Tamásiné* [dr. Phillip Ilona] *a Rákóczi Gimnáziumban tanított történelmet. Óráin a feleltetések után, az új »anyag« ismertetése előtt mindenkinek lehetősége volt jelentkezni, s elmondani, mit olvasott arról a korról, ahol tartottunk, amiről éppen tanulnunk kellett. Ha tetszett az, amit az osztályába járó tinédzser elmondott, úgy értékelte, mint egy feleletet, s lehetett érte ötöst kapni. Egyszer aztán aranyéletem lett. Ugyanis szüleim megleptek Gracza György gyönyörűséges,* Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története *című ötkötetes művével, mely ma is dísze könyvtáramnak, s amelyből először tárult fel előttem teljes gazdagságában az a dicsőséges kor. Történelemóráról történelemórára jelentkeztem, s kaszáltam be újabb elismeréseket, amik igazán jól jöttek azután az év végi összesítésben… Nem tudom, hogy a gazdagon illusztrált Gracza-mű lelkesítő ereje hatott-e rám, s tett meghatározó benyomást, befolyást érdeklődésemre egy életen át, de gyanítom, hogy itt kell keresni valahol történelem-szeretetem okát, s később azt az igyekezetet, hogy mások számára is vonzóvá tegyem, másokkal is megszerettessem 1848/49 örökségét.*"

Ez az igyekezet bizonyára rokon a művész vágyával, hogy alkotását megmutassa a közönségnek. De alighanem volt benne valamiféle sajátos közéletiség is: arra törekvés, hogy a közösség, amelynek tagjai vagyunk, gyarapodjon, a világ, amelyben élünk, minél több részletében jobb legyen. Ezt a törekvést szerencsés demokráciákban akár politikainak is nevezhetnénk, de a pártállamnak még a puhuló periódusában sem fordult meg a fiatal televíziós személyiség és végzett művészettörténész fejében, hogy a létező szocializmus hatalmi gépezetéhez csatlakozva szerezzen esélyt a hatékony cselekvésre. A jövendő városvédőnek már kamasz világjáróként is az öntevékeny, civil megoldások jutottak eszébe:

„*Külföldön 1963-ban jártam először* – emlékezett vissza a kulcsélményre –, *amikor még nem nagyon lehetett utazni, de amikor a szüleimet egy régi ismerősük meghívta Stockholmba, engem is magukkal vittek. Akkor szinte megőrültem attól, hogy mennyi mindent lehetne megcsinálni Magyarországon, ami ott már működik. Begyűjtöttem a boltokban a papírzacskókat, olyan akkor még nem volt itthon. Mindent lefotóztam, hogy milyen jó lenne ezt, vagy azt odahaza átvenni. Az más kérdés, hogy nem lehetett, de húszévesen azt gondoltam, hogy valakinek el kell kezdenie…*"

Elkezdte. Évtizedeken át vállán lógó, elválhatatlan fotótáskájából mindig előkapta a gépet, ha bármilyen praktikus vagy értelmes látnivaló bukkant eléje épülettől és tájtól kezdve emberen és állaton át akár a csatornafödélig, azzal a soha nem lankadó, belső kényszerrel, hogy hátha egyszer itthon alkalmazva ezzel is szebbé és könnyebbé tehető az élet. Számára ez volt a külföldet járó magyar ember leghétköznapibb, legésszerűbb cselekvése – de hadd emeljem kissé följebb a perspektívát: akár úgy is nevezhetjük ezt a belső reflexet, hogy a mindennapok hazafisága...

A hazahozott „*jó gyakorlatok*" jelentős része annak a kulturális örökségnek a védelmére vonatkozott, amely művészettörténészként különösen vonzotta: az elmúlt két évszázad nagyvárosi építészetének impozáns, de a XX. század második felében már sajnálatosan gyorsuló ütemben pusztuló világa. 1980-ban televíziós sorozata, az *Unokáink sem fogják látni* eredeti célkitűzése szerint úgy indult, mint a – ritkábban szándékos, gyakrabban csupán ostoba és felelőtlen – urbanisztikai rombolás megállítására szánt, valamiféle „*nemzetpedagógiai*" optimizmussal áthatott kísérletet. Ma már azonban történelmi ténynek tekinthetjük, hogy jelentősen több lett belőle: a késő pártállami időkben úgy buzdított az épített környezet történeti értékeinek védelmére, hogy ezzel közvetetten leleplezte a diktatúra „*fejlett szocializmust építő*" propagandájának demagógiáját, erős civil energiákat mozgósítva a rendszerkritikus szellemi erjedés támogatására. Az 1970–80-as évek vitán felül a hazai közéleti televíziózás virágkora volt. Az egy-két csatornát az egész ország nézte és a nyilvánosság kritikai súlya olyan erővel érvényesült, hogy esetek százaiban, ezreiben sikerült elérni vele a bajok, hibák kijavítását, a problémák megoldását, a rosszul alakuló dolgok jobbra fordulását. Az ismert operatőr és szerkesztő a hamar népszerűvé váló – egyes adatok szerint időnként kétmillió nézőt vonzó! – műsora révén országos hírnévre és tekintélyre tett szert, az érdeklődők levelei százával kezdtek áramlani a stúdióba, és hamarosan sereg gyülekezett a zászlót magasra emelő „*tábornok*" mögé. 1982-ben ez a formálódó hálózat megalapította a Budapesti Városszépítő Egyesületet, majd 1986-ban a Város- és Faluvédők Szövetségét. A mű forogni kezdett – de az alkotó nem pihent, és a nagyszerű sikerek nem is maradtak el. Csak mutatóban említhető az Andrássy út kandelábereinek, továbbá a Lánchíd és az Alagút címereinek cseréje, a Clark Ádám téri mozaikcímer helyreállíttatása, az üvegművész Róth Miksa egykori házának emlékmúzeummá alakítása, a híres vidámparki Körhinta felújítása, a Centrál kávéház és a Gresham-palota teljes rekonstrukciója. Ezek és a százával elért kisebb „*győzelmek*" persze nem mind csak személyes érdemei, jeles társak segítették, illetve vitték tovább a kezdeményezéseket. És viszik tovább ma is, hiszen egy közösségi alkotás életképességének az a legmeggyőzőbb bizonyítéka, ha azután is működik és virágzik, ha alapítóját már máshová szólítja az élet vagy a halál.

Az 1980-as évek második felében különösen sokat foglalkozott a kegyeleti kultúra kérdéseivel, talán azért is, mert e területen a városvédő érdeklődés összefonódott a 48-as idők iránti, már említett történelmi szenvedélyével. Így „*határoztam el, hogy 1848. március 15-ének közelgő 140. évfordulójára készülve megpróbálok egy kicsit lelkesíteni a még meglévő sírok, emlékhelyek védelme, felújítása érdekében*" – emlékezett vissza 1987 őszére egy írásá-

ban. – „*S van-e (minden akkori hiba ellenére) népszerűbb korszaka a magyar történelemnek, mint '48?* […] *Társaságból ismertem Katona Tamás történészt, s tudtam, úgy képes »sztorizni« e korról, mint talán senki az országban.* […] *Meghívtam az* Unokáink sem… *következő rendes adásába és beszélgettünk a negyvennyolcasok emlékéről. Elmondtam, hogy mindez azért történik, hogy a nézők készüljenek fel az évfordulóra, s ne csak a szívüket öltöztessék ünneplőbe, de a hősök sírhelyeit is. Kértem (kértük) egyúttal a nézőket arra is, küldjenek fényképeket azokról a sírhelyekről, amelyeket ismernek lakóhelyükön. Ebben a kérésben – ahogy az összes városvédő műsorban csináltuk – ösztönzés is volt, biztatás, hogy ha már fényképeikkel akarnak »villogni« a nézők, legalább látogassák meg a temetőket, tegyék rendbe a sírt, amit majd lefotóznak, mint ahogy önmagát is »rendbe teszi« az ember, ha fényképészhez megy. Jöttek is szépen a levelek, fotók.*"

A siker erőt ad a folytatáshoz, így önként adódott az ötlet, hogy a sírok mellett az egykori nevezetes események emlékhelyeit is érdemes lenne bemutatni. „*Az adásokra készülve Katona és én bejártuk mindazokat a helyszíneket Ausztriában, Csehszlovákiában, Ukrajnában, Jugoszláviában és persze Magyarországon, amelyeket a rendelkezésünkre álló idő alatt csak elérhettünk.* […] *A műsor további adásai is félévente készültek, és általában március 15. és október 6. táján került belőlük két-három napon át néhány rész adásba, képernyőre, kivéve egyes jelentős események évfordulóit, mint például Budavár visszafoglalásáét. A negyvennégy adást megért sorozat készítése közben, továbbra is Katonával, vagy időnként más, a korszakot jól ismerő történészekkel keltem útra, olyanokkal, mint Hóvári János (Törökország), Arató György (Bulgária), Bene Sándor (Észak-Itália), illetve Csorba László (Itália, USA, Nyugat-Európa). A pozsonyi magyar rádiós kolléga, Görföl Jenő Szlovákiában és Dél-Lengyelországban kísért, Sárközi Mátyás, akkoriban a BBC magyar adásainál dolgozó író pedig az angliai helyszíneken segített begyűjteni rengeteg információt és képet.*"

Ráday Mihály az 1848/49-es forradalomra és szabadságharcra emlékezik Kovács J. honvéd budapesti sírjánál
(Rádayné Ruttka Andrea felvétele)

A negyvennyolcas nagy nemzedék emlékeinek kutatása és megörökítése sok barátságot és érdekes élményt hozott a múló évek során. A könyv- és cikkíró Ráday a városvédőbeszédek kötetei, az örökségért perelő cikkek tucatjai mellett egyik legkedvesebb munkájának a 48-as műsorfolyam három impozáns kötetbe rendezését tekintette, amelyben a Corvina Kiadó volt segítségére.

A tanulságos és szórakoztató kalandok közül hadd idézzem fel a zágrábi forgatást 1995-ben, nem sokkal a délszláv háború befejezése után. A márciusi fiatalok emlékhelyeit vettük sorba, és köztük külön blokkban szerepelt – ahogy magáról írta versében – a „*zöld hajtókás, sárga pitykés közlegény*", Petőfi Sándor. Rövid tájékozódás után kiderült, még áll egy öreg kórházépület a horvát fővárosban, amelynek közvetlen elődjében ápolhatták 1840 októberétől 1841 januárjáig a tüdőbetegséggel, vérköpéssel küszködő, vézna alkata folytán a katonáskodás megpróbáltatásaira alkalmatlan fiatalembert. A horvátországi helyszínek fűzérjébe bekerült hát a Vlaska ulica – az Olasz utca, Zágráb belvárosi forgalmának

egyik ütere – is és hamarosan ott álltunk a ragyogó napsütésben, áramlottak körülöttünk a vidám járókelők, a kamera pedig surrogva-burrogva örökítette meg a császári és királyi hadmérnöki hivatal meglehetősen fantáziátlan, ám annál megbízhatóbb, „*kincstári*" stílusában emelt épületet. Illetve... örökítette volna. Alig kapcsoltuk be ugyanis a felvevőgépet, szálfatermetű, katonai gyakorlóruhás, fekete bakancsos, szigorú arcú fiatalemberek vettek körül bennünket és állították le hevesen gesztikulálva a forgatást. Azt magyarázták, hogy az épület, amit mi egészségügyi műemléknek hittünk, valójában aktívan működő katonai objektum, amelynek fényképezése és filmezése szigorúan tilos!!! Előkerültek az útlevelek, majd ha nem is fegyverrel, de némi szelíd erőszakkal betereltek mindnyájunkat az épület egyik szobájába, hogy várjunk sorunkra...

Letartóztatás! Ráday nem volt az az ember, aki szó nélkül tűrne ilyesféle atrocitást. Nem is tűrte, de hiába dumáltunk emelt hangon, egyelőre hasztalan. Őt főképpen az a nyilvánvaló butaság borította ki, hogyan lehet megtiltani a város egyik főutcájára nyíló épülethomlokzat fotózását, amikor naponta tízezrek sétálnak föl s alá előtte, továbbá semmiféle felirat, tábla stb. nem figyelmeztet erre az állítólagos előírásra. Akárha a Nagykörút valamelyik bérpalotájáról derülne ki utólag, hogy nem szabad lefényképezni... Ezen dühöngtünk mintegy félórát, amikor nyílt az ajtó és kifogástalan öltönybe bújt, diplomatatáskás fiatalember lépett be és kezdte meg a kihallgatást. Rövid úton tisztázódott minden, visszanézte a felvételt a kamerában, ez is rendben volt, majd közölte: nem sokkal korábban a kórház végképp elköltözött és a „*stara bolnica*" épülete – a belső ingatlankezelés véletlenje folytán – épp a katonai elhárítás kezébe került! Ezért voltak talán kissé stréberen éberek a kollégái – és ezért kérte elnézésünket.

A búcsújelenetet sosem felejtem el. A fiatalember fölállt és meghatott hangon így szólt: „*Most pedig engedjék meg, hogy megragadjam az alkalmat és kifejezzem személyes köszönetemet minden horvát nevében minden magyarnak azért a segítségért, amit a polgárháború kitörésekor elsőként Önöktől kaptunk. Ezt Horvátország soha nem fogja elfelejteni Magyarországnak!*" És kezet ráztunk egyenként, ünnepélyesen. Az ellentmondásos emlékű „*Kalasnyikov-ügy*" is hozzájárult tehát ahhoz, hogy a Petőfiért vállalt letartóztatásból hamar szabadultunk... Amikor pedig évekkel később bronz-márvány emléktábla is került az épület falára, a hajdani „fogoly" megjegyezte: nem ellenezne pár újabb fogdaélményt, ha ilyen derék eredmény születik belőle...

A Nemzeti Panteon Alapítvány különösen fontos volt számára, mert egyik legkedvesebb gondolatát valósította meg. Antall József – a rendszerváltozás utáni első szabadon választott parlamentnek felelős miniszterelnökként – fölkarolta Ráday és az építész Gerle János javaslatát egy olyan civil alapítvány létrehozásáról, amely arra a bízvást össznemzetinek nevezhető kegyeleti feladatra vállalkozik, hogy történelmünk kiemelkedő szereplőinek idehaza megtalálható sírhelyeit közvetlenül gondozza, a nagyvilágban sokfelé található végső nyughelyeik ápolását is segítse, továbbá összeállítsa a nemzeti emlékezetre méltók virtuális panteonját. „*Az ország költségvetésébe* – idézte fel később a történteket Ráday – *1992-ben önálló sorral és 80 millió forinttal bekerült a Nemzeti Panteon Alapítvány!*" Mindnyájuk mélyen demokratikus meggyőződése szerint ugyanis a nemzeti közösség mindig több, mint az állam – márpedig itt össznemzeti feladatról van szó. Az állam kormányát a választásokon épp győztes többség vezeti, ám meglehet, pár évre rá már a korábbi ellenzék lép a kormányrúdhoz. A teljes nemzeti kulturális emlékezet kegyeleti feladatainak sikeres ellátására tehát nem állami intézmény kell, hanem olyan civil szervezet, amelyet nem osztanak meg az aktuális politikai csatározások. Pályájának egyik szomorú fordulataként élte meg, hogy hét esztendő sikeres munkája után – amelynek csúcspontja a Kossuth-mauzó-

leum fölújítása volt – megváltozott a kegyeleti politika, a feladatot „*államosították*" és az alapítvány támogatása kikerült a költségvetésből.

Ráday Mihály munkásságát több mint tucatnyi szép kitüntetéssel ismerték el, elég megemlítenünk a *Balázs Béla-díj*at, a *Táncsics Mihály-díj*at, vagy épp a *Kossuth-díj*at (1996). De nem is annyira a méltánytalanság, hanem megint csak a butaság fájt számára igazán, amikor – nyilvánvalóan mondvacsinált ürüggyel – a nevével összeforrott, változatlanul népszerű televíziós műsorát egyik napról a másikra megszüntették. „*Azt mondta a televízió akkori vezetője 2010 márciusában* – emlékezett a történtekre –, *hogy elértem a nyugdíjkorhatárt és ha neki létszámot kell csökkentenie, akkor számítsak arra, hogy rám is sor kerül. Nem elsősorban az operatőri munkásságomat emlegettem, féltettem, amikor azt mondtam, hogy rendben van, mit tehettem mást. Tudomásul vettem, hogy az életmű abban az irányban nem folytatható, de speciel a városvédő műsor hozzám kötődött, nekem elhiszik az emberek, hogy az épített örökség milyen fontos, foglalkozni kell vele…*"

Ez nem dicsekvés volt, hanem szigorú ténymegállapítás. „*Nekem elhiszik az emberek…*" A közösség sorsán csak az tud javítani, akiben megbíznak, akinek a szavát elhiszik azok, akikhez beszél. Akinél pontosan érzik, hogy személyes életprogram nála a közügyek szolgálata. Ráday Mihály egész életműve ennek az erkölcsi és pszichológiai hitelességnek lett a sziklaszilárd támasztéka – ezért hittek, hisznek neki az emberek. Ha örökségével jól sáfárkodunk, ez a hitelesség megmarad és továbbra is segíteni tudja azt a közösségjobbító munkát, amelynek szolgálatában eltöltötte az egész életét.*

Csorba László

HÍREK

Megvásárolta a Batthyány család okleveleit a magyar állam. A magyar állam – 5,6 millió euróért – megvásárolta a Batthyány család levéltári okleveleit, összesen mintegy 520 dokumentumot – közölte a Miniszterelnökség parlamenti és stratégiai államtitkára 2021. augusztus 2-án Budapesten. Orbán Balázs, a Miniszterelnökség miniszterhelyettese a Magyar Nemzeti Levéltárban (MNL) tartott eseményen elmondta: a felbecsülhetetlen értékű kulturális emlékek, az egykori Batthyány-birtokok levelezései betekintést nyújtanak a Magyar Királyság évszázados működésébe. Ezek tudományos igényű vizsgálatával jobban rekonstruálhatók lesznek a magyar történelem meghatározó eseményei és összefüggései. Szabó Csaba, az MNL főigazgatója kiemelte: az arisztokrata család nevének fennmaradását semmi nem garantálja hitelesebben az oklevelek Magyar Nemzeti Levéltárba kerülésénél. Rácz György főlevéltáros kifejtette, az országból 1945-ben kivitt, és több mint 75 éven át Bécsben őrzött dokumentumok számbavételük, feldolgozásuk, digitalizálásuk után a tudományos kutatás rendelkezésére fognak állni.

* Ráday Mihály 2021. július 16-án hunyt el, temetése augusztus 30-án volt a budapesti Farkasréti temetőben. *A szerk.*

KÖNYVESPOLC

PALÓC MESÉK HANGGAL, KÉPPEL

A Hagyományok Háza mesekutató részlege évről évre jelentkezik egy-két figyelemre méltó kiadvánnyal. Nem klasszikus kutatóműhelyről beszélhetünk, hiszen noha az ott dolgozó munkatársak zöme képzett folklorista, elsősorban a mese „*társadalmasításával*", a revival mesemondás segítésével, a mese műfaját bemutató tanfolyamok és a nagyközönségnek szánt rendezvények szervezésével foglalkoznak. E sokféle tevékenység mellé rendelődik az a kiadványszerkesztő munka, amelynek legújabb darabjai mesemondói egyéniségmonográfiákat (Pál István, Csipkés Vilmos) és más, mesei témájú audiovizuális kiadványokat ölelnek fel. Ez utóbbi művek egyike a Varga Norbert által összeállított és gondozott *Élőszóval* című DVD és füzet, amely a felvidéki folklórkutató és közművelődési szakember gyűjtéseiből 16 mesét tartalmaz. A mesemondást, mesemondói portrékat megörökítő videófelvételeket tartalmazó DVD mellékletének szánt füzet hátlapján olvasható, hogy a Hagyományok Háza módszertani indíttatású kiadványnak szánta azt, informatív céllal a mesét szerető nagyközönségnek és segédletként a különféle mesemondóversenyeken részt vevő mesemondóknak. E kiadvány azonban jóval több alkalmazott tudásnál, ugyanis korábban másutt még nem hallható/olvasható primer forrásanyagot tartalmaz.

Varga Norbert 2005–2019 közötti táji gyűjtéseiből válogatott be a forráskiadványba kilenc mesemondót a magyar–szlovák országhatár mindkét oldaláról, a tágan értelmezett palóc etnikai területről. Egy részük a szűkebb Palócföld szülötte (Varsány, Nógrádsipek, Rimóc), azonban akad közöttük barkósági (Arló), medvesaljai (Óbást), gömöri (Feled, Csoltó) és Felső-Ipoly menti (Ipolykér) mesemondó is, többnyire egy-egy általuk reprezentált és egyúttal történetmondói repertoárjukat is fémjelző népmesével, esetenként ugyanazon adatközlőtől kettő, egyetlen esetben pedig három népköltészeti alkotás is szerepel a DVD-n. Az elmondott mesék tipológiailag, műfajilag is meglehetősen széles skálán mozognak. A legnépesebb csoport a tündérmeséké, de három-három folklórszöveg képviseli az állatmeséket, a legendameséket és a tréfás meséket is, az egyik varsányi mesemondótól pedig egy novellamese is elhangzik.

A kiadvány szakmai rangját emeli, hogy a Dala Sára és Klitsie-Szabad Boglárka által írt bevezetőt Varga Norbert részletes mesemondói életrajzai és portréi, a mesemondókat ábrázoló képmelléklet, továbbá a DVD-n szereplő mesék tipológiája egészíti ki. Tartozunk nekik annyival, hogy e lapokon felsoroljuk a kiadványban szereplő, összes hagyományőrző népi egyéniség nevét: Csipkés Vilmos Sándor (Arló), Bárány Antalné Streho Margit (Varsány), Lakota Kovács Mária (Ipolykér, Szlovákia), Szita András (Varsány), Hugyár Béla (Csoltó, Szlovákia), Uram Istvánné Balázs Margit (Nógrádsipek), Kisbenedek Csirke Valéria (Óbást, Szlovákia), Mihály István (Feled, Szlovákia), Vincze Barna (Rimóc). Közülük ketten, Streho Margit és a közelmúltban elhunyt Csipkés Vilmos mesemondóként *A Népművészet Mestere* díjban részesültek. Mindkettőjük egyéniség-monográfiájának sajtó alá rendezése előrehaladott állapotban van.

A *Népmesetár* sorozatban megjelent *Élőszóval* című forráskiadvány Varga Norbert folklorisztikai munkásságának kicsiny, ám színes és értékes részét képezi. Oldalági „*hajtása*" a gyűjtő-kutató tíz „*kötetesre*" tervezett *Élő népköltészet* című DVD-soroza-

tának, amelyből eddig három DVD látott napvilágot a Szlovákiai Magyar Művelődési Intézet és a Gyurcsó István Alapítvány gondozásában (2016–2018), és amely DVD-k szlovákiai magyar tájak jeles mesemondóit örökítik meg szintén történetmondás közben. Őszintén reméljük, hogy mind az utóbbi sorozatnak, mind pedig a Hagyományok Háza kiadványának lesz még folytatása, hiszen több még élő, illetve a közelmúltban elhunyt jeles mesemondóról a Muravidéktől a Keleti-Kárpátokig szintén rendelkezésre áll hang- és filmfelvétel.

(Élőszóval. Palócföldi népmesék Varga Norbert gyűjtéséből. Gyűjtötte: *Varga Norbert*. Operatőr: *Vörös Előd*. Szerkesztette: *Varga Norbert–Dala Sára–Klitsie-Szabad Boglárka*. Hagyományok Háza, Budapest, 2019. 28 oldal + DVD melléklet)

Magyar Zoltán

KÖNYVEK A MAGYARORSZÁGI GÖRÖGÖKRŐL

Alapvetésként fontos hangoztatni, hogy a filhellén magyar és hungarofil görög értéktár legfontosabb alkotásai közé tartoznak a görög és magyar nyelven megjelent kétnyelvű könyvek. Vincze Xénia néprajzkutató és kulturális antropológus két könyve is e körbe tartozik. A könyvek az 1948-ban Magyarországra került görögök sorsközösségi gyökereibe és az általuk teremtett értéktár számos elemébe nyújtanak betekintést. Magyarországi görög emberek, családjaik és intézményeik nemzedékeken átívelő öröksége tárul fel, melynek a legfontosabb üzenete, hogy a sorssal való egyéni és közösségi szembenézés a cselekvő erő legméltóbb kifejezési módjaira ad lehetőséget. A könyvekben feltárt egyéni sorsok a megrázkódtatás sosem felejthető alapélményét rögzítik, ám mindegyik történetből érződik, hogy az átélt események megőrzése a jövő nemzedékek számára igen fontos. A görög szülőföldről és a biztonságot jelentő rokoni körből való kiszakadás után az újrakezdés minden nehézségét vállaló sorsok ismerhetőek meg e könyvek révén, melyekben a megszólaltatott idős emberek által elmondottak évtizedek múlva is alapjai lesznek a magyarországi görögökkel kapcsolatos művelődéstörténeti kutatásoknak.

A mai magyarországi görög közösség 1948 áprilisától van jelen hazánkban. Több ezren leltek menedéket, új hazát, új életlehetőséget Magyarországon. A görög polgárháborúval kapcsolatos okok vezettek a menekültek humanitárius indíttatású befogadásra. Ez utóbbi minősítést azért is indokolt megtenni, mert nagyrészt 14 év alatti gyermekek kerültek ekkor a biztonságot jelentő magyar területre.

A görög menekültréteg befogadása és itteni életkezdése a magyar humanitárius értéktár mentén is igen nagyra értékelendő és elemzendő tárgykört jelent. 80–90 éves görögök személyes élményeit és életük tapasztalatait ismerheti meg az olvasó, melyek az egyén szempontjából életrajzi jelleggel bírnak, ám valójában a múltban gyökerező bajtársiasság XXI. századi továbbélésének az üzenetét is hordozza napjaink magyarországi görög közössége számára. Ez az a lelki örökség, amely a magyarországi görög családok sorsközösségét mutatja be az olvasók számára, hiszen az egyéni tapasztalati élmények valójában teljesen azonos képet mutatnak föl a történelmi látkép felvázolása terén. A gyerekek és a rokkantak magas arányban voltak jelen a menekültek között, és a szülőföldről kitaszítottság ezt a lelkületi helyzetet tovább súlyosbította.

E kényszerhelyzetben a legfőbb célkitűzést az új életlehetőségek megteremtése jelentette, ami Magyarország segítsége révén adott volt. A menekültek éltek ezzel a lehetőséggel, és közösségeik bajtársias módon szerveződtek meg már a kezdet kezdetén is. A magyarországi görögök az ország különböző területein élve is mindig közösséget alkotva őrizték meg a gyökereiket, hiszen családjaik és rokonaik a szülőföldjükön is összetartó faluközösségekben éltek.

Hatalmas változást jelentett a menekültek számára a Magyarországon való életlehetőségek különféle iránya, ám igen nagy eredményt hozott számukra a munkához és a tanuláshoz való viszonyulásuk. Keményen dolgozó és tanulni vágyó magyarországi görög közösségek teremtődtek meg, melyek ugyanakkor mindig is megőrizték a Görögország iránt érzett szeretetüket. Vincze Xénia néprajzkutató és kulturális antropológus a könyvei révén betekintést nyújt a XXI. századi magyarországi görögök világának a 2–3 nemzedékkel korábbi történelmi gyökereibe, melynek örökségőrzése immár napjaink görögségére hárul.

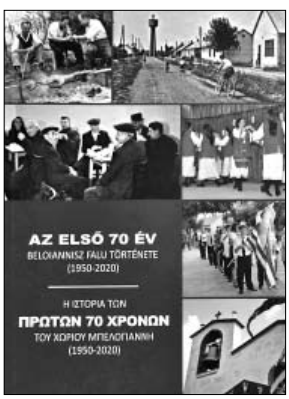

E körben Beloiannisz település külön is izgalmas kutatási tárgykört képez, hiszen e szóban oly számos történeti örökség ötvöződik a magyarországi görög közösségben, ami évszázadokon át meghatározó értéküzenet lesz mindazok számára, akik kutatják majd e település történetét. Emberi sorsok megismerésén és megértésén keresztül vezet ez az út, amihez Beloiannisz épített öröksége is fontos támpontokat ad. Görög mártír nevét viseli a település, és ezért is fontos az az egyetemes emberi üzenet, ami az itteni emlékművön olvasható. „*A szabadság mártírjainak*" (görög és magyar feliratos) emlékműve méltó üzenetet hordoz minden kor embere számára. A szabadságért való kiállás, az áldozatvállalás és a kegyelet érzülete jegyében az emberi méltóság alapját jelentő örök szabadságeszményt megfogalmazó emlékmű mindig is a helyszíne lesz a tiszteletadásnak és a megemlékezésnek. Fontos érték ezen emlékmű ókori görög oszlopot idéző ékessége, ami mindenki számára az évezredeken átívelő hellén nemzettudat és sorsközösség egyetemességét jeleníti meg.

Beloiannisz címere önmagáért beszél a magyar–görög kapcsolatok itteni jelentőségéről: az ókori görög oszlop és a felette elhelyezkedő magyar nemzeti színekben pompázó virágjelkép igazi különlegesség a magyar településcímerek világában. Az egyetemes értéktár kiemelt jelentősége kapcsán indokolt utalni arra, hogy Beloiannisz görög temploma immár 25 esztendeje kimagasló egyházi és diplomáciai értékkel bír a történelmi gyökerű magyar és görög együttműködés világában is. A Szent Demeter nagyvértanú, Szent Konstantin és Szent Heléna tiszteletére felszentelt görög ortodox templom 1996-os megépítésében kimagasló érdeme volt a krétai születésű bécsi görög Konsztantinosz Dafermosz és Michail Sztaikosz metropolita remek együttműködésének.

A görög metropolita számos magas állami és egyházi kitüntetésben részesült: *A Magyar Köztársaság Középkeresztje* és *Athén város aranyérme* is ezek közé tartozik. A görög metropolita lélekben nagyon közel állt a magyarsághoz: októberben letette a magyar állampolgári esküt, ami a metropolitának a magyarországi görög közösség iránti elkötelezettségét is mutatja. Michail Sztaikosz (Athén, 1946–Bécs, 2011), Ausztria metropolitája, Magyarország és Közép-Európa exarchája kiemelkedő műveltséggel bírt. 2011. október 22-én liturgia

keretében emlékeztek meg róla, aki 18-án hunyt el. *Beloiannisz* fontos öröksége A Görög–Magyar Barátság Napja, ami kifejezi e két nemzet egymás iránt tanúsított baráti érzületét.

Beloiannisz különleges szerepet tölt be napjaink magyar–görög kapcsolatrendszerében. Igaz ez a múlt és jövő összefüggéseinek körében is, ami a filhellén magyar és hungarofil görög műveltségi tér tekintetében igen lényeges alapvetés a jövő nemzedékek és a kutatók számára is. Beloiannisz: e település létrehozatala kapcsán mindig felmerülő kérdés, hogy a korabeli döntéshozók számára nyilvánvaló volt vagy sem az a történelmi tény, hogy a görög Szinasz/Sina családnak és leszármazottainak e térségben jelentős földbirtoka volt. Erősen hajlok arra, hogy a XIX. századi görög Szinasz/Sina család emlékezete a XX. század közepén még igen elevenen élhetett a filhellén magyar köztudatban.

Kőbánya görög világa kapcsán személyes élményeim is vannak, mivel az 1970-es évekre eső kamaszkoromban a Harmat utcában laktunk, ahol a barátaim közé tartoztak a görög iskolatársaim közül Galbenisz Tomasz és Vezírjanopulosz Krisztosz. E barátaim igen keveset meséltek nekem a görög menekültként érkezett szüleikről, de annál többet beszéltek nagy lelkesedéssel Görögországról, a görög életérzésről, otthon jellemzően görögül beszéltek, és éveken át jártak a részükre szervezett görög nyelvtanfolyamra is. A gimnáziumi tanulmányai során pedig az osztálytársam volt a görög Koconi Éva, aki kisgyermekként a kőbányai Dohánygyár görög közösségébe tartozott.

Vincze Xénia néprajzkutató és kulturális antropológus könyvei jegyében indokolt arra utalnom, hogy a társadalomtudományok (pl. történettudomány, filozófia, jogtudomány) az ember és társadalom viszonyrendszereinek meghatározó elemeit kutatják és elemzik. A legfontosabb alapvetés e körben a társadalomtudományok objektivitásának kérdésköre, melynek legfőbb tartalmi eleme az egységes szempontrendszer meghatározása. Igaz ez az adatgyűjtés, majd pedig az ezt követő adatelemzés módszertana meghatározásakor is, hiszen a tudományosság legfőbb értékelvárása a pártatlan és elfogulatlan eredmény rögzítése. A társadalomtudományok legalapvetőbb elvárása a tárgyilagosságra való törekvés. Megítélésem szerint a társadalomtudományok körében a legfőbb értékmérő az elemzések és eredmények világában, hogy emberközpontú legyen. A társadalomtudományok objektivitásának elvárása megkerülhetetlen alapfeltétele annak, hogy valóban tudományos értéket képviseljenek a megszületett eredmények. Vincze Xénia néprajzkutató és kulturális antropológus könyvei ezen szempontrendszer jegyében íródtak meg, és fontosak lesznek a jövő kutatói számára is.

(*Vincze Xénia*: Kőbányai görögök. Magyarországi görögök történetei a polgárháború időszakából. Budapest Főváros X. Kerület Kőbányai Önkormányzat–Kőbányai Görög Önkormányzat, Budapest–Kőbánya, 2019. 200 oldal; *Vincze Xénia*: Az első 70 év. Beloiannisz falu története (1950–2020). Szerkesztette: *Görög Athéna*. Görög Intézet, Budapest, 2020. 234 oldal)

Diószegi György Antal

EGY ZALAEGERSZEGI GIMNÁZIUM 125 ÉVE

„*A kedvező szerencsének szédítő mámorában, s a balsorsnak gyakran leverő csapásai között csüggedést nem ismerve ingadozás nélkül járj a kötelességek s erkölcsök ösvényén.*" A zalai, söjtöri születésű Deák Ferenc, a haza bölcse e szavaival köszöntötte Magyarország államelnöke, dr. Áder János a fönnállásának 125. évfordulóját ünneplő egykori „*főgymnasium*"-ot, a mai Zalaegerszegi Zrínyi Miklós Gimnáziumot.[1]

1 Dr. Áder János államelnök köszöntője.

Akkoriban nem is volt olyan egyszerű a létesítés. A nagykanizsai Halis István (ma a városi könyvtár viseli a nevét) és Hoffmann Mór nyomdász szerkesztésében és Nagykanizsán 1896-ban megjelent *Zalavármegyei évkönyv a millenn*iumra című könyv 14. oldalán ez áll: „*Már 1845. évben a vármegye utasításba adta követeinek, hogy Zala-Egerszegen mint a vármegye székhelyén egy főgymnasium felállítását szorgalmazzák… míg végre az 1894. évben a város képviselő testülete és Zalavármegye törvényhatóságának kérelmére a vallás- és közoktatásügyi minisztérium egy, Zala-Egerszegen létesítendő állami főgymnasium felállítása tárgyában ugy Zala vármegye mint Zala-Egerszeg közönségével szerződést kötött oly formán, hogy a város köteleztetik a főgymnasium telkét ingyen adni egyszer s mindenkorra, 40 ezer forinttal hozzájárulni, s ezen kívül 5000 forint subvenciót köteles fizetni.*”[2]

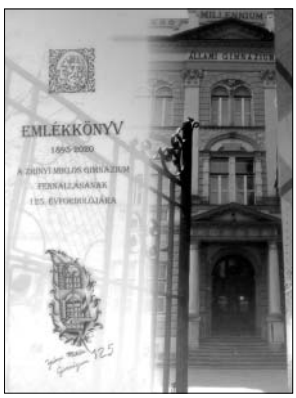

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1892-ben tanfelügyelőt küldött ki a helyszín tanulmányozására, akinek Kovács Károly ügyvéd, a város első polgármestere bebizonyította, hogy 180 zalai fiú tanul a megyén kívül, tehát lesz elég növendéke a gimnáziumnak. Az ő elkötelezettsége adta meg a végső lökést és azt, hogy elkezdődött a pénzgyűjtés. Elsőként a polgármester jegyzett 200 forintot.[3] 1895-ben megindulhatott a tanítás.

Aztán 1896 tavaszán elkezdődött az építkezés Herczeg Zsigmond és Baumgarten Sándor miniszteri műépítész tervei szerint, Lányi Kálmán királyi főmérnök felügyelete alatt, a helyi Morandini Tamás, valamint Graner Géza építkezési nagyvállalkozó és a ma már névtelen sok kőműves és culáger közreműködésével.

Az épület 1897. augusztus 26-ára készült el, az ünnepélyes megnyitón Jankovich László főispán olvasta föl a zalaegerszegi születésű vallás- és közoktatásügyi miniszter, Wlassics Gyula köszöntőlevelét. Azóta 350 tanár és 36 000 diák tette híressé a középiskolát, amely ma minden mutatót egybevetve évtizedek óta az ország 5 legjobb középfokú tanintézményeként ismert. Nemcsak jeles tanárok, de a kiváló tanítványok is közismertté tették a zalaegerszegi gimnáziumot.

Eleinte itt tanított ifjú oktatóként a későbbi világhírű csillagász, Izsák Imre Gyula, akiről holdkrátert neveztek el, de a nevét viseli egy iskolai tanulmányi verseny is. Tanítvány volt a későbbi miniszter, akadémikus, költő Keresztury Dezső, Pais Dezső és Imre, a két kiváló nyelvész, valamint itt oktatott a helybéli *Munkácsy-díj*as Szabolcs Péter szobrászművész tanár, akinek két alkotása köszönti a magasban lévő falfülkében a belépőket, és akinek a szoboregyüttese tagjaként a városi Dísz téren mattra emeli sakkbábuját a zalaegerszegi születésű Portisch Lajos olimpiai bajnok, nemzetközi nagymester, az egykori diák, aki az öccsével, a nemzetközi mester Portisch Ferenccel együtt koptatta a gimnázium padjait. Itt tanult a ma is alkotó kedvű, családjával együtt ősrégi zalaegerszegi Németh János *Munkácsy-* és *Kossuth-díj*as keramikus, *A Nemzet Művésze*. Későbbi újságírók is kikerültek a gimnáziumból: a csonkahegyháti Kovács Ferenc, fél évtizedig a *Zalai Hírlap* főszerkesztője, a zalaszentmihályi Ferencz Győző, az *Olajmu*nkás, a *Zalai Szövetkezeti Élet*, a *Zalamenti Sportértesítő*, a zalaegerszegi Göcsej Rádió főszerkesztője, valamint több száz vers, elbeszélés szerzője és nyolc orosz re-

2 *Ferencz Győző*: Egerszegi tükék. Zalaegerszeg, 2010. 238.

3 Emlékkönyv 1895–2020. 20.

gény lefordítója. Az ugyancsak zalaszentmihályi Karvalics Lászlót az a megtiszteltetés érte, hogy kormányküldöttség tagjaként részt vehetett őfelsége II. Erzsébet királynő, az Egyesült Királyság uralkodója fogadásán.

A középiskolát érthetően rosszul érinthette az a felsőbb döntés, hogy 2020-tól az oktatás irányítói megszüntették önálló, független véleménynyilvánítási jogát. Pedig sokan vitték hírünket a nagyvilágba – hirdeti egy külön fejezet. A kiadványban szerepel még: Andor László közgazdász kandidátus, európai parlamenti képviselő, Bicsák Bence válogatott triatlonista, Bödőcs Tibor humorista, dr. Darák Péter 2011 óta a Kúria elnöke, dr. Gasztonyi Beáta egyetemi magántanár, kórházi főorvos, Kamondi Zoltán *Balázs Béla-díj*as filmrendező, Karvalits Ferenc bankár, az MNB alelnöke, dr. Palkovics László, a vasúttól távoli Pölöske községből bejáró egykori diák, a kiváló föltaláló gépészmérnök, ma az MTA tagja, miniszter.

A tartalmas olvasmányt az igazgatók sora zárja, majd a jeles tanárok és a tanulmányi versenyeken díjnyertes tanulók bemutatása következik. Az emlékkönyv összeállítója volt egykori és mai tanárként Horváth Attila (27 évig igazgató), Kiss Zsolt, Kollaricsné Soós Erika, Németh László, Vajda Lászlóné.

A megjelenést a Zalaegerszegi Tankerületi Központ és a Zrínyi Miklós Alapítvány támogatta.

(Emlékkönyv a Zrínyi Miklós Gimnázium fennállásának 125. évfordulójára, 1895–2020. Zrínyi Miklós Gimnázium, Zalaegerszeg, 2020. 266 oldal)

Ferencz Győző

JUBILEUMI KÖTET VÁRPALOTÁRÓL

Életét, működését és mindezek dokumentumait bemutató igényes jubileumi évkönyvvel jelentkezett alapításának 30. évfordulójára a Várpalotai Városszépítő és Védő Egyesület. A keményfedeles, szépen kivitelezett, 204 oldalas kiadvány (Valczer Z+J Kft. Várpalota munkája) gazdag képanyaggal illusztrálva gyűjti csokorba a szerzők munkáit, melyekből képet alkothatunk az egyesület tevékenységéről, elsősorban az utóbbi 5 esztendőre fókuszálva, miután négy korábbi kiadványban már feldolgozták a megelőző évek egyesületi történetét.

Előszavában Petrovics László elnök, ny. tanár – aki szerkesztőként is jegyzi a kötetet – utal rá, hogy a lokálpatrióta városvédő tevékenység kétszer harmincéves múltra is visszatekinthet, hiszen az már a múlt század hetvenes éveitől kezdődően, igaz más neveken és szervezeti formákban, megjelent Várpalotán.

„*A lokálpatriotizmus a XXI. században felértékelődött*" – írja köszöntőjében Kontrát Károly, a térség országgyűlési képviselője, méltatva egyben az egyesület e téren kifejtett több évtizedes munkásságát. Ráday Mihály, a Város- és Faluvédők Szövetségének elnöke a bányászhagyományok mentén közelít köszöntőjében a település és környezete védelmének kérdéseihez, külön köszönetet mondva a várpalotai egyesületnek, hogy 2016-ban otthont adott a Város- és Faluvédők Szövetsége XXXV. Országos Találkozójának és Szakmai Konferenciájának. A lakóhelyéért aktívan tevékenykedő polgár szerepének fontosságát emelte ki Campanari-Talabér Márta, a város polgármestere köszöntőjében, utalva arra, hogy az önkormányzat és az egyesület együttműködése a jövőben is kiemelten hasznos lesz a városlakók számára.

A köszöntőket követi az elmúlt 5 esztendő krónikája, amely éves bontásban mutatja be az egyesület valóban mozgalmas mindennapjait, egyben igazolva, hogy az eredményekben is gazdag, eseménydús éveket tudhat maga mögött még akkor is, ha a 2020-as évre már rányomta bélyegét a bénító járvány.

Kiemelten foglalkozik a kötet az egyesület egyik legismertebb és legsikeresebb

szakmai programjával, a már 25 éve futó „*Tiszta, virágos Várpalotáért*" mozgalommal. A pályázati rendszer százakat mozgatott meg és tette szebbé, élhetőbbé a lakókörnyezetet.

Bemutatja a kötet az egyesület szerepét az értékmegőrzésben és értékvédelemben, legyen szó közterületi padok karbantartásáról, közterületek tisztántartásáról, faültetésről, helyismeret–helytörténet témakörben szervezett tanórákról, városi sétákról, vetélkedőkről, vagy a város jeles szülötteinek, a városért egykor sokat tett személyek sírjainak ápolásáról. Rendszeresen javaslattal élnek a városi értéktárat illetően, gyakran nem eredménytelenül. Ebben eredményes kapcsolatokat ápolnak a helyi és országos értékeket megjelenítő gyűjtőhelyekkel, egyesületekkel, közintézményekkel, mint az MMKM Vegyészeti Múzeuma, a gr. Sztáray Antalról elnevezett bányászattörténeti gyűjtemény, a Thury-vár Nonprofit Kft., a Krúdy Gyula Városi Könyvtár, a Bányászhagyományok Ápolásáért Egyesület, a Bányász Nyugdíjas Szakszervezet, a PSZC Faller Jenő Technikum, Szakképző Iskola és Kollégium. Regionális találkozók fémjelzik az egyesület társegyesületi kapcsolatait, a kötet tartalmazza ezek elismerő üdvözleteit is.

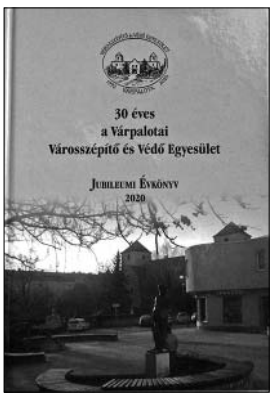

Élményszerű írások ismertetik a nagy népszerűségnek örvendő, olykor a környező országokat is érintő tematikus szakmai kirándulásokat. A színvonalas idegenvezetéssel lebonyolított kirándulások pl. Thury György palotai várkapitány, vagy éppen Rákóczi, a „*nagyságos fejedelem*" életútját követve nyújtanak újabb és újabb ismereteket a résztvevők számára, egyben a közösségépítés színterei is.

Mezei László, Várpalota főépítésze személyes vonatkozásokat is tartalmazó írásában mutatja be a város építészeti múltját, arculatának változásait, a városrendező munka nehézségeit, buktatóit, a jelenleg is folyó, a történelmi magot érintő rekonstrukciós munkálatokat, valamint a településrendezés további terveit.

Értékes része a kötetnek az egyesület kiadványainak gyűjteményes bemutatása, köztük az egyik legújabb, a város kultúrtörténete egy fontos és ikonikus intézményének történetét feldolgozó könyvé (Petrovics László: A „*Jó szerencsét" sorsfordulói*. Városszépítő és Védő Egyesület, Várpalota 2020). De számba veszi a kötet az egyesület egykori és mai tagjainak megjelent írásait 30 évre visszamenőleg, kitűnő lehetőséget nyújtva ezzel a búvárkodni szándékozóknak. Ugyancsak csokorba gyűjtötték – fotókkal demonstrálva – az egyesületről szerte mindenhol megjelent írásokat, beszámolókat, tudósításokat.

Egyébként is nagy erénye a kötetnek a rendkívül gazdag, nemcsak megjelenésében, de tartalmában is színes fotóanyag, könnyen emészthetővé téve az amúgy is olvasmányos oldalakat. A 28 szerző önkéntes munkáit felvonultató könyv így nemcsak Várpalota város polgárainak, de a távolabb élők számára is kellemes időtöltés mellett biztosít új és értékes ismereteket, továbbá az érdeklődők bepillantást nyerhetnek egy intenzíven működő, önzetlen, önkéntes összefogásra épülő civil szervezet közösségi életébe. A nyomdai kiadás költségeit 53 magánszemély, cég és az egyesület biztosította. Köszönet érte!

Végezetül megállapíthatjuk: jelentős kiadvánnyal gazdagodott az egykori bányászváros helytörténeti könyvészete.

(*Petrovics László* [szerk.]: 30 éves a Várpalotai Városszépítő és Védő Egyesület. Jubileumi évkönyv, 2020. Várpalotai Városszépítő és Védő Egyesület, Várpalota, 2020. 204 oldal)

Szoboszlai Sándor

KÖNYV GYULA VALLÁSOS TÁRSULATAIRÓL

Jároli József nyugalmazott levéltáros, helytörténész. Idén megjelent kötetében két gyulai vallásos társulat működését, legfontosabb feladatait mutatja be az egyesület jegyzőkönyvein keresztül. A könyv a szegedi *Devotio Hungarorum* sorozatban jelent meg. Az 1990-es évek óta a szegedi néprajzi kutatások egyik fő kutatási területe a XIX–XX. századi vallási társulatok vizsgálata. Ennek eredményeiről számos konferencián számoltak be, illetve kiadványok jelentek meg. Ebbe a keretbe illeszkedik Jároli József kötete. A szerzőnek már több tanulmánya jelent meg a témában, valamint a *Gyulai füzetek* sorozatban a gyulai földésztársulatokról. Jelen kötete jóval részletesebb, tartalmazza a társulatok jegyzőkönyveit magyarul és németül. Az 1860–1910 közötti jegyzőkönyveket a szerző betűhív formában, eredeti helyesírással és központozással adta közre, a többi szöveg pedig a történeti dokumentumok átírási gyakorlatát követve került a kötetbe.

A könyv hat részre osztható. A társulatokat bemutató fejezeteket (első, második és ötödik) jegyzetek és irodalomjegyzék, a jegyzőkönyveket tartalmazó fejezeteket pedig mutató zárja.

A török uralom alóli felszabadulást és a Rákóczi-szabadságharcot követően Gyula szinte teljesen elnéptelenedett. 1715-ben 20 katolikus család költözött be, illetve velük szinte egy időben számos református család is letelepedett a városban. 1724-ben a település földesura, Harruckern János báró német telepeseket hívott a városba, akik külön városrészben építették fel az otthonaikat. A gyulai plébániához kapcsolódva az egyes városrészekben vallásos társulatok jöttek létre, amelyek közül a Magyar Földész Társulatnak és a németgyulai Rózsafüzér Társulatnak az iratai maradtak meg, ezek a kötetben is olvashatóak.

A magyargyulai önálló gazdák 1858-ban alakították meg vallásos férfiközösségüket, a Gyulai Első Magyar Földész Társulatot. Három évvel később, 1861-ben a németek által lakott Józsefváros gazdái létrehozták az I. Gyulai Józsefvárosi Földésztársulatot. Mindkét társulat a Szentháromság oltalma alá helyezte a közösséget és a középkori céhek tradícióira támaszkodva szervezte meg társas életét. Erről iratanyag csak a magyar társulat esetében maradt meg. A létrehozás céljának a templomi ájtatos szolgálatot jelölték meg, ugyanakkor előírták a társulat által az elhunyt tagokért mondatott szentmisét, végtisztességükön való részvételt is, tagjaikban erősítve az együvé tartozás tudatát. Nemcsak a társulati miséken, hanem az egyházközség nagy ünnepein is voltak képviselők a szentmisén, illetve körmeneteken, a búzaszentelő szertartásán, a nagypénteki Szent Sír őrzésén mindkét templomban. A szentmiséken és a körmeneteken a tagok fáklyáztak, vagyis égő gyertyafáklyáikkal a szentélyben álltak vagy a feltámadási és az úrnapi körmeneten, elhunyt tagok végtisztességén díszőrséget álltak. A korszerű mezőgazdasági ismeretek elsajátítására nagy gondot fordítottak, gazdálkodásukat segítő, korszerűbb gépeket szereztek be, amelyeket szerény díj ellenében a tagok kölcsönözhették. Közgyűléseket, közös vacsorákat és bálokat is szerveztek, amelyek a városnak is fontos társas eseményei voltak.

Bazár Gyula német káplán szervezőmunkájaként 1891-ben alakult meg a Rózsafüzér Társulat. Ennek első vezetői a káplán felhívására jelentkező asszonyok voltak. Ekkor született döntés a tagdíjról, az élő és elhunyt tagokért mondandó társulati szent-

misékről és a titkok kiosztásának napjáról. Évente egyszer, Rózsafüzér ünnepén társulati gyűlést, közgyűlést tartottak. A társulati miséken és a tagok temetésén a földész társulathoz hasonlóan az olvasós asszonyok is fáklyáztak. Búcsújáráson és körmeneteken saját zászlaik alatt vonultak fel. A társulat tagjai saját pénztáruk terhére segítették a Szent József-templomot. 1942-ben 5–6. osztályos elemista lányokból szervezték meg a társulat gyermektagozatát. A társulat ma is a helyi közösség legaktívabb részese.

A kötet tudományos, ugyanakkor stílusa közérthető, ezáltal nem csak a témával foglalkozó kutatók, hanem a helytörténet, a vallási társulatok iránt érdeklődők számára is tanulságos, érdekes olvasmány.

(*Jároli József*: A gyulai Magyar Földész és a német Rózsafüzér Társulat jegyzőkönyvei. Devotio Hungarorum. Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2021. 300 oldal)

Glässerné Nagyillés Anikó

LELETMENTÉS SÁROSBAN

Domonkos László valami egészen különös feladatra vállalkozott, amikor eltökélte, hogy leletmentést végez a történelmi ország peremvidékein, vagy a középkorban még színmagyar lakosságú, de az évszázadok során Atlantiszként elsüllyedt magyar vidékeken. A Trianonban elszakított magyar nemzetrészek, szórványvidékek múltját és mai állapotát feldolgozó könyvsorozat ötödik darabja jelent meg a közelmúltban, mely a történelmi Sáros megyét mutatja be.

A különleges hangulatú Sáros vármegye jelentős szerepet játszott az ország történetében. A honfoglalást követően tisztán magyarlakta vidékre II. Géza uralkodása idején érkeztek először idegen telepesek, németek. A tatárjárás pusztítása nyomán igen megfogyatkozott a magyarok lélekszáma, és helyükre egyre nagyobb tömegben érkeztek különféle szláv népek. A Tarca és a Szekcső folyók völgyei azonban még a középkorban és az újkor elején is a magyar nyelvterület szerves részét alkották, jóllehet a megye ekkor már tarka etnikai képet mutatott. Sáros megye északi határa egyben az ezeréves lengyel országhatár is volt, ahonnan sokan telepedtek át. A hegyvidéki részeken szlovákok, ruszinok és lengyelek, a városokban inkább németek és magyarok éltek.

Utazók leírásából tudjuk, hogy a XVII. században a Tarca völgye egészen Kisszebenig még színmagyar vidék volt, elsősorban református, evangélikus gyülekezetekkel, iskolákkal, magas színvonalú kulturális élettel. A német szülők a nagysárosi gimnáziumba küldték magyar szóra gyermekeiket. Az 1667-ben alapított, de iskolaként már 1531-től meglévő eperjesi evangélikus kollégium országos hírnévre tett szert.

A szabadságharcok, járványok és az erőszakos ellenreformáció folyamatosan gyengítette a magyarság lélekszámát, amivel párhuzamosan egyre nőtt a beköltöző szláv lakosság. Mindez odáig vezetett, hogy a XVIII. század második felére a magyar néptalaj a falvakban gyakorlatilag megszűnt. A XIX. századot mindössze két helyen élte meg a falusi magyar lakosság, az Eperjes közelében lévő Szedikerten és a Kisszebennel szomszédos Orkután. Ez utóbbi helyen maradt fenn legtovább a magyar szó, feltehetően a XIX. század derekáig. A lakosság nemzedékről nemzedékre szinte észrevétlenül cserélte fel anyanyelvét a többségi szlovák nyelvre. A XIX. század utolsó évtizedében Sáros megye lakosságának kétharmada volt szlovák, 27%-a ruszin, 7%-a német és mindössze 3%-a magyar. A századforduló környékén ugyan elindult egy ellentétes folyamat, a szlovákság aránya természetes elmagyarosodása következtében 1910-re 60% alá csökkent, miközben a magyarság lélekszáma 10%-ra nőtt, de mindezt megakasztotta a hamarosan bekövetkező uralomvál-

tás. A városok azonban őrizték jelentős magyar jellegüket. Az első világháború előtt a 16 ezres Eperjes lakossága 49%-os relatív magyar többséget mutatott, míg Bártfán és Kisszebenben a magyarok a lakosság mintegy egyharmadát alkották.

A szerző könyve elején látleletet vesz fel a történeti Sáros múltjáról, lakóiról, történelmi, művelődéstörténeti szerepéről. Mint írja: „*A történeti Sáros megye az örök-egy Magyarország azon tájainak egyike, amely – a Szerémséghez, Fiuméhoz, Arad-Hegyaljához vagy éppen a szomszédos Szepességhez hasonlóan – Atlantisz és Pompeji egyszerre: a feledés és az idegenek elemek hamujával beborítva süllyedt alá a mélybe.*"

Bár a falvak magyar népe lassan elenyészett, a városok, Eperjes, Bártfa, Kisszeben és a megye névadó városa, Nagysáros szabad királyi városként az Anjou-házi királyaink idejétől kezdve látványos fejlődésnek indultak, a felvirágzás elsősorban a hegyaljai bor kereskedelmének volt köszönhető. E települések szellemi és anyagi gazdagságuk teljét éppen akkoriban érték el, amikor az ország legnagyobb részét a török uralta, és az állandó háborúskodások miatt az csaknem szakadatlanul lángokban állt. A felső-magyarországi városok így megőrizhették a gótikus és reneszánsz építőművészet, a szobrászat, a festészet és az ötvösművészet kincseit. Ezzel együtt a városiasodás sajátos felvidéki változatának megannyi vonását is konzerválták, ami alapvető hatást gyakorolt az itt született emberek gondolkodásmódjára, lelki-szellemi habitusára. Cs. Szabó László szerint a felvidéki ember „*városias hajlama, nyílt szelleme, kézműves finomsága mindig igényt tartott a magas életformára, szép otthonra, jó könyvekre, nemes tárgyra*". Ezek a magyarok „*született gyűjtők*". Eperjesről való Fejérváry Gábor archeológus, országos hírű régiséggyűjtő és Divald Kornél művészettörténész, muzeológus, a „*szentek fuvarosa*". De Felvidéken születtek úttörő régészeink, Rómer Flóris, Henszlmann Imre, Pulszky Ferenc is. A Felvidék adta a legpallérozottabb magyar prózát, Pázmánytól Mikszáthon át Máraiig és Dobos Lászlóig.

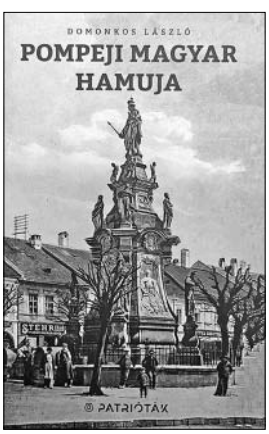

Sáros megye mint a Rákócziak földje, Thököly kuruc felkelésének fészke, élen járt a magyar szabadságküzdelmekben is. Bosszúból 1687-ben Eperjesen, a „*hűtlen város*"-ban állította fel Caraffa tábornok vérpadját, és hamis vádak alapján fogott perbe, megkínoztatott, majd kivégeztetett 24 vagyonos, köztiszteletben álló nemest és polgárt. Sáros megye főispánja volt II. Rákóczi Ferenc, akit 1701-ben a császáriak a nagysárosi várkastélyból hurcoltak fogságba.

A XIX. század első évtizedeiben a nemzeti gondolat az eperjesi evangélikus kollégium hazafias szellemű ifjúsága körében talált lelkes és nagyszámú követőre. Ehhez hasonló pezsgő, eleven ifjúsági élet talán sehol másutt nem volt az országban. Kossuth Lajos három tanéven át volt joghallgató a városban. Itt tanult Eötvös József, Pulszky Ferenc, Görgei Artúr, Dessewffy Arisztid, Irányi Dániel, Vachot Imre és Sándor, Trefort Ágoston. 1828-ban megalakult a Magyar Társaság, mely a követ- kező években országos hírnévre tett szert. Megfordult körükben Petőfi Sándor és Tompa Mihály, akik 1845-ben Kerényi Frigyessel költői versenyt rendeztek eperjesi tartózkodásuk során. Ennek emlékére később emlékművet állítottak a Vilecz-hegyen.

A szerző megidézi a Sáros szellemét legjobban megragadó szerzőket, közülük Gömöry Jánosnak, az eperjesi evangélikus gimnázium utolsó magyar igazgatójának

az 1930-as években leírt mondatait találja a legkifejezőbbnek: „*Sáros századokon át sajátságos kis világ volt, amelyről ma Mikszáth Kálmán sviháikjai után torzképet alkot az, aki sohasem élt Sárosban. Valójában azonban ez az ősi föld kultúrterület, éspedig olyan egyéni vonásokkal, amelyekhez foghatót Szlovenszkóban keveset találunk. Szlovák, lengyel, ruszin, német és magyarlakta föld volt ez. Békességben, egymás megbecsülésében élt együtt ez a sokféle nép a letűnt századokban. E népek közül mindegyik fönnmaradt, csak a magyar tűnt el a falvakból, sőt csaknem egészen a városokból is.* […] *A magyarnak van ehhez legalábbis annyi jussa, mint más itt élő népnek*."

Domonkos László e gondolatok nyomán indul el utazására Sáros legdélibb falujából, Hernádtihanyból, helyrebillentve az igazságot egy 1939-es magyarellenes határincidenst szabadságvágyként megörökítő szlovák emléktábla kapcsán, majd egy „*letűnt kor*" két romosodó kastélyát bemutatva felteszi a kérdést: vannak-e itt még magyarok? Errefelé bizony leginkább csak a temetőben találják meg őket, az egyre jobban elszlovákosodó régi sírfeliratokat böngészve.

Eperjes a XVII. században lett a megye székhelye, ekkoriban „*Kis Bécs*"-nek vagy „*Kis Lipcsé*"-nek is nevezték a virágzó gazdasági életű várost, melyet kulturális, művelődési élete, iskolái miatt a „*Tarca-parti Athén*"-ként is emlegettek. Mi maradt meg mára a város magyar múltjából? A számvetés eredménye lesújtó. A főutcán a Caraffa-emléktáblán kívül mindössze két muzeális értékű magyar felirat látható, egyik a Berger-szálloda nevében, a másik a görögkatolikus püspökség homlokzatán, lassan az is elkopik. A száz évvel ezelőtti relatív magyar többség mára 128 főre zsugorodott, akiknek sem iskolájuk, sem anyanyelvű istentiszteleti lehetőségük nincs. Magyar szót itt nem lehet hallani.

Az írót – bár a magyar nyelvvel meg sem próbálkozott – általában gyanakvó gorombaság, kelletlenség, udvariatlanság fogadta, legjobb esetben a nem túlságosan jóindulatú közöny. A városról készült ismertető kiadványok igyekeznek elhallgatni a magyar múltat és meghamisítják a történelmi tényeket, például a mai etnikai állapotokat vetítik vissza a múltba. A város környékén felkeresi a Vilecz-hegyi emlékművet, az egykori sóvári sófőzőüzemet és Cemétefürdőt, ahol Petőfi hársfáját néhány éve döntötte ki a szélvihar.

A jernyei temetőben nyugszik egyik legkiválóbb festőnk, Szinyei Merse Pál. Egykori klasszicista kúriájában ma kis falusi bár (kocsma) üzemel, ahol különös módon, de mégis őrzik emlékét, a zenegép közelében áll a magyar Művelődési Minisztérium által felállított kétnyelvű emléktábla, míg a falon bekeretezve Szinyei-reprodukciók lógnak. A bárpultos a legnagyobb természetességgel emlegeti ősei egykori magyar eredetét.

Az 1849. februári branyiszkói csata eredeti emlékművét a közeli Korotnok falu temetőjében lehet megtalálni, bár feliratát már csak nehezen lehet kisilabizálni. A közelmúltban került elő egy másik, elásott 1848/49-es emlékmű a Héthárs és a szomszédos Roskovány határában. A település vezetője ígéretet tett, hogy központi helyet biztosít az emlékműnek, felújítása után. Mindez némi bizakodással tölthet el bennünket. További korabeli emlékhely Sárosban az aradi vértanú, Dessewffy Arisztid margonyai sírboltja, ahol október 6-án rendszeresen tartanak megemlékezést. A szerző azonban szomorú megállapítást tesz: a résztvevők száma alapján szép költői túlzás a szlovákiai magyarság zarándokhelyének nevezni a margonyai kriptát. A kápolna bejáratán lévő lakatot óriási pókháló szövi be, az ünnepi alkalmon kívül tehát nem sokat nyitogathatják.

Az író ellátogat a magyar alkímia egykori városába, Bártfára, Csontváry Kosztka Tivadar szülőházához Kisszebenbe, Berzevicére és az egykori megyeszékhelyre, Nagysárosra, ahol a Rákóczi-kastélyt már

hiába keressük, helyén futballpálya létesült. A várkastély ugyanis a második világháborúban megsérült, a berendezkedő kommunista hatalom pedig jobbnak látta mielőbb eltüntetni. Zboró ellenben pozitív példa lehet, a templom előtt Rákóczi fejedelem életnagyságú szobra fogadja a látogatót.

A maroknyi magyarság talán utolsó képviselői az Osztópatakon élő Bánó család, akiknek sorsa hűen tükrözi a felvidéki magyarság huszadik századi megpróbáltatásait. Az elmúlt fél évszázad nagyon is megtette hatását, magyarok csak mutatóban maradtak Sáros megyében, „*kevés kivételtől eltekintve vagy elmentek, vagy beadták a derekukat*" – olvassuk a könyvben.

Végezetül engedtessék meg egy személyes vallomás. Nagyszüleim Sáros megyében születtek, a rokonság Eperjesen lakott, így én is sokszor látogattam ezt a szép vidéket. A család egy része Magyarországra került, más része ott maradt. Útjaim során tapasztaltam, hogy az eltelt több mint fél évszázad alatt a magyar szó hogyan adta át helyét – egyre gyorsuló ütemben – a többségi nyelvnek, a város utcáin, templomaiban és a családi életben is. Ma az ott élő dédunokák egyike sem beszéli ősei nyelvét. A temetők, sírok is lassan átalakulnak, a régi magyar sírfeliratok ritkulnak, de még fellelhetők, és némán őrzik a múltat…

Domonkos László sárosi helyzetjelentése nem vidám olvasmány, de igen fontos híradás pusztuló végeinkről, Trianonban elragadott tájaink egyikéről. Sárosban eltűnt egy közel ezeréves, sajátságos, bájos magyar világ, mely íróink, költőink sokaságát ihlette meg. Ez a könyv emléket állít ennek az eltűnt világnak. És az emlékeket sohasem lehet elvenni. A kötetet régi képeslapok és napjaink valóságát bemutató színes fotók gazdagítják.

(*Domonkos László*: Pompeji magyar hamuja. Sáros megyei leletmentő. Patrióták, Budapest, 2021. 260 oldal)

Udvarhelyi Nándor

HÍREK

L. Simon László a Nemzeti Múzeum új főigazgatója. Július 31-től öt esztendőn keresztül L. Simon László leköszönő országgyűlési képviselő, a múzeumi integráció előkészítéséért felelős miniszteri biztos tölti be a Nemzeti Múzeum főigazgatói posztját. Terveiről az alábbiakat mondta el egy interjúban: „[…] *A jelentős múlt ellenére ráfér a frissítés az intézményre. Számos dologhoz hozzá kell nyúlni, fizikai értelemben is. Az épületet harminc éve újították fel legutóbb, ezért mindenképpen javítanunk kell a munkakörülményeken. Döbbenetes állapotok között és rendkívül alacsony fizetések mellett dolgoznak a kollégáim: még a kiállítóterek nagy részében sincs klíma, miközben világraszóló műtárgyakat szeretnénk bemutatni. A múzeumkert csodaszépen megújult, de aki belép a főbejáraton, az a hetvenes évek világával találja szemben magát. Friss, korszerű vizuális belsőre van szükség, s ez jól összeilleszthető lehet a klasszicista épület patinájával. Miközben a nyilvánosság felé mutatott arcunkon változtatnunk kell, az a törekvésem, hogy az újító elképzelések ne árnyékolják be a múzeum történeti, tudományos és kulturális értékét. Tévednek, akik azt jósolták, hogy a megcsontosodott intézményrendszer konzervatív szakembereivel nem tudok kijönni. Jó partnerek lesznek az itt dolgozó kollégák. Csupa olyan emberrel találkoztam, aki rajongásig szereti a munkáját és az intézményt. Tehát nem ellenükben, éppen velük és az ő érdekükben fogjuk megvalósítani a terveimet.* […]" (Ditzendy Attila: Frissíteni a nemzet múzeumát. Magyar Nemzet, 2021. aug. 23.)

A millenniumi ünnepségek

Kárpát-medencei középiskolai honismereti–művelődéstörténeti vetélkedő

A Honismereti Szövetség, folytatva az immár negyedszázados hagyományt, a Kárpát-medencére kiterjedő honismereti–művelődéstörténeti vetélkedőt hirdet és szervez hetediktől tizenkettedik évfolyamos középiskolás diákok részére *A millenniumi ünnepségek* témakörben. (A határon túli iskolák esetében a hetedik évfolyamtól várunk csapatokat bármilyen iskolatípusból.)

A vetélkedő célja, hogy ráirányítsuk a figyelmet történelmünk 125 évvel ezelőtti eseménysorozatára, amely meghatározó volt nemzetünk társadalmi, gazdasági életére, illetve fejlődésére.

A vetélkedő feladatai olyan történeti–helytörténeti ismeretekkel segítenek felvértezni a diákokat, amelyek szélesítik, gazdagítják az iskolai tananyagot. Kutatásaik során megismerkedhetnek a korszak lakóhelyükre, környezetükre, akár családjukra gyakorolt hatásával, következményeivel.

A középiskolákból **háromfős csapatok** jelentkezését várjuk. Nincs korcsoportonkénti kategória. Egy iskola maximum két csapatot indíthat.

Jelentkezés/nevezés: legkésőbb 2021. november 3-ig a kitöltött jelentkezési lap megküldésével a 125millennium1896@gmail.com e-mail címre vagy az alábbi linken: https://forms.gle/1Roqt9Gi1cCKcV3JA

Nevezési-részvételi díj nincs.

A verseny ismeretanyaga, a felkészüléshez felhasználható irodalom. Az eredményes felkészüléshez ajánlott, de nem feltétlenül szükséges a tankönyvi ismeretanyag. A vetélkedő igényli a diákok kreativitását is. A versenybizottság mindhárom forduló megoldásához interneten elérhető anyagokat ad meg az esélyegyenlőség érdekében. A vetélkedő 2. és 3. fordulójának feladatait a versenykiírásban megadott szakirodalom alapján állítja össze a szakmai versenybizottság, és az első fordulót követően teszi közzé e-mailben, illetve a www.honismeret.hu honlapcímen.

A harmadik, döntő fordulóba 12 csapat juthat be, az 1. és 2. forduló összeredménye alapján.

Feladatok

1.forduló

Az 1. fordulóban két feladatot kell teljesíteni:

1. feladat: tudásalapú kvíz kitöltése.

2. feladat: egy emlékhelyről egy **saját készítésű fénykép vagy szelfi** beküldése. A helytörténeti emlékhely lehet épület, szobor, emlékmű, sírhely, emléktábla stb. A képaláírás doc formátumban tartalmazza az emlékhely megnevezését a település nevének feltüntetésével,

és egy maximum 700 szó terjedelmű leírást (pl. létrehozói, keletkezésének körülményei, helyi jelentőségét ismertető magyarázat, egyéb információ stb.). Formai megkötés nincs, de a pontozásnál figyelembe vesszük a szöveges anyag szerkesztettségét, helyesírását is.

A feladatok megoldását kérjük **2021. november 30-ig** megküldeni!

Az első forduló eredményéről **2022. január 10-ig** értesítjük a csapatokat és iskolájukat, illetve az elért pontszámok megtekinthetők lesznek a www.honismeret.hu honlapon.

2. forduló

A versenyzők **2021. december 3-ig** e-mailben kapják meg ennek a fordulónak a feladatsorát, amelyet **2022. január 14-ig** visszaküldenek.

A verseny szervezői **2022. február 15-ig** értesítik a versenyzőket és az iskolájukat a döntőbe jutásról és az előzetes felkészülést igénylő feladatokról.

3. forduló

Szóbeli döntő, amelyre – a korszak alapos ismeretén kívül – előzetes kreatív feladatokkal készül a döntőbe jutott 12 csapat. A döntőre való felkészülés részét jelenti az első két fordulóban megadott szakirodalom ismerete.

A döntőre **2022. március 24-én** (szombaton) A Honismeret Napján, Budapesten (később pontosan meghatározott helyszínen) kerül sor.

Szakirodalom, források

1. forduló

Magyarország története 32. rész (film): *A századforduló „boldog békeévei"*; https://www.youtube.com/watch?v=BPkjZ8nqWjA&list=PL3078A9E84C018DCD&index=32; *Az ezeréves Magyarország és a millenniumi kiállítás. Magyarország legszebb tájainak, városainak és műkincseinek, valamint a kiállítás nevezetességeinek fényképgyűjteménye.* Budapest, 1896. 4. füzet (Reprint kiadás, Téka, Budapest, 1989); https://mandadb.hu/dokumentum/622762/7224 2.pdf; Halminé Bartó Anna: *Ezredéves emlékművek a történelmi Magyarország hét pontján.* Honismeret XXIV. évf. 1996/1. szám. 3–15.; https://honismeret.hu/sites/default/files/media/document/2018/04/13/honismeret 1996 1 sz.pdf; Tarján M. Tamás: *A Millenniumi Földalatti Vasút megnyitása.* Rubicon online; http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1896 majus 2 a millenniumi foldalatti vasut me gnyitasa/; Tarján M. Tamás: *A Ferencz József híd átadása*; https://rubicon.hu/kalendarium/1896-oktober-4-a-ferencz-jozsef-hid-atadasa

Tájékozódás céljából javasolt (nem megtanulandó) források és szakirodalom

Halminé Bartó Anna: *Millenniumi krónika anno, 1896.* Honismeret XXIV. évf. 1996/2. szám. 3–6.; https://honismeret.hu/sites/default/files/media/document/2018/04/13/honismeret 1996 2 sz.pdf; *Magyarország vármegyéi és városai: Magyarország monográfiája*. Szerk.: Borovszky Samu–Sziklay János. Országos Monografia Társaság, Budapest, 1896–1914. A saját vármegyéről szóló kötetnek a millenniumról tájékoztató része; http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/index.html; a Vasárnapi Újság (hetilap) 1896. 1–52. számai, valamint az 1897. évi 29. és 51. száma; https://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=30; a helyi sajtó korabeli újságcikkei: az ARCANUM-adatbázisban visszakereshetők. (Bár előfizetéses az oldal, a városi és a megyei könyvtárakban és a levéltárakban díjmentesen hozzáférhető!)

2. forduló

Bereznay István 2016-06-03: *Az 1896-os millenniumi ünnepségek* – interjú Gerő Andrással; https://ujkor.hu/content/az-1896-os-millenniumi-unnepsegek-interju-gero-andrassal; M. Lovas Krisztina: *A millenniumi kiállítás felejthetetlen pillanatai*; https://mnm.hu/hu/cikk/millenniumi-kiallitas-felejthetetlen-pillanatai; Simon Bernadett: *Elszállt, mint egy léghajó… – az 1896-os Millenniumi Ezredéves Országos Kiállítás 120. évfordulója*; https://ujkor.hu/content/elszallt-mint-egy-leghajo-az-1896-os-millenniumi-ezredeves-orszagos-kiallitas-120-evforduloja

3. forduló

Vincze Miklós 2015-10-01: *A kor, melyben milliók nyüzsögtek a Városliget mára eltűnt épületeiben*; 24.hu; https://24.hu/kultura/2015/10/01/a-kor-melyben-milliok-nyuzsogtek-a-varosliget-mara-eltunt-epuleteiben/

Díjazás

Az **I–II–III. helyezett** csapat a felkészítő tanárokkal együtt részt vehet egy háromnapos, 2022. április 8. és 10. között tartandó honismereti jutalomúton (Pannonhalma–Tihany–Veszprém). A IV–V–VI. helyezett csapat tagjai jutalomból – tanáraikkal együtt – díjmentesen részt vehetnek a 2022. évi nyári Ifjúsági Honismereti Akadémián. Valamennyi döntőbe jutott csapat könyvjutalomban és díszoklevélben részesül.

A vetélkedő szakmai programját a Honismereti Szövetség Pedagógiai Munkabizottsága állította össze. További információk a 125millennium1896@gmail.com e-mail címen kérhetők.

Várjuk a nevezéseket!

Sikeres felkészülést, jó vetélkedést kíván:
a **Honismereti Szövetség**

HÍREK

Méltó emléket állítottak a Nádasdyaknak. A ma élő nemzedékek feladata a történelmi emlékek ápolása – jelentette ki a Miniszterelnökséget vezető miniszter 2021. augusztus 1-jén Nádasdladányban, ahol átadták a megújult Nádasdy-kastélyt. Gulyás Gergely hangsúlyozta, hogy a Nádasdy család története elismerésre méltó, hiszen a legnehezebb helyzetekben is kitartottak az ország mellett, például ők bújtatták IV. Bélát a tatárjárás idején. Úgy vélte, kastélyuk megújításával valóban méltó emléket állítottak a családnak. (MTI)

A Magyar Kultúra napja, 2022
XXVI. pályázat

1989-től január 22-e A Magyar Kultúra Napja. 1823-ban ezen a napon fejezte be Kölcsey Ferenc nemzeti imánk, a *Himnusz* írását.

A Palóc Társaság tanulmányírói pályázatának célja a szülőföld iránti hűség erősítése, a magyarságtudat elmélyítése a felnövekvő magyar ifjúságban, az anyanyelvi képességek fejlesztése és magyar fiataljaink tehetségének kibontakoztatása.

Már huszonhatodik alkalommal hirdetjük meg pályázatunkat. Kérjük a Felvidéken, a Délvidéken, Erdélyben, a Kárpátalján, az Őrvidéken és Magyarországon, vagyis az egész Kárpát-medencében, valamint a nagyvilág szórványaiban élő magyar fiataljainkat, hogy dolgozataikkal vegyenek részt a pályázaton, gondolataikkal járuljanak hozzá a trianoni szétszakítottság ellenére is élő nemzeti összetartozás eszméjének terjesztéséhez és megszilárdításához.

Az alábbi témák közül válogathatnak az I., II. és III. korosztály pályázói

1. *Szülőfalum (városom)* – Az édes otthon szeretete
2. *Családi körben* – Az összetartozás mindennapjai
3. *Mi lesz veled, emberke?* – Életem eddigi története
4. *Valóságmese* – Amiről szüleim, nagyszüleim mesélnek
5. *Kincsesláda* – A múlt emlékei családunkban
6. *Válaszút előtt* – A jövő útjai
7. *Mesteremberek, mesterművek* – Akik köztünk élnek, minket gazdagítanak
8. *Sírjukon vadvirág nyílik* – Emlékezés régiekre, történetekre
9. *Száz éve elszakítva* – Az összetartozás tudata nemzetet ment
10. *Édes anyanyelvem* – Létem, jövőm, reményem

A pályázattal kapcsolatos tudnivalók

Résztvevők

A pályázaton az általános iskolák felső tagozatosai (10–14 évesek) – *I. korosztály*, a középiskolások (15–18 évesek) – *II. korosztály* és a felnőttek – *III. korosztály* vehetnek részt, kizárólag erre a pályázatra készített (más felhívásra, pályázatra be nem adott), akár több dolgozattal is.

Terjedelem (kérjük ennek betartását)

Az *I. korosztály*ban a saját szövegű dolgozat legkevesebb 1 gépelt oldal, legtöbb 10 gépelt oldal lehet (ez oldalanként kb. 50 sort, soronként 70 leütést jelent). A *II.* és a *III. korosztály*-ban a saját szövegű dolgozat legkevesebb 3 gépelt oldal, legtöbb 25 gépelt oldal lehet.

Fontos: a mellékletek (szövegek: adatok, adatközlők, irodalom stb. és rajzok, fényképek, fényképmásolatok) nem értendők a fenti terjedelembe!

A dolgozatírók ügyeljenek a következőkre

A gépelés kizárólag 12 pontos, Times New Roman betűtípusú, másfeles sorközzel történjék!

A pályamunkák elején fel kell tüntetni

A pályázat évszámát, így: *Magyar Kultúra Napja 2022*; a dolgozatíró nevét; a pályázó életkorát; korosztályát, amelybe életkora szerint tartozik (*I., II.* vagy *III. korosztály*); lakcímét az adott ország nyelvén (*irányítószám*, *településnév*, *utcanév*, *házszám*); villámlevele címét (*e-mail*); a település nevét magyarul, ahol iskolába jár vagy ahol dolgozik; az iskola (*általános és középiskola, főiskola, egyetem*) nevét, amelynek diákja, illetve munkahelye nevét; a felkészítő tanár nevét, villámlevélcímét és telefonszámát.

A dolgozatokat a z.urban@paloctarsasag.real-net.sk villámlevélcímre kérjük eljuttatni, kizárólag egyszerű word.doc formátumban!

A dolgozatok beérkezési határideje: 2021. december 19. vasárnap!

A jelenlétes eredményhirdetést **2022. január 23-án, vasárnap** tervezzük megtartani Budapesten, a Duna Palotában székelő, létrejöttének 10. évfordulóját idén ünneplő Magyarság Házában. Ám a hagyományos ünnepélyes eredményhirdetésre csak abban az esetben kerülhet sor, ha azt a Kárpát-medencei időszerű vírushelyzet miatt hozott magyar, szlovák, ukrán, román, szerb, horvát, szlovén és osztrák kormányzati rendelkezések lehetővé teszik. Ellenkező esetben a pályázat végeredményét honlapunkon és a sajtóban hozzuk nyilvánosságra, illetve a helyezetteket eredményükről villámlevélben értesítjük. Bízunk benne, hogy minden gátló tényező ellenére szép számban lesznek pályázatíró diákok, őket felkészítő tanárok és felnőttek, akikkel együtt dobban a szív, s benne dobban a szó!

A színvonalas pályamunkák elkészítéséhez jó egészséget, örömteli kedvet, kitartó lelkesedést, sok sikert kíván

a
Palóc Társaság!

Megrendelőlap

Megrendelem a Honismeret című folyóiratot …… példányban.
Az előfizetői csekket az alábbi címre kérem:
Név:……irányítószám:……
Cím: ……
Az előfizetés díja 2021-ben egy évre még: 3500,-Ft
A 2022. évtől: 4000,-Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismeret Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364. Tel.:327-77-61

Dátum: …… ……
aláírás

Szeretteinek, barátainak

fizessen elő karácsonyi

ajándékként a

Honismeret

folyóiratra!

720 Ft

Emberi Erőforrások Minisztériuma
Emberi Erőforrás Támogatáskezelő
Magyar Művészeti Akadémia
Néprajzi Múzeum
Museum of Ethnography
Nemzeti Kulturális Alap
Magyar Nemzeti Múzeum

Dinoszauruszok a Hátszegi-medencében, Pecsics Tibor művei
(Magyar János cikkéhez)